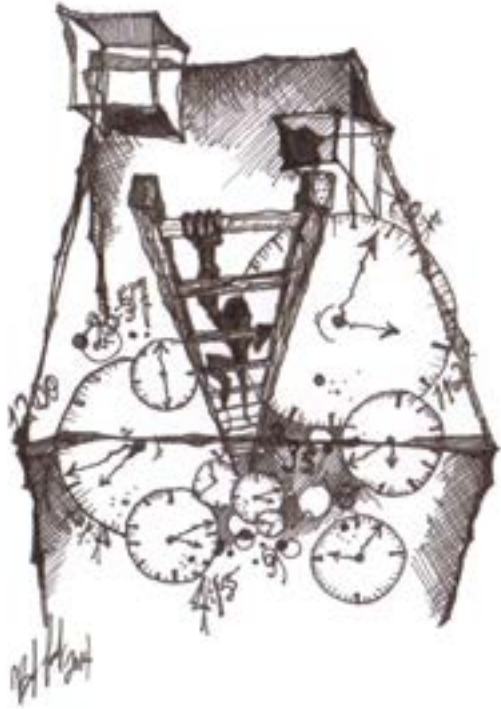

riff-raff

KOMMUNISM OCH KLASSKAMPSTEORI

KOMMUNISM OCH VÄRDE

NUMMER 10 • VÅREN 2022 • 100 KRONOR

RIFF-RAFF NUMMER 10

Kommunism och värde

R I F F - R A F F N U M M E R 1 0

Kommunism och värde

RIFF-RAFF NUMMER 10

Hemsida och e-post

www.riff-raff.se

info@riff-raff.se

I redaktionen

Per Henriksson

Peter Åström

Omslag

Brady Lorentzon

Digital utgåva

Senast ändrad: 2022-05-02

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

REDAKTIONEN: Inledning	7
ENDNOTES: Kommunisering och värdeformsteori	16
ISAAK RUBIN: Abstrakt arbete och värde i Marx system	54
ISAAK DASJKOVSKIJ: Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier	100
REDAKTIONEN: Introduktion till två fragment om värdet	136
KARL MARX: Värde	140
KARL MARX: Värdeföremålslighet som gemensam värdeföremålslighet	142
PER HENRIKSSON: Kommunistiska värden	146
PETER ÅSTRÖM: Varan, värdet och kommunismen	188
LITTERATURFÖRTECKNING	227

Inledning

Det tionde numret av *riff-raff* kommer ut elva år efter det förra. Det får säkert smilbanden att dra sig på alla de krösamajor och missunnsamma cyniker som fylkar den lilla, tämligen parlamentariskt orienterade utomparlamentariska vänstern i Sverige. Men det varken kan eller vill vi göra så mycket åt. Kärnan i den löst sammanhållna grupp som har gett ut tidskriften sedan 2002 har aldrig haft som huvudsaklig sysselsättning i livet att läsa och skriva.

Mycket har hänt i världen sedan nummer nio kom ut 2011, mycket mer än vi kan kommentera här. Till exempel startade Syrienkriget i mars samma år, i svallvågorna av vad som då gick under namnet den arabiska våren. Trump var ännu inte på flera år den inverterade snuttefilt som vänstern och liberalerna var så patologiskt fixerade vid. Vi har inte minst sen den stora flyktingströmmen 2015 sett nationalismens tryne böka sig fram till samhällsdebattens centrum: protektionism och isolationism, handelskrig, Brexit et cetera. Och det både från höger och vänster, i en populistisk tävlan med enbart förlorare. Nationalismen skördar sina offer – även på ideologins område – och vi kommer dessvärre att kunna bevittna det ena prisgivandet av politiska ståndpunkter efter det andra för att förhålla sig till – anpassa sig efter – detta stinkande avskräde. Vi har nu två år av coronapandemi bakom oss med alla umbäranden det inneburit i form av (över-) dödlighet, ”social” distans, arbetslöshet med mera. Och när numret nu färdigställs rasar ett krig

i Ukraina efter att Ryssland med Putin vid spakarna har angripit grannlandet med trupper och robotar. Detta angrepp måste naturligtvis fördömas! Men som vanligt är det av yttersta vikt att i denna situation förhålla sig nykter och reflekterande, och framhålla ett okuvligt internationalistiskt perspektiv. Varken Ukrainas rätt till självbestämmande eller Rysslands intresse av säkerhetsgarantier är principer värda att dö för. Det är en återvändsgränd att försöka föreslå inomkapitalistiska lösningar på världens alla problem. Låt oss som kommunister vägra att ta ställning mellan olika dåliga alternativ till och med när det ena kan verka marginellt bättre än det andra.

riff-raff må till formen ha varit en periodisk tidskrift som kommit ut sedan 2002. Periodiciteten har dock stadigt tagit sig formen av ett par längre vågor: nummer åtta kom ut 2006, nummer nio 2011 och detta tionde nummer alltså våren 2022. Det speglar åtminstone till viss del den krympande grupp som aktivt arbetat med projektet. När nu gruppen decimerats – halverats, för att vara uppriktig – än en gång är det därför dags att sätta punkt.¹ För att travestera avantgardismens måtto ”färre men bättre” så gäller det bara till en viss punkt. Det betyder dock inte att behovet av en tidskrift för kommunistisk teori på svenska har stillats. Tvärtom.

Temat för det aktuella numret är *kommunism och värde*, vilket speglar den position där projektet hamnat teoretiskt med det nionde numret. Titeln knyter an till en text från tidskriften *Endnotes* och dess andra nummer från 2010, med titeln ”Kommunisering och värdeformsteori”, som vi har översatt till svenska och publicerar i detta nummer, som ett slags nav kring vilket övriga texter kretsar. Temat har vi alltså arbetat med till och från – mest från – sedan förra numret. Det är också – tillstår vi – det tema och den problematik som till slut, om än för flera år sedan nu, slet isär de sista spillrorna av projektet. I korthet handlar det om den kritik av – och sedermera brytning med – både kommuniseringsperspektivet, så som det intas i synnerhet av franska *Théorie communiste* (TC), som var så betydelsefulla för projektet och nummer åtta och nio, och värdeformsteorin, med sin grund i Isaak I. Rubin på 1920-talet via Chris Arthur på 2000-talet fram till exempelvis *Endnotes* och *riff-raff*, som Peter Åström kom att utveckla. Emot denna kritik hävdar Per Henriksson

¹ En delvis restaurering kom dock till stånd fem i tolv när Peter Åström bestämde sig för att skriva sin text och att hjälpa till med färdigställandet av numret.

att *något* kommuniseringsperspektiv ännu är produktivt för ett revolutionärt perspektiv idag och att *någon* värdeformsteori utifrån Marx ekonomikritik, liksom bidragen från Rubin, Arthur och andra inom vad som idag är känt som värdeformsteori, systematisk dialektik och ny Marxläsning, kan förse med teoretisk grund för ett sådant perspektiv.

I anslutning till temats ena gren har vi nöjet att presentera för första gången på svenska en text av Isaak I. Rubin (1886–1937) om abstrakt arbete och värde i Marx teori från 1927. Den föll i glömska efter att Rubin hamnade i onåd hos Stalin-regimen i Sovjetunionen och sedermera avrättades, och som återupptäcktes först på 1970-talet i Väst i och med publiceringen av texten, som är baserad på en föreläsning av Rubin. Något mer känd är Rubins bok om Marx värdeteori, vars tredje utgåva från 1928 utgjorde förlaga till en engelsk översättning 1973, *Essays on Marx's theory of value*, och, baserat på den, en tysk översättning samma år, *Studien zur Marxschen Werttheorie*. Denna bok kom att få mycket stor betydelse för den marxistiska diskussionen och forskningen utifrån värdeteorin och Marx metod i *Kapitalet*.

Nästan ännu mer stolta är vi över att publicera en svensk översättning av en med Rubin samtida rysk kritiker, Isaak Dasjkovskij (1891–1972). Hans text från 1926 kom till vår kännedom först 2012 efter en hjälplig engelsk översättning som publicerats på sajten *libcom*. Den har inte fått alls samma uppmärksamhet eller betydelse som Rubins, och oavsett hur dess teoretiska innehåll värderas är kritiken intressant, inte bara historiskt utan även på grund av att liknande invändningar mot en rubinsk Marxläsning kan iakttas även idag, både inom Marxforskningen och hos *riff-raffs* egen Åström.

Endnotes menar i sin artikel om kommunisering och värdeformsteori att den senare, som en specifik Marxläsning, och den förra, som en specifik förståelse av hur revolutionen ska ta sin form om vi ska kunna tala om kommunism och kommunistiska relationer mellan individerna idag, delar samma bakgrund och formerades som två slags paradigm under 1960-talet. Båda dessa historiska fenomen uttrycker å ena sidan ett missnöje med sin tids dominerande Marxtolkningar och kan båda sägas förkasta en traditionell och ortodox marxism. De är å andra sidan också teoretiska uttryck för 1960-talets klasskamp och missnöjet med de former och institutionaliseringar som arbetarrörelsen, genom både dess politiska och fackliga grenar,

utvecklats till, som ett delvist resultat av arbetarrörelsens införlivande i den borgerliga statsapparaten. Endnotes ser i och med detta ett implicit släktskap mellan värdeformsteorin och kommuniseringsteorin, och att båda förmår att produktivt berika varandra. Det kan dock sägas att varken TC eller Gilles Dauvé tycks se samma gemensamhet mellan deras – olika – kommuniseringsperspektiv och värdeformsteorin.

Dylika kritiska läsningar av Marx förmår, menar Endnotes, begripa det radikala i en revolutionär negering av värde: vi övervinner oss själva samtidigt som vi övervinner något svårgripbart så att säga 'där ute'. Värdeformsteorins bestämning av vad värde är – en specifik, historisk, samhällelig relation mellan individer, mellan klasser; ett historiskt specifikt produktionsförhållande – bidrar till en förståelse av vad klassförhållandet, och klass, i kapitalismen är.² Kommuniseringsperspektivet, i TC:s förståelse, möjliggör en historisering av klassförhållandet och med det en möjlighet att förstå och artikulera de olika former, formaliseringar, detta förhållande har tagit sig fram till vår tid. TC:s narrativ gör de historiska skeendena begripliga bortom en död empirism, eller ett tomt uppradande av historiska händelser. Alternativet, som Dauvé anklagas för av TC, blir ett slags historia utan historia, en rad händelser som kan fogas till varandra utan inbördes nödvändig ordning, utan kronologi. Vad är det i klassförhållandets karaktär i kapitalismen som gör att överskridandet av den borgerliga horisonten idag tar sig formen av kommunisering, och tidigare olika former av arbetets frigörelse istället för upphävande?³

Detta innebär inte att vi skulle bekänna oss till en det omöjligas konst; vad som idag framstår som omöjligt kommer en dag att ha visat sig möjligt och det mest extrema det i en given situation mest pragmatiska. Om det, som det ibland anförs emot oss, är mest pragmatiskt idag att gå in i politiken, att organisera sig i någon vänstergrupp eller i det lokala facket, för att, som

² Detta är inte helt okontroversiellt; vissa tolkningar inom en bredare värdeformsteori anklagas ibland för att helt bortse från klass och än mer från klasskamp för att istället diskutera på en helt abstrakt och formell, för att inte säga rent begreppslogisk nivå.

³ Detta slags historisering motsätter sig Gilles Dauvé å det bestämdaste; för honom är kommunismen och görandet av kommunism – kommunisering – något invariant, i allt väsentligt oföränderligt under kapitalismens historiska utveckling. Om detta, se *riff-raff* nr 8 och nr 9; *Endnotes* nr 1; Gilles Dauvé: *From crisis to communism*.

det hävdas, påverka inifrån, så är det pragmatiska i den hållningen i allra högsta grad villkorat och relativt. Även en tvångströja värmer i vinterkylan, så att säga. Det må vara det mest pragmatiska idag – dock högst diskutabelt – inom status quo, det vill säga sakernas kapitalistiska tillstånd, och är i bästa fall ett försök att ge sig själv armbågsutrymme inom en borgerlig horisont. Det är en legitim hållning för proletärer som uttryck för ett slags överlevnadsinstinkt inom klasstillvaron. Det är emellertid illegitimt som revolutionärt perspektiv. Att söka göra sig hemmastadd inom kapitalismen är att ge legitimitet och stöd åt detta exploaterande system.

Här kan vi skönja de gemensamma dragen hos värdeformsteorin och kommuniseringsperspektivet. Värde och kapital är de fundamentala förmedlingarna mellan de borgerliga individerna och uttrycker historiskt specifikt klassförhållandena inom kapitalismen. För att omvärva, eller om man så vill, upphäva, detta kapitalistiska produktionssätt och dess borgerliga förhållanden måste man begripa vad det är man måste upphäva för att kunna avskaffa kapitalismen och alla dess samhälleliga relationer, mest avgörande, då, klass, kapital, värde, pengar, marknadsutbyte, genus och så vidare. Frågan ställs bäst på engelska: "What is to be undone?" (Endnotes) Att proletariatet är "revolutionärt, eller intet", ska inte förstås i någon insurrektionell-anarkistisk bemärkelse, utan helt enkelt att proletariatet blir en verklig, faktisk klass endast och allena i den process i vilken det upphäver sig självt.

Numret avslutas av två artiklar, av Per Henriksson och Peter Åström, båda två ingående i redaktionen för *riff-raff*.

Henriksson reflekterar i sin text över de invändningar som Åström riktade år 2013 både mot kommuniseringsperspektivet och mot värdeformsparadigmet, representerade i tur och ordning av TC och Chris Arthur. Utifrån numrets tema och Åströms invändningar söker Henriksson visa på det potentiellt produktiva i åtminstone något slags kommuniseringsperspektiv och i någon variant av värdeformsteori, framlagt som ett försök att skissera ett slags preliminärt teoretiskt perspektiv.

När det gäller Åströms värdeförståelse, menar Henriksson att han negerar, eller helt förbiser det eminent kritiska i Marx teori och istället ser på värde som ett slags teknisk lösning på problemet med och behovet av att fördela det samhälleliga totalarbetet – i kapitalismen genom marknaden

och i kommunismen genom planen. I och med det tenderar förståelsen att bli rent nominalistisk eller formallogisk där ”värde” blott är ett namn på ett naturnödvändigt och därmed överhistoriskt fenomen: mänskligt arbete i allmänhet. Istället ska värde, menar Henriksson, förstås som ett rent samhällligt ”föremål” som uttrycker och sammanfattar ett historiskt specifikt produktionsförhållande, som framträder i form av bytesvärde och pengar, eller kapital, beroende på vilken abstraktionsnivå vi betraktar fenomenen på. Därmed har värde med en kapitalistisk varuekonomi att göra, och värdeproducerande abstrakt arbete är en aspekt som hänger intimt och internt samman med detta samhälle. I och med etablerandet av kommunistiska relationer upphävs, som samhällliga former, både arbetsprodukternas värdekaraktär och det mänskliga arbetets karaktär som abstrakt arbete. Kommunistiska relationer kännetecknas, menar Henriksson, av ett upphävande även av ”arbetet” i sin avgränsade form och blir en del av en mänsklig verksamhet som helhet. Kommunism är (en helt annan) praxis, inte en rationell fördelning av samhällets totala arbetstid, för att därigenom kunna utöka ”fritiden”. Givet det hävdar han att motsatsparet ”frihetens” och ”nödvändighetens rike” är obsolet i kommunismen.

Enligt Henriksson missar Åström en möjlig produktiv kritik av både kommuniseringsperspektivet och värdeformsparadigmet. Istället framförs ett slags positiv samhällsteori som taget *ad absurdum* frammanar bilden av en planstat där ”samhället” underordnar sig individerna istället för, som under kapitalismen, marknaden. Som sådan grovt tilltyxad modell låter den sig svårligen skiljas från 1900-talets kommandoekonomier.

Den sista texten är skriven av Peter Åström som i den, å ena sidan, reflekterar över sin kritik av och brytning med kommuniseringsmiljön kring *Sic*, och därmed även med *riff-raff*, anno 2013. Å andra sidan presenterar han sin nuvarande förståelse av Marx värdelära och hur den fungerar i analysen av kapitalismen idag och kommunismen imorgon. Ett grundantagande i Åströms argumentation är att en kommunistisk revolution måste vinnlägga sig om att bibehålla den produktivitetsnivå som uppnåtts i och med kapitalismen för att på grundval av denna kunna omorganisera samhället så att den nödvändiga arbetstiden kan minskas till förmån för fri och disponibel

tid. Han menar att kapitalismen trots sin långsiktigt ohållbara dynamik icke desto mindre tillfredsställer våra grundläggande behov i detta samhälle av mat, vatten och tak över huvudet. För att kommunismen ska kunna framstå som ett verkligt alternativ måste vi på allvar ta oss an frågan om hur den materiella produktionen kan säkras, för att inte andra alternativa lösningar på de kriser och problem kapitalismen skapar ska vinna terräng, så som nationalism eller religiös fundamentalism. Med utgångspunkt i värdekategorin och som svar på de perspektiv som kommer till uttryck i kommuniseringsströmningen och i värdeformsparadigmet syftar hans bidrag till att diskutera hur principerna för en kommunistisk produktion kan tänkas och bör se ut.

Avgörande för detta slags mer förnuftigt organiserade produktion är en medveten hushållning med den samhälleliga arbetskraften, menar Åström, och endast på grundval av en sådan kan mängden nödvändigt arbete för det nya samhällets reproduktion successivt minskas och minskas avsevärt. Förekomsten av arbete och merarbete, det vill säga det arbete som överstiger de omedelbara producenternas reproduktion, är inte något utmärkande för kapitalismen utan återfinns och är en nödvändig grundförutsättning i alla samhällen, så även ett framtida. En successiv minskning av arbetet, som alltså möjliggörs av en fortsatt utveckling av arbetets produktivkraft och som åtföljs av ett omedelbart stopp för direkt skadlig produktion för människa och natur, uttrycker Åström som en plan för avackumulation, en idé hämtad från den italienska kommunisten Amadeo Bordiga från 1950-talet. Även om kommunismen nödvändigtvis kommer att innebära ett slut på en ekonomi grundad på varuutbyte så har det inte i sig något att göra med att produkter produceras i syfte att tillfredsställa olika materiella och intellektuella behov. Och även om lönarbete och varor såsom bärare av abstrakt arbete kommer att försvinna med kapitalismen så innebär det inte att arbetet som sådant omedelbart kommer att försvinna. Men i takt med att arbete i samhällets tjänst görs redundant kommer dagens föreställningar och motsättningar mellan arbete och fritid eller produktion och konsumtion att suddas ut. Endast på grundval av en redan inrättad kommunistisk produktion kommer därför målet om värdets avskaffande att kunna uppnås i sin fulla bemärkelse.

När vi nu färdigställer vad som kommer att bli det absolut sista numret av *riff-raff* kan det vara välkommet med en kort resumé och avsiktsförklaring.⁴ Det första numret kom ut i januari 2002 och påbörjades följbaktligen under 2001, då som organisationen Folkmakts ”teoretiska tidskrift”. I den formen kom både nr 1 och senare samma år nr 2 ut. Syftet var, kort sagt, att vara ett forum för ”längre texter”, längre än det slags texter som huvudfrånan i Folkmakt ville ägna sig åt: rakare och enklare, mer populistiska och därmed, hoppades man, mer fikabordsfåhiga texter på ett språk som ”vanliga arbetare” förstod. Av det blev det med tiden intet, även om denna ansats kom att leva vidare i Förbundet Arbetarsolidaritet. Inspirationen till det nya teoretiska tidskriftsprojektet kom främst från *Aufheben*, inte bara till formatet utan även till innehållet. Ambitionen var från början att publicera texter som handlade om allt från arbetares vardagliga erfarenheter till mer teoretiska diskussioner och undersökningar. Det kom med tiden att bli allt mer av det senare och allt mindre av det förra.

Genom hela projektets historia lades stor vikt vid översättningar för att på så sätt tillgängliggöra för oss betydelsefulla texter på svenska. En aspekt av det var att därigenom samtidigt ta del av en något vidare internationell diskussion. Det var texter som cirkulerade både på nätet och i tryckt form – man ska komma ihåg att det här var långt innan sociala medier slog sig in och tog över mycket av även det radikala tänkandet och samtalet. Vi översatte texter från nordamerikanska *Collective Action Notes*, tyska *Wildcat Zirkular*, brittiska *Aufheben*, vars nittioalstrilogi om kris- och förfallsteorierna var betydelsefull, liksom deras mycket fina analys av den andra intifadan i Israel-Palestina konflikten. Vi hade även med texter av den franske ultravånsteristen Gilles Dauvé (Jean Barrot), inklusive en kortare brevvåxling mellan honom och redaktionens Henriksson. *riff-raff* gav även ut en textsamling av honom tillsammans med Subversiv media med titeln *Vågrandets dynamik* (2004). I

⁴ Som en nödvändig del av det borgerliga samhället har även *riff-raff* haft sin andel av sökare och karriärister. Denna klick lämnade projektet för många år sen nu och tycks ha spridits för vinden i, om man så vill, en eskatologisk hållning och en ja-till-livet. Någon förefaller ha utökat sin affinitet till nationen och någon annan till kyrkan. Den tycks dock alltjämt hållas samman i celibatet, för den ene ofrivilligt och den andre som sakrament. Någon med författartalang borde i sanning skriva något om detta.

nummer 8 från 2006, som kom att bli det tyngsta – i dubbel bemärkelse – publicerade vi en diskussion mellan *Aufheben* och *Théorie communiste*, samt ett par texter av Dauvé och ett flertal av TC. I flera av numren har vi även publicerat egna översättningar av texter och textavsnitt av Marx som tidigare inte funnits på svenska. Så även denna gång: två korta fragment som har med värdet att göra – ett från 1857/1858 och ett annat från 1871/1872.

Vi har naturligtvis hela tiden publicerat även egna texter, både längre artiklar, kortare recensioner och rena diskussionsinlägg. Bland annat innehöll nummer 3–4 två texter som skrevs inom fältet militanta arbetarundersökningar, båda två av medlemmar av Kämpa Tillsammans! som under några år ingick i redaktionsgruppen. I efterhand skulle man kunna säga att de texterna var de mest uppmärksammade och uppskattade i vår katalog. Under några nummer bedrevs en diskussion som initierats av Marcel, som då ingick både i Kämpa Tillsammans! och *riff-raff*, med bidrag av både Henriksson och Åström, och även TC och ett antal andra. Diskussionen var givande på många sätt och belyste en mängd problemområden för en kommunistisk teori, men var samtidigt till sin form tämligen känslöstormande och stundom elak, och ledde till att Marcel lämnade redaktionen för att istället publicera sig i bland annat tidskriften *Dissident*. Vid den tiden hade många andra också lämnat, av en mängd olika anledningar, och projektet stod vid en punkt där det skulle behövas läggas ner, åtminstone i sin dåvarande form. Det blev dock så att två deltagare, Åström och Henriksson, fortsatte under namnet *riff-raff*, med de andras godkännande, med önskan att driva ett teoretiskt sammanhang på svenska och, inte minst, för att kunna fortsätta använda hemsidan med sitt textarkiv samt distribuera de gamla numren.

Det är många år sen nu – även om det egentligen bara är kanske två nummer sedan. Nu är det dock hög tid att sätta definitiv punkt, både för detta tionde nummer och för projektet som sådant. Tio nummer på tjugo år är trots omständigheterna inte så illa.

Innan dess måste vi tacka alla de som har bidragit till projektet på olika sätt genom åren. Vi nämner inga namn, men ni vet vilka ni är.

Endnotes

Kommunisering och värdeformsteori

Inledning¹

Arbetsproduktens värdeform är den mest abstrakta men också den mest allmänna formen för det borgerliga produktionssättet, vilket härigenom erhåller sin historiska karaktär som ett särskilt slags samhällelig produktion.²

I *Endnotes* nr 1 [2008] beskrev vi kommuniseringsteorins framväxt i Frankrike under åren efter maj 1968. Följande text [...] verkar inom detta kommuniseringsperspektiv, men vilar också i hög grad på utvecklingen inom den marxiska värdeformsteorin i allmänhet, och då i synnerhet på den ”systematiskt-dialektiska” tendens som har vuxit fram under senare år.³

Marx var tydlig med att vad som utmärkte hans angreppssätt, och som gjorde det till en kritik snarare än en vidareutveckling av den politiska ekonomin, var analysen av värdeformen. I sin berömda presentation av ”Varans fetischkaraktär och dess hemlighet” skriver han:

¹ Vi tackar tyska kamrater, i synnerhet D.D. och Felix från *Kosmoprolet*, för de nyttiga kommentarer de bidrog med då denna artikel befann sig på skisstadiet.

² Marx, *Kapitalet. Första boken*, Lund 1969, s. 70n. Vi har justerat snart sagt alla Marx-citat utifrån de textkritiska utgåvorna i *Marx-Engels Gesamtausgabe*. Red.

³ En långtifrån fullständig lista över dessa författare skulle här innefatta Chris Arthur, Hans-Georg Backhaus, Werner Bonefeld, Riccardo Bellofiore, Michael Eldered, Michael Heinrich, Hans Jürgen Krahl, Patrick Murray, Moishe Postone, Helmut Reichelt, Geert Reuten, Ali Shamsavari, Felton Shortall, Tony Smith och Michael Williams.

Den politiska ekonomin har visserligen, om också ofullständigt, analyserat värde och värdestorlek och upptäckt det innehåll som är dolt i dessa former. Men den har aldrig ens uppställt frågan, varför alltså arbetet framträder i värdet och arbetets tidsmängd visar sig i arbetsproduktens värdestorlek.⁴

Trots sådana uttalanden av Marx spelade inte sambandet mellan värdeform och fetischism – den omkastning som resulterar i att människor behärskas av resultatet av deras verksamhet – någon större roll för tolkningen av *Kapitalet* förrän på 1960-talet. Istället betonade redogörelserna för ”Marx ekonomiska teori” de till synes enkla resonemangen från de första två avsnitten i *Kapitalets* första kapitel, där arbetet identifieras som varornas bakomliggande värde. Kapitlets två sista avsnitt – om värdeform och fetischism – sågs i allmänhet som ett mer eller mindre invecklat sätt att beskriva marknaden och avklarades snabbt. Det varsamma sätt på vilket Marx särskilde sin uppfattning ifrån Ricardos klassiska politiska ekonomi förblev därmed utforskat.⁵

När marxister framhöll ”arbetsvärdeläran” gjorde de det i termer av värdesubstansens och värdemängdens kvantitet, snarare än värdets kvalitativa *form*. I motsats till den neoklassiska revolutionen inom den borgerliga ekonomiska vetenskapen, som förkastade arbetsvärdeläran, lutade marxisterna åt att hålla fast vid den klassiska ståndpunkt enligt vilken arbetet är värdets substans samt att värdet är det arbete som är förkroppsligat i varan. Men likt de klassiska politiska ekonomerna underlät dessa marxister att rikta sin uppmärksamhet mot det säregna med den samhällsliga redu-

⁴ Marx, *Kapitalet. Första boken*, s. 69f.

⁵ Samtidigt tycktes Marx själv medge att hans analys av varuformen var problematisk, vilket föranledde honom att skriva minst fyra versioner av det resonemang den vilar på. Det finns påtagliga skillnader mellan framställningen av värdet i *Grundrisse, Urtext, Till kritiken av den politiska ekonomin*, den första utgåvan av *Kapitalet* med sitt appendix, och den andra utgåvan av *Kapitalet*, och de senare versionerna kan knappast i alla avseenden betraktas som förbättringar av de tidigare. De något mer lättfattliga senare framställningarna, som Marx utvecklade som svar på det faktum att till och med hans närstående hade svårt att förstå honom, gick i själva verket miste om några av de dialektiska finesserna och motiverade därmed en mer vänsterricardiansk läsning av *Kapitalet*, som skulle komma att bli dominerande inom arbetarrörelsen. Se Hans-Georg Backhaus, ”Zur Dialektik der Wertform” [1969] (engelska version: ”On the dialectics of the value-form”, *Thesis Eleven* nr 1, 1980); Helmut Reichelt, ”Why did Marx conceal his dialectical method”, i Werner Bonefeld m.fl., *Open Marxism* vol. 3, London 1995.

ceringsprocess som är ett villkor för att sådana kvantitativa storheter överhuvudtaget ska kunna jämföras. Detta innebär att de inte heller frågade sig varför arbetet framträder i sin produkts värdeform, och vilket slags arbete som kan framträda på detta vis. Men som Marx påpekar är det bara genom en förståelse av värdeformens komplexitet som det blir möjligt att förstå de efterföljande penning- och kapitalformerna, liksom hur mänsklig verksamhet antar kapitalackumulationens form.

För Marx är värdeformen ett uttryck för arbetets dubbelkaraktär under kapitalismen – som konkret arbete framträder det i varans bruksvärde och som abstrakt arbete framträder det i värdeformen. Även om abstrakt arbete är historiskt specifikt för kapitalismen innebär oförmågan att tydligt skilja mellan dessa arbetets båda sidor att värdeformen tas för ett uttryck för enkelt, naturligt mänskligt arbete som sådant. Arbetet förstått som värdets innehåll eller substans betraktas då som fysiologiskt arbete, något som är oberoende av dess samhällsliga form. Här antas substansen vara något som är naturligt inneboende i föremålet, men för Marx är abstrakt arbete och värde mer säreget än så. Värde är ett förhållande eller en process som utvecklar och upprätthåller sig självt genom olika former – i ena stunden pengar, i nästa de varor som utgör arbetsprocessen (inklusive varan arbetskraft), därefter varuprodukten och till sist pengar igen – samtidigt som det ständigt upprätthåller förhållandet mellan dess penningform och dess varuform och vice versa. För Marx är alltså värdet varken det arbete som förkroppsligats i varan eller någon orörlig substans, utan snarare det förhållande eller den process som härskar över dem som det upprätthålls av – en substans som på en och samma gång är ett subjekt. Likväl uppfattade den ortodoxa marxistiska traditionen aldrig att ”abstrakt arbete” var ett särskilt samhällsligt och historiskt omformande av en del av den mänskliga verksamheten som innebär att människor förvandlas till en resurs för den gränslösa utökningen av denna aktivitet och dess resultat såsom ett mål i sig själv. Att uppfatta värdet som blott en form vilken pådyvlats ett simpelt oproblemiskt innehåll genom det privata ägandet av produktionsmedlen gick hand i hand med en idé om socialismen som en statsledd variant av en industriell arbetsdelning, som i allt väsentligt liknar den som under kapitalismen organiseras av marknaden.

Så sett skulle det arbete som kapitalismens marknadsformer begränsar under socialismen bli samhällets medvetna organiseringsprincip.

Ett viktigt undantag från den traditionella marxismens försummande av värdeformen och fetischismen var den ryske ekonomen Isaak I. Rubin. I ett banbrytande verk från 1920-talet framhöll han att ”fetischismteorin är per se grunden för hela Marx ekonomiska system och i synnerhet för hans värdeteori”,⁶ och att det abstrakta arbetet förstått som värdets innehåll inte är ”något som formen häftar vid utifrån. Snarare ger innehållet genom sin utveckling upphov till den form som redan låg latent i innehållet”.⁷ Men Rubins arbete, som tystades i Ryssland, förblev mer eller mindre okänt. Ortodoxin – den ”marxistiska politiska ekonomin” – motsatte sig inte det faktum att borgerliga kritiker i allt väsentligt såg Marx som en efterföljare till Ricardo. Istället försvarades han på just denna grund: att på ett riktigt sätt ha knutit ihop Ricardos fastställande av arbetet som värdets innehåll och arbetstiden som dess mått; till detta lade man endast en mer eller mindre vänsterricardiansk utsugningsteori. Så sett framstår arbetet som något som av en nästintill naturlig orsak befinner sig i produkten, och utsugningen som en fråga om denna produkts fördelning: sålunda är ”lösningen” på kapitalismen att arbetarna, med hjälp av staten eller något annat medel, vänder denna fördelning till sin egen fördel. Om utsugning är en fråga om vad en parasiterande härskarklass räknar av från samhällsprodukten, så behöver inte heller socialismen innebära några väsentliga förändringar av varuproduktionens form, utan kan istället blott överta den, avskaffa den parasiterande klassen och rättvist fördela resultatet.

En gemensam bakgrund

Utelämnandet av form och fetischism i läsningen av *Kapitalet* kom inte att utmanas på allvar förrän vid mitten av 1960-talet genom ett antal ansatser som – bland annat genom återupptäckten av Rubin – i olika sammanhang

⁶ Isaak Rubin, *Essays on Marx's theory of value*, Montréal 1973, s. 5. Vår övers.

⁷ Rubin, a.a., s. 117. Riccardo Bellofiore har visat att Rosa Luxemburg var ett annat undantag från de traditionella marxisterna i det att hon noga uppmärksammade värdeformen. Se hans introduktion till *Rosa Luxemburg and the critique of political economy*, London 2009, s. 6.

betecknats som "värdeformsteori". Diskussionerna kring värdeformens subtiliteter, kring metodfrågan, kring frågan om Marx inställning till Hegel och så vidare växte alltså fram samtidigt som kommuniseringsteorin. Både värdeforms- och kommuniseringsteorin är uttryck för ett missnöje med de vedertagna Marxtolkningarna och förkastar således den "ortodoxa" eller "traditionella" marxismen.⁸ För oss finns en inneboende överensstämmelse mellan värdeforms- och kommuniseringsteorin som kan vara ömsesidigt berikande. Vi ska här granska de båda strömningarnas historiska paralleller och beröringspunkter.

Från mitten av 1960-talet till slutet av 1970-talet kännetecknades kapitalismen globalt sett av intensiv klasskamp och radikala samhällsrörelser: från de urbana revolterna i USA till upproriska strejker i Polen, via studentrörelser och "ungdomsrevolt" samt störtandet av valda och icke-valda regeringar genom proletära oroligheter. Överenskomna arbetsförhållanden liksom familj, kön, sexualitet, psykisk hälsa och människans förhållande till naturen ifrågasattes genom ett allmänt och samhällsomfattande ifrågasättande. Nära knutet till dessa kamper mynnade efterkrigstidens högkonjunktur ut i en kapitalistisk ackumulationskris som präglades av hög inflation och stigande arbetslöshet. För många föreföll det revolutionära överskridandet av kapitalismen och dess pseudo-alternativ i öststaterna stå på dagordningen.

Framväxten av såväl värdeformsteorins kritiska marxism som kommuniseringsteorin förutsatte dessa kamper och de revolutionära förhoppningar som de alstrade. Liksom dessa två tendenser växte fram samtidigt avtog de samtidigt som den kampväg de var en produkt av. Snarare än att leda till en intensifiering av av kamperna och utveckla dem i en revolutionär riktning gav 1970-talets ackumulationskris upphov till en radikal omstrukturering av kapitalismen genom vilken rörelserna och de revolutionära utsikter som var

⁸ "Ortodoxi" har kommit att få betydelsen "dogmatisk marxism". Lukács gjorde ett intressant försök att vinna tillbaka ortodoxibegreppet genom påståendet att det enbart åsyftar metoden. Kanske är det denna oklarhet kring betydelsen av termen "ortodoxi" som har fått kritiska marxister att istället välja begreppen "världsåskådningsmarxism" och "traditionell marxism" för att hänvisa till de vedertagna Marxtolkningarna som de önskat omstörta. Här kommer vi å vår sida att växelvis använda termerna "ortodox" och "traditionell" marxism.

knutna till dem helt och hållet besegrades. Omstruktureringen ledde till att dessa diskussioner till stor del hamnade i skymundan. På samma sätt som kommuniseringsdiskussionen växte fram i Frankrike under tidigt 1970-tal men tynade bort under 1980- och början av 1990-talet varefter den nyligen återuppstått, är det samtida intresset för ”systematisk dialektik” i mångt och mycket en återgång till 1970-talets debatter om värdeformen efter en period av relativ tystnad.

Kommunisering

Det är inte *enheten* mellan de levande och verksamma människorna och de naturliga, oorganiska betingelserna för deras ämnesomsättning med naturen, och därmed deras tillägnelse av naturen, som fordrar en förklaring eller är resultatet av en historisk process, utan *åtskillnaden* mellan dessa oorganiska betingelser för den mänskliga tillvaron och denna verksamma tillvaro, på det sätt som denna åtskillnad existerar fullt utvecklad först i förhållandet mellan lönearbete och kapital.⁹

Kommuniseringsteorin växte fram som en kritik av de olika uppfattningar om revolutionen som ärvts från den Andra och Tredje internationalens marxism i arbetarrörelsen, liksom från dess dissidentströmningar och oppositioner. Erfarenheterna av de misslyckade revolutionerna under 1900-talets första hälft föreföll resa den avgörande frågan om huruvida arbetare kan eller bör utöva sin makt genom partiet och staten (leninism eller den italienska kommunistiska vänstern) eller genom en form av organisering inom produktionens område (anarkosyndikalism eller den tysk-holländska kommunistiska vänstern). En del menade att tillfället för att genomföra revolutionen inte hade missats i Tyskland, Italien eller Spanien på grund av avsaknaden av ett parti (eller av den rätta sortens parti), medan andra tvärtom hävdade att det var just partiet eller en ”étatistisk”, ”politisk” uppfattning om revolutionen som misslyckades i Ryssland och spelade en negativ roll vid andra tillfällen.

De som utvecklade kommuniseringsteorin vände sig emot att frågan om revolutionen ställdes i termer av organisationsformer, och inriktade sig istället

⁹ Marx, *Grundrisse: ett urval*, Stockholm 2010, s. 229.

på att begripa revolutionen i termer av dess *innehåll*. Kommuniseringen implicerade ett förkastande av synen på revolutionen som en händelse där arbetarna tar makten, följt av en övergångsperiod; istället betraktades revolutionen som en rörelse präglad av arbetarnas vidtagande av omedelbart kommunistiska åtgärder (såsom fri utdelning av varor [goods]) för såväl deras egen vinning som för att krossa kontrarevolutionens materiella grund. Om bourgeoisien efter en revolution är exproprierad, men arbetare förblir arbetare, delaktiga i en produktion uppdelad i skilda företag – som därmed utgör de arbetsplatser produktionen av deras livsnödvändigheter är beroende av – samtidigt som de bedriver handel med andra företag, så gör det egentligen ingen större skillnad att handeln bedrivs av arbetarna själva eller får sina främsta riktlinjer från en ”arbetarstat”: det kapitalistiska innehållet lever kvar och förr eller senare kommer den bestämda kapitalistrollen eller -funktionen att åter göra sig gällande. I motsats till det skulle revolutionen förstådd som kommuniseringsrörelse krossa samtliga kapitalistiska kategorier genom att upphöra att konstituera och reproducera dem: handel, pengar, varor, de skilda företagens och statens existens samt – mest avgörande – lönarbetet och arbetarklassen själv.

På så sätt växte kommuniseringsteorin delvis fram ur insikten att man genom att ställa en annan uppsättning organisatoriska former mot den leninistiska partistatsmodellen – demokrati, den antiauktoritära formen, rådsformen – inte gått till roten med problemet. Detta nya sätt att föreställa sig revolutionen uppstod delvis ur former som utmärkte klasskampen under denna period – sabotage, olovlig frånvaro och andra former av arbetsvägran – och ur de sociala rörelserna utanför arbetsplatserna, vilka alla kan betraktas som ett förkastande av arbetets eller arbetaridentitetens affirmation som revolutionens grundval. Kommuniseringsbegreppets utveckling kom att spurras betydligt av den Situationistiska internationalen (SI), vars syn på en total revolution med rötterna i vardagens förändring hade uppmärksammat och teoretiserat de nya behov som kamperna gav uttryck för och som senare skulle komma att ses som det främsta föregripandet av och uttrycket för andan hos händelserna i Frankrike 1968.

Om kommuniseringsbegreppet i en mening var ett resultat av sin tids kamper och utveckling så kan inte det faktum att den franska miljön för-

mådde att formulera det skiljas från ett visst återvändande till Marx, i synnerhet inte från upptäckten och spridandet av ”den okände Marx” genom texter som *Grundrisse* och ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”. Innan dessa texter blev tillgängliga mot slutet av sextioalet hade SI och andra kritiker av den ortodoxa marxismen ofta förlitat sig på den tidige Marx i texter som *Ekonomisk-filosofiska manuskript* (1844). Till och med i SI:s och Frankfurtskolans fall, vilka också använde sig av en fetischism- och förtingligandeteori hämtad från *Kapitalet*, skedde detta med Lukács som förmedling och inte genom en noggrann läsning av *Kapitalets* tre böcker. Den mogna kritiken av den politiska ekonomin i dess helhet tenderade alltså att lämnas kvar i den traditionella marxismens händer. Som vi redan anmärkt, förbisåg man inom ramen för denna positivistiska tolkning i stort relevansen av Marx beskrivning av sitt verk som en kritik av den politiska ekonomin, samt betydelsen av värdeformen och fetischismen. De texter som nyligen hade gjorts tillgängliga, såsom *Grundrisse*, undergrävde de traditionella läsningarna och gjorde det möjligt att se den mogna kritikens radikalitet.

Genom sitt marginella förhållande till den ortodoxa marxismen befann sig de som kände igen sig i den vänsterkommunistiska kritiken av bolsjevismen och av det som skett i Ryssland i en fördelaktig position för att läsa de nya texterna av Marx. I ett franskt sammanhang var Jacques Camatte och tidskriften *Invariance* vars första nummer utkom 1968 av stor betydelse. Samtidigt som man tenderade att öppna upp arvet från den bordigistiska italienska vänsterns historia för både den tysk-holländska vänsterns erfarenheter och utvecklingen av samtidens kamper var *Invariance* även platsen för en originell Marxläsning. I sitt enda samarbete med Camatte översatte Roger Danville *Grundrisse* och ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat” till franska, och satte därmed käppar i hjulet för den althusserianska antihegelianska Marxtolkning som dominerade i Frankrike. I *Invariance* publicerade Camatte en betydelsefull kommentar till dessa texter.¹⁰

¹⁰ Jacques Camatte, ”Capital et Gemeinwesen”, *Invariance*, serie 1, nr 2, 1968 (engelsk version: *Capital and community: The results of the immediate process of production and the economic works of Marx*, London 1998).

I den franska diskussionen efter 1968 spelade Camattes text en roll som kan liknas vid den roll som Roman Rosdolskys *Kapitalets tillkomsthistoria* samtidigt spelade i de kommande diskussionerna i Tyskland.¹¹ Båda lutar sig mot citat för att introducera och utforska betydelsen av de texter av Marx som vid denna tid endast var kända för en minoritet. Rosdolsky erbjuder en omfattande studie av *Grundrisse*, medan Camattes mindre systematiska presentation grundar sig på andra manuskript av Marx, i synnerhet ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”. Trots att Camatte lyfter fram förtjänsterna med Rosdolskys bok¹² kvarstår en skillnad mellan dem på så vis att Rosdolsky i slutändan reducerar *Grundrisse* till en simpel förberedelse till *Kapitalet*, medan Camatte snarare vill visa på vilket sätt det tillsammans med de andra utkasterna till *Kapitalet* pekar bortom den uppfattning som marxister skapat sig utifrån de senare verken. Camatte uppmärksammade det faktum att de olika sätt på vilka Marx introducerade och utvecklade värdekategorin i kritiken av den politiska ekonomins olika versioner hade betydelse bortom en allt bättre framställning. Några av de tidigare analyserna lyfter nämligen fram aspekter såsom värdets historiska autonomisering, definitionen av kapitalet som värde i rörelse samt subsumtionskategorins betydelse på ett sätt som inte är lika påtagligt i de publicerade versionerna. I Camattes läsning av de då nyligen tillgängliggjorda texterna finns en insikt om att följderna av Marx kritik av den politiska ekonomin är långt radikalare än vad den positivistiska marxistiska tolkningen kunnat föreställa sig.¹³

I Camattes verk finns ett fascinerande brott med traditionella marxistiska antaganden, vilket blir tydligt i kontrasten mellan hans ursprungliga kom-

¹¹ Roman Rosdolsky, *Kapitalets tillkomsthistoria*, Lund 1974, urspr. *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen "Kapitals"* (1968).

¹² Likväl förebrår Camatte Rosdolsky för att han ”aldrig kommer så långt att han klarlägger det vi idag anser vara fundamentalt: att kapitalet är värde i rörelse, på väg att bli människan”. Se Jacques Camatte, *Capital and community*, London 1998, s. 163. (Översatt från engelskan. Ö.a.)

¹³ Detta är en typ av läsning av *Grundrisse* som senare kom att identifieras med Negri. Vissa menar att dennes tidiga verk har Camatte att tacka för vissa saker. Vad man än må säga om den autonomistiska politikens ambivalens, är det påfallande att kapitlet ”Kommunism och övergång” i Negris *Marx beyond Marx* (1978) i allt väsentligt argumenterar för kommunisering.

mentar från mitten av sextioalet och de anteckningar han lade till i början av sjuttioalet. Medan hans tidigare kommentarer brottas med den klassiska marxistiska teorin om övergångsperioden, kan vi i de senare anteckningarna se hur denna teorins antaganden kullkastas.¹⁴ Sålunda avslutar Camatte sina anmärkningar från 1972 med ett rop efter kommunisering:

Nästintill samtliga människors uppror mot hela det kapitalistiska samhället, de sammanfallande kamperna mot kapitalet och arbetet, är två aspekter av samma verklighet: det vill säga att proletariatet måste kämpa mot sitt eget herravälde för att på så sätt kunna avskaffa sig självt som klass och för att avskaffa kapitalet och klasserna. När segern är säkrad över hela världen kommer den universella klass som verkligen konstitueras (vilket enligt Marx motsvarar partiets födelse) under en väldig process som föregår revolutionen i dess kamp mot kapitalet – en klass som förändrats på ett psykologiskt plan och som förändrat samhället – att upphöra att existera, eftersom den härmed övergår till att utgöra mänskligheten. Då finns inte längre några grupper som står utanför den. Kommunismen kan således utvecklas fritt. Den *lägre socialismen* uteblir helt och den proletära diktaturens fas reduceras till den kamp som bedrivs för att avskaffa det kapitalistiska samhället, kapitalets makt.¹⁵

För de flesta efterföljande kommuniseringsteoretikerna kom de tidigare otillgängliga skrifterna av Marx att bli grundtexter. *Grundrisse*-översättningen och dess nu så kända ”Fragment om maskiner” utgör en viktig källa till Gilles Dauvés prototypiska argument för kommunisering.¹⁶ I detta fragment beskriver Marx hur kapitalet i sin strävan efter att förlänga merarbetstiden reducerar den nödvändiga arbetstiden till ett minimum genom ett massivt

¹⁴ I en kommentar till sin tidigare tanke om ”kommunismens formella herravälde” skriver Camatte: ”periodisering mister idag sin giltighet; därför kommer kommunismen att förverkligas snabbare än vad man tidigare trott. Slutligen måste vi understryka att kommunismen varken utgör ett produktionssätt eller ett samhälle...”. A.a., s. 148, n19. (Översatt från engelskan. Ö.a.)

¹⁵ A.a., s. 165. (Översatt från engelskan. Ö.a.)

¹⁶ Gilles Dauvé, ”Sur l’ultragauche” (1969), publicerad på engelska som ”Leninism and the ultraleft” i Jean Barrot (Gilles Dauvé) och François Martin, *Eclipse and re-emergence of the communist movement*, (Detroit 1974); på svenska som ”Leninismen och ultravänstern” i *Vägrandets dynamik* (Stockholm 2004).

införlivande av vetenskap och kunskap i produktionsprocessen. Detta möjliggör övertagandet av hela det alienerade kunskapssystem som i sin tur gör ett återerövrande av merarbetstiden och dess förvandling till disponibel tid möjlig. Kommunismen förstås alltså inte i termer av en ny fördelning av samma slags rikedom med grund i arbetstiden, utan som något som vilar på en ny form av rikedom mätt i disponibel tid.¹⁷ Kommunismen handlar inte om något mindre än ett nytt förhållningssätt till tid, eller till och med om en annan sorts tid. Genom ett sådant fokus på tiden menar Dauvé att Marx antyder att en radikal brytning skiljer kommunismen från kapitalismen, vilket ”utesluter hypotesen om en *gradvis* väg till kommunismen genom värdelagens gradvisa förintande” och slår därmed fast att det rådristiska eller demokratiska alternativet till leninism i sig självt är inadekvat.¹⁸

Även på ett mer fundamentalt ontologiskt plan pekar de tidigare utkasten mot ett radikalare revolutionsbegrepp. De visar att kritiken av den politiska ekonomin enligt Marx ifrågasätter uppdelningen av subjektivitet och objektivitet, den till synes självklara definitionen av vad det innebär att vara en individ, och vad som utgör och inte utgör vårt vara. För Marx är dessa ontologiska frågor i allt väsentligt *samhälleliga*. Han ansåg att de politiska ekonomerna mer eller mindre lyckats med att tydliggöra de kategorier som under kapitalismen håller de samhälleliga livsformerna i sitt grepp. Men medan bourgeoisien tenderade att framställa dessa som ahistoriska nödvändigheter uppfattade Marx dem som historiskt specifika former av mellanmänniska förhållanden och av förhållandet mellan människa och natur. Det faktum att mänsklig verksamhet förmedlas av samhällsförhållanden mellan ting ger upphov till den mänskliga subjektivitetens atomiserade, objektlösa karaktär. Under kapitalismen är den individuella erfarenheten en ren subjektivitet där all objektivitet i kapitalets form sätter sig emot den:

¹⁷ ”Ty den verkliga rikedom är alla individers utvecklade produktivkraft. Det är således inte längre arbetstid utan disposable time som utgör rikedomens mått”, Marx, *Grundrisse*, s. 207. Det är intressant att Moishe Postone som varit tydlig med värdeformsperspektivets radikala politiska innebörd grundar sin omtolkning av Marx på just detta avsnitt. Se *Time, labor and social domination* (Cambridge 1993).

¹⁸ Dauvé, ”Leninismen och ultravänstern”, a.a., s. 119.

Egendomen skiljande från arbetet framstår som en nödvändig lag i detta utbyte mellan kapital och arbete. Bestämt som *icke-kapital* som sådant är arbetet: 1) *icke-föremålliggjort arbete, fattat i negativ mening* [...] skilt från alla arbetsmedel och arbetsföremål, från hela sin objektivitet. Det är det levande arbetet som existerar som *abstraktion* från dessa moment av sin reala verklighet (det är likaså icke-värde); denna fullständigt blottlagda, denna från all objektivitet nakna, rent subjektiva existens. Arbetet som den *absoluta fattigdomen*: fattigdomen inte som brist, utan som fullständig frånvaro av den objektiva rikedom. [...] 2) Som *icke-föremålliggjort arbete, icke-värde, positivt* förstått, eller som negativet, som står i relation till sig självt, är det själva arbetets *icke-objektiverade*, alltså icke-föremålliga, d.v.s. arbetets subjektiva existens. Inte arbetet som föremål utan som aktivitet; inte som värde utan som värdets *levande källa*. Den allmänna rikedom gentemot kapitalet, där denna allmänna rikedom existerar objektivt, som verklighet, som kapitalets *allmänna möjlighet*, som bevaras som sådan i aktionen. Det är alltså ingen självmotsägelse, eller rättare sagt: det är på alla sätt en självmotsägande sats att arbetet i ena sidan är den *absoluta fattigdomen som föremål*, å andra sidan rikedomens *allmänna möjlighet* som subjekt och som aktivitet, betingar dem ömsesidigt och följer av arbetets väsen, liksom arbetet *förutsättes* av kapitalet som dess motsats, som kapitalets motstående existens, och liksom arbetet å andra sidan förutsätter kapitalet.¹⁹

Sådana ontologiska beaktanden spelar en viktig roll i Théorie Communistes (TC:s) verk, en grupp som uppstod i mitten av sjuttioalet från diskussionerna i kommuniseringsmiljön efter 1968. Enligt TC skapar inte den kommunistiska revolutionen förstådd som kommunisering en *arbetets republik* eller något nytt sätt att förvalta produktionsmedlen. Den ska snarare förstås som ett överskridande av det alienerade samhälleliga produktionsförhållande som upprättar den åtskillnad av subjektivitet och objektivitet som präglar våra liv under kapitalismen. Genom att överskrida åtskillnaden mellan individer liksom mellan individ och produktionsmedel överskrider kommuniseringen det som skiljer den mänskliga subjektiviteten från det "föremålliggjorda

¹⁹ Marx, *Grundrisse*, s. 115f.

arbetet”,²⁰ det vill säga den klyvning mellan subjekt och objekt som under kapitalismen utgör grunden för den samhälleliga verkligheten. TC föreställer sig detta som ett överskridande av var och en av de dimensioner som Marx beskriver i *Grundrisse*: arbetet som avskild verksamhet upphör att existera; produktionen upphör att vara skild från och härska över reproduktionen; behov upphör att vara skilt från förmåga; individer upphör att konfronteras med sin samhälleliga existens genom de förmedlingar som handeln med deras produkter och staten utgör – de övergår till att vara *omedelbart* samhälleliga. Revolutionen som kommunisering upplöser både tingens samhälleliga form – det vill säga deras tillstånd som bärare av ”föremålsiggjort arbete”, av värde (de blir till ting igen) – och individens atomiserade, tomma, åtskiljda subjektform. Liksom Marx i *Grundrisse*²¹ anser TC således att det ursprungligen *objektiva* produktionsmomentet inte längre härskar över det subjektiva, utan istället övergår till att vara ”den organiska, samhälleliga kropp vari individerna reproducerar sig som individer, men som samhälleliga individer”.²²

De tyska debatterna

Det nya sätt att tillgodogöra sig Marx ur vilket kommuniseringsperspektivet uppstod var del av en mycket större utvecklingsprocess och ett tillägnande ånyo av en radikal Marxläsning. I och med den ungerska revolutionen 1956 hade den officiella kommunismen inte längre hegemoni över motståndet och tolkningen av Marx i västländerna. Medan Marx sa ”tvivla på allt”, tenderade den ortodoxa eller traditionella marxismen att framstå som en enhetlig världsåskådning med svar på alla frågor. Den hade en allomfattande filosofi (”den dialektiska materialismen”), en mekanistisk historiesyn (”den historiska materialismen”) och sin egen nationalekonomi (”den marxistiska

²⁰ Och det som separerar denna från naturen, vilken för kapitalet – i likhet med människorna – inte är något annat än en resurs för den abstrakta rikedomens expansion.

²¹ Dock hävdar inte TC att kommuniseringen utgjorde Marx revolutionsbegrepp, se stycket om ”programmatismen” nedan.

²² Marx, *Grundrisse*, s. 212.

politiska ekonomin”).²³ Dessa grundpelare för den officiella varianten av marxism ifrågasattes genom ett återvändande till Marx kritiska anda, i mångt och mycket på samma sätt som en tidigare generation kritisk marxism hade blomstrat i den ryska revolutionens kölvatten.²⁴

Under denna period – liksom på tjugotalet – inbegrep återvitaliseringen av en marxsk teori en brytning med synen på marxismen som ett positivt kunskapssystem och liksom åter ett erkännande av dess kritiska dimension – en förändring i vilken Marx förhållande till Hegel åter stod på dagordningen. Vid 1960-talets mitt hade förkastandet av de vedertagna tolkningarna nått även *Kapitalet* – hans centrala verk. Nya läsningar grundade sig på de tidigare utkastet till kritiken av den politiska ekonomin och intresserade sig inte endast för de slutsatser som Marx hade dragit, utan även för den metod han använt sig av för att göra det. I Frankrike läste man om *Kapitalet* på ett strukturalistiskt sätt, i Italien tolkade Mario Tronti och den operaistiska rörelsen verket ”från arbetarklassens synvinkel” och i Tyskland uppstod *Neue Marx-Lektüre* (”ny Marxläsning”).

Det tyska språket gav *Neue Marx-Lektüre* ett tydligt försprång i förhållande till analysen av Marx i andra länder. Den ”okända Marx” nya texter gjordes ofta tillgängliga och kända i Tyskland före något annat land och naturligtvis fanns där inte några översättningsrelaterade problem.²⁵

²³ För en tolkning av ”traditionell marxism” som ”världsåskådningsmarxism”, se Michael Heinrich, ”Invaders from Marx: On the uses of Marxian theory, and the difficulties of a contemporary reading”, *Left Curve* nr 31, 2007, s. 83–88. Av allt att döma härstammar detta sätt att beteckna den ”traditionella marxismen” från den humanistiske marxisten Iring Fetscher, som undervisat både Reichelt och Postone. Se hans *Marx and Marxism* (New York 1971).

²⁴ Några epokgörande verk från denna period är Lukács *Historia och klassmedvetande*, Korschs *Marxism och filosofi*, Rubins *Essays on Marx's theory of value* och Pasjukanis *Law and Marxism*. Den nya perioden präglas bl.a. av en återupptäckt av många av denna den förra periodens texter och av ett fördjupande av deras frågeställningar.

²⁵ Ett talande exempel på detta är, som Christopher J. Arthur påpekar, det faktum att näst-intill alla träffar på ordet ”förkroppsligat” arbete i *Kapitalet* är översättningar av det tyska ordet *Darstellung*, som snarare borde översättas till ”representerat”. Se hans ”Reply to critics”, *Historical materialism* nr 13.2, 2005, s. 217. För implikationerna av detta vad gäller svenskan, se Mats Dahlkvists anm. till översättningen av det första kapitlet i den första utgåvan av *Kapitalets första bok* och dess supplement om värdeformen (1867), i *Marx: Kapitalet. Första boken. Supplement*, övers. M. Dahlkvist & M. Thorell (Lund 1985), red.

Vidare var den betydande kulturella tillgång som Marx hade dragit nytta av i kritiken av den politiska ekonomin, den klassiska tyska idealismen, här inte föremål för problemen rörande mottagandet av det hegelianska tänkandet som i andra länder. Medan den nya Marxläsningen i Frankrike och Italien tenderade att ha en djupt anti-hegeliansk böjelse, som en reaktion mot tidigare hegelianska och hegeliansk-marxistiska trender, kunde den tyska diskussionen alltså skapa sig en mer nyanserad och välinformerad bild av kopplingen mellan Hegel och Marx. Av avgörande betydelse var att de i beskrivningen av de kapitalistiska samhällsförhållandenas logiska struktur i den verkliga totaliteten såg att Marx i *Kapitalet* stod mer i skuld till *Logikens* systematiska logik än till Hegels uppfattning om den historiska dialektiken. Den nya kritiska marxismen, som i vissa sammanhang har fått det nedsättande namnet "kapitallogik", hade således mindre gemensamt med den tidigare kritiska marxismen hos Lukács och Korsch än med Rubins och Pasjukanis. Neue Marx-Lektüre utgjorde inte någon homogen skola utan ett kritiskt förhållningssätt som präglades av djupa konflikter och oenigheter som icke desto mindre delade en specifik inriktning.

Den tyska diskussionens politiska sammanhang utgjordes av en framväxande radikal studentrörelse. Denna rörelse hade två poler: den ena var mer traditionell och hade i vissa fall kopplingar till den östtyska staten och till en "ortodox marxistisk" syn på arbetarrörelsen, och en starkt "antiauktoritär" pol som influerades av Frankfurtskolans kritiska teori, i synnerhet dess psykoanalytiska dimension, med sin förklaring till varför arbetare föreföll ointresserade av revolutionen.²⁶ Till stor del tack vare Frankfurtskolans inflytande blev den tyska studentrörelsen snart känd för sin teoretiskt sofistikerade debatt. Den "antiauktoritära" polens insiktsfullhet, men även dess instabilitet och ambivalens, tog sig uttryck i dess karismatiske ledare Rudi Dutschkes utveckling. Starkt influerad av Korsch historiserade han 1966 Marx teori om den kommunistiska revolutionens "två stadier". Han ansåg den vara otidsenlig och "för oss mycket tvivelaktig" då den "skjuter upp

²⁶ Denna innefattade ett intresse för Freud och Reich som man kombinerade med Adornos svidande attack mot den samtida psykoanalysens revisionism, men också för Marcuses *Eros and civilisation* och hans *One-dimensional man*, samt Frankfurtskolans analys av den "auktoritära personligheten".

arbetarklassens verkliga frigörelse till framtiden och anser att proletariatets erövring av den borgerliga staten är av primär betydelse för den sociala revolutionen”.²⁷ Ändå var det han som också myntade parollen ”den långa marschen genom institutionerna”, vilken kom att bli *raison d'être* för det tyska partiet Die Grüne (ett parti som han, i likhet med en annan karismatisk antiauktoritär vid namn Daniel Cohn-Bendit, senare kom att ansluta sig till). Idag är det främst det djupt étatistiska och reformistiska Die Linke (Tysklands vänsterparti) som inspireras av hans arv. En teoretiskt betydande person var Hans Jürgen Krahl, som även han spelade en ledande roll i SDS, i synnerhet efter att Dutschke skjutits. Krahl var en av Adornos elever och gjorde rörelsen bekant med många av den kritiska teorins nyckelbegrepp, men han var också aktivist – det är ett ökänt faktum att Adorno skickade snuten på honom och hans studentkamrater när de ockuperade en av institutets byggnader – och vidhöll en inriktning på proletariatet och klasskampen.²⁸ Trots att Frankfurtskolan till stor del låtit studierna av Marx kritik av den politiska ekonomin tas över av de ortodoxa marxisterna genom att istället intressera sig för frågor inom psykoanalys, kultur och filosofi, var det Krahl och andra studenter till Adorno – såsom Hans-Georg Backhaus och Helmut Reichelt – som initierade Neue Marx-Lektüre.

Medan det för kommuniseringsmiljön var dess rötter i rådskommunismen och andra former av vänsterkommunistisk kritik av bolsjevismen som gjorde den mottaglig för de nya Marxtexternas radikalitet, var det i Tyskland, där sådana tendenser uttraderats under naziregimen,²⁹ Adorno och Frankfurt-

²⁷ Rudi Dutschke, ”Zur Literatur des revolutionären Sozialismus von K. Marx bis in die Gegenwart”, *SDS-Korrespondenz*, specialnummer, 1966. (Översatt från författarens engelska översättning. Ö.a.)

²⁸ Krahl dog 1970 i en bilolycka. Det finns ingen engelsk översättning av den postumt utgivna samlingen av hans skrifter och tal, *Konstitution und Klassenkampf*. (Dock finns ett urval på danska: Köpenhamn 1975. Red.)

²⁹ Ett märkbart undantag är Willy Huhn, som hade inflytande på Berlins SDS. Som medlem i Rote Kämpfer, en grupp som under det sena 1920-talet samlade KAPD-medlemmar, blev Huhn satt i fängelse av nazisterna under en kort period åren 1933–1934. Därefter kom han utslutande att hänge sig åt teoretiskt arbete, däribland en betydelsefull kritik av socialdemokratien: *Der Etatismus der Sozialdemokratie. Zur Vorgeschichte des Nazifaschismus*. Dock blev inte rådskommunisterna tillbörligt återupptäckta och publicerade förrän efter rörelsens höjdpunkt.

skolan som kom att spela en liknande roll. Både rådskommunismen och Frankfurtskolan hade utvecklats som en reflektion över misslyckandet av den tyska revolutionens 1918–1919. Även om rådskommunismens förhållande till den tyska revolutionen är mest direkt, fångar Sohn-Rethel i en paradoxal formulering Frankfurtskolans och de relaterade tänkarna Lukács och Blochs mer komplext förmedlade förhållande till dessa händelser: ”Den nya idéinriktning dessa individer representerar utvecklades som en teoretisk och ideologisk överbyggnad till den revolution som aldrig ägde rum”.³⁰

Även om Frankfurtskolan saknade all koppling till arbetarklassmiljön hade den försökt att hålla en kritisk och emancipatorisk marxism vid liv gentemot den apologetiska ideologi för en statscentrerad ackumulation som den hade utvecklats till i Ryssland. Likheterna med rådskommunismen framträder tydligast i tidigare texter såsom Max Horkheimers *Autoritärer Staat* [1940], som de antiauktoritära studenterna publicerade utan den äldre och mer konservativa Horkheimers samtycke. Icke desto mindre återstår en radikal kritik av det kapitalistiska samhället i centrum av Adornos mindre uppenbart politiska texter från femtio- och sextioalet – kanske till och med just därför att de undviker den omedelbara politiska genomslagskraftens logik. Medan ”ultravänstern” hade försökt att hålla den marxistiska teorins löfte om frigörelse vid liv gentemot den samtida arbetarrörelsens verkliga utveckling genom att lägga emphasis vid arbetarklassautonomi i motsats till arbetarklassrepresentation och -institutioner, försökte Frankfurtskolan paradoxalt nog göra detsamma genom att vända ryggen till den omedelbara klasskampen och de ”ekonomiska frågorna”.

Detta innebar att det radikala återupptagandet av Marx i 1960-talets Tyskland nödvändigtvis framstår som såväl en fortsättning på som en brytning med arvet från Frankfurtskolan. Mötet mellan en mottaglighet grundad

³⁰ Han fortsätter: ”Denna ideologiska rörelsens paradoxala situation bidrar med en förklaring till varför den nästan uteslutande valde att fokusera på frågor kring överbyggnaden, medan ett intresse för den materiella och ekonomiska grund detta borde ha vilat på lyste med sin frånvaro.” Sohn-Rethel, *Intellectual and manual labour* (New Jersey 1978), s. xii. Se den första meningen i Adornos *Negativ dialektik* (Göteborg 2019), s. 13: ”Filosofin, som en gång föreföll överspelad, håller sig vid liv eftersom ögonblicket för dess förverkligande försumrades”.

på Frankfurtskolan och en vändning mot en detaljerad studie av kritiken av den politiska ekonomin, som de denna hade undvikit, uttrycks i en anekdot om Backhaus. Enligt Reichelt kan man härleda ursprunget till Neue Marx-Lektüres program till en händelse 1963 när Backhaus, som inhyt student i Frankfurt, av en slump kom över vad som då var en mycket sällsynt första utgåva av *Kapitalet*.³¹ Han lade märke till att skillnaderna mot den andra utgåvan var extremt tydliga i denna text, men att så endast var fallet för att han hade närvarat vid Adornos föreläsningar om den dialektiska samhällsteorin:

Om inte inte Adorno ständigt hade uttalat idén om något ”begreppsligt i verkligheten själv”, om en verklig allmänhet som kan spåras till bytesabstraktionen, utan hans frågor om konstituerandet av kategorierna och deras inre förhållande i den politiska ekonomin, och utan hans förståelse av en objektiv struktur som blivit autonom, hade denna text förblivit tyst – vilket var just vad den hade varit under den (redan då!) hundra år långa diskussionen om Marx värdeteori.³²

Debatter om den nya läsningen av *Kapitalet* tog fart på allvar efter 1968. De frågor som då uppmärksammades, varav de flesta endast togs upp senare och ofta på ett mindre djupgående vis i diskussionen på andra språk, rörde: beskaffenheten hos Marx metod och huruvida Engels begripit denna eller inte; förhållandet mellan kategorierna i *Kapitalets* dialektiska utveckling och den hegelianska dialektiken; hur man skulle förstå den ofärdiga aspekten av Marx kritiska projekt; betydelsen av termen ”kritik” och skillnaden mellan Marx och den klassiska politiska ekonomins värdeteorier; samt abstraktionens natur i Marx begrepp abstrakt arbete och i kritiken av den politiska ekonomin i allmänhet.

³¹ Det finns stora skillnader – speciellt beträffande det första kapitlet om varan och värdets struktur och framställning – mellan den första tyska utgåvan av *Kapitalet* och den andra, vilken legat till grund för de något annorlunda följande upplagorna och översättningarna till andra språk. black, Detroit 1969.

³² Helmut Reichelt, *Neue Marx-Lektüre: Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik*, Hamburg 2008, s. 111. (Vår övers. från engelskan.)

Trots deras ofta filologiska och abstrakta karaktär ansågs debatterna om den nya läsningen av *Kapitalet* ha en politisk betydelse i spänningsförhållandet mellan studentrörelsens antiauktoritära och traditionella poler, där den senare höll fast vid att den ortodoxa marxismens ramverk endast behövde moderniseras och justeras.³³ Neue Marx-Lektüre utmanade detta projekt för en förnyad ortodoxi genom att inte argumentera för något mindre än en grundläggande rekonstruktion av kritiken av den politiska ekonomin.³⁴

Vid denna tid var det dominerande synsättet på den metoden i *Kapitalet* något slags variant av det logisk-historiska synsätt Engels förordat i texter som hans recension av Marx *Till kritiken av den politiska ekonomin* från 1859 och hans förord och bilaga till *Kapitalets* tredje band. Enligt detta synsätt följer *Kapitalets* kategoriers framåtskridande till punkt och pricka deras historiska utveckling, vilket får *Kapitalets* första kapitel att framstå som en beskrivning av en förkapitalistisk tid av ”enkel varuproduktion” då ”värdelagen” sades råda på ett rent sätt. I de tyska och sedermera de internationella diskussionerna utmanade man Engels auktoritet – liksom den traditionella marxism som vilade på den – i sin helhet.³⁵ Neue Marx-Lektüre ansåg att varken Engels tolkning eller några av de föreslagna modifieringarna av den³⁶ gjort rättvisa åt rörelsen bakom ordningen och utvecklingen av *Kapitalets* kategorier. Istället för ett steg från ett tidigare icke-kapitalistiskt stadium, eller en hypotetisk förenklad modell av enkel varuproduktion till ett senare stadium, eller en mer invecklad modell av den kapitalistiska varuproduktionen, var *Kapitalets* rörelse från början till slut att betrakta som en presentation av den kapitalistiska totaliteten på sin resa från det abstrakta

³³ Om den traditionellt marxistiska polen i SDS fram till 1968 i allt väsentligt var reformistisk – den förespråkade en legal övergång till socialism – var det snarare en antirevisionistisk maoism-stalinism som kom till uttryck efter 1968. Under denna period övergav många före detta ”antiauktoritära” sin kritik av partimarkismen för att istället delta i bildandet av ”K-grupper” (där ”K” stod för Kommunist).

³⁴ Se Michael Heinrich, ”Reconstruction or deconstruction? Methodological controversies about value and capital, and new insights from the critical edition” i Bellofiore & Fineschi (red.), *Re-reading Marx: New perspectives after the critical edition* (London 2009).

³⁵ Se ”The moving contradiction”, *Endnotes* nr 2, 2010.

³⁶ Grossmann utvecklar till exempel idén om successiv approximation [Annäherungsverfahren]: *Kapitalet* uppfattas som en framställning av en rad analytiska modeller som görs mer komplexa i takt med att fler verklighetsaspekter läggs till.

till det konkreta. I *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx* [*Kapitalbegreppets logiska struktur hos Karl Marx*] [1970] utvecklar Helmut Reichelt ett begripliggörande som i en eller annan form är grundläggande för dagens systematisk-dialektiska teoretiker: "kapitalbegreppets logik", förstått som en självbestämmande process, står i förbindelse med begreppets rörelse bortom sig självt i Hegels *Logik*.³⁷ Enligt detta synsätt kan man beskriva kapitalets värld som objektivt idealistisk: till exempel är varan ett "sinnligt-översinnligt ting". Värdeformens dialektik, som tar avstamp i den enklaste varuformen, visar hur värdets abstrakta och ideella samhällliga former härskar över den samhällliga livsprocessens materiella och konkreta aspekter. Som Reichelt formulerar det framstår kapitalet för Marx

således som ständig formförändring, från vilken bruksvärdet ständigt både integreras och utesluts. I denna process antar även bruksvärdet formen av ett i all oändlighet försvinnande föremål. Men detta föremåls ständigt upprepade försvinnande är en förutsättning för själva värdets fortlevnad: det är tack vare den ständigt reproducerade formförändringen som värdets och bruksvärdets direkta enhet kan bibehållas. Det som skapas därigenom är en inverterad värld i vilken sinnlighet i ordets vidaste bemärkelse – som innefattar bruksvärdet, arbetet, ämnesomsättningen med naturen – nedbringas till ett medel för självbevarelsedriften av den abstrakta process som är den drivande faktorn bakom den objektiva världen av ständig förändring i sin helhet. [...] Hela den sinnliga värld utgjord av människor som reproducerar sig själva genom tillfredsställandet av sina behov genom arbetet sugts stegvis in i denna process, i vilken alla aktiviteter är "inverterade i sig själva". I sin försvinnande skepnad utgör de alla direkt sin egen motsats: det allmännas fortlevnad.³⁸

³⁷ Helmut Reichelt, *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt am Main 1970. Till vilken grad de kan sägas vara varandras motsvarigheter är en mycket omdebatterad fråga. Se debatterna mellan Chris Arthur, Tony Smith och Robert Finelli i *Historical Materialism* (nr 11.1, 15.2 och 17.1). På relativt olika sätt kritiserar Tysklands Michael Heinrich och Dieter Wolff idén om en kapitalets och andens "likformighet".

³⁸ Reichelt, "Social reality as appearance: Some notes on Marx's conception of reality", i Bonefeld m.fl. (red.), *Human dignity. Social autonomy and the critique of capitalism* (Aldershot 2005), s. 46f. (Övers. från engelskan.)

Detta är den ontologiska omvändningen, det materiella livets övertagande av kapitalets ande. Det är vad Camatte begrep med sin insikt om vikten av att förstå kapitalet som värde i rörelse och som subsumtion. Om det inte finns något bruksvärde annat än det kapitalistiska samhällets värdeform, om värdet och kapitalet utgör en kraftfull, totaliserande form av församhälleligande som formar livets alla aspekter, kan inte överskridandet av dem vara en fråga om blotta ersättandet av marknadsmekanismerna medelst en statlig manipulering av arbetarnas självförvaltande av dessa former, utan något som kräver en radikal omvandling av livets samtliga aspekter. Den traditionella marxistiska uppfattningen som härrör från Engels – enligt vilken värdelagen existerade innan kapitalismen – skiljde teorin om marknaden och värdet från den om mervärdet och exploateringen, och öppnade därmed upp för idéen om en socialistisk värdelag, en socialistisk penningform, ”marknadssocialism” och så vidare.

En ofullständig Marx?

En del av den ortodoxa marxismens dogmatiska natur bestod i att den tog Marx verk för ett fullbordat system som endast behövde kompletteras med historiska analyser av kapitalismens efterföljande stadier, såsom imperialismen. Upptäckten av de utkast och planer på kritiken av den politiska ekonomin visade att *Kapitalet* var ofullbordat, inte bara i det avseendet att bok två och tre, liksom *Teorier om mervärdet* aldrig fullbordades av Marx, och att de redigerades av Engels respektive Kautsky,³⁹ utan också på så vis att dessa böcker bara utgjorde de inledande banden i ett projekt om sex böcker, jämte böcker om jordegendomen, lönarbetet, staten och ”Världsmarknaden

³⁹ Då man i Moskva gav ut *Teorier om mervärdet* i ny upplaga vågade man ifrågasätta Kautskys redaktionella val, något som inte kom på fråga vad gällde de stora ändringar Engels gjort i tredje boken. Sedan utgivningen av de ursprungliga manuskripten (på tyska) står det klart att Engels arbete innehåller omfattande omskrivningar och tveksamma redaktionella val – men att ifrågasätta marxismens centrala skrifsamling var bannlyst inom den traditionella marxismen. Se Michael Heinrich, ”Engels’ edition of the third volume of Capital and Marx’s original manuscript”, *Science & society* nr 4, 1996, s. 452–466.

och kriser”.⁴⁰ Insikten om att vad som föreligger av Marx projekt bara är ett fragment var av enorm betydelse, eftersom det implicerade att den marxiska teorin kunde ses som ett i grunden öppet projekt, och gav upphov till forskningsområden som Marx själv knappt hade berört. Den så kallade statshärledningsdebatten⁴¹ och debatten om världsmarknaden var försök att utveckla några av dessa områden vilka Marx själv inte hade behandlat systematiskt i *Kapitalet*.⁴²

Utifrån Pasjukanis pionjärarbete begrep deltagarna i statshärledningsdebatten åtskiljandet av ”det ekonomiska” och ”det politiska” som något specifikt för det kapitalistiska herraväldet. Implikationen var att revolutionen – långtifrån att upprätta en socialistisk ekonomi och en arbetarstat som i den traditionella marxismen – måste förstås som avskaffandet av både ”ekonomin” och ”staten”. Trots debattens till synes abstrakta – och stundtals skolastiska – karaktär, börjar vi alltså urskilja hur det kritiska återvändandet till Marx på grundval av kamperna i det sena sextioalets Tyskland hade särskilda – och synnerligen radikala – implikationer för hur vi förstår överskridandet av det kapitalistiska produktionssättet.

Detta är lika sant för den centrala marxiska nyckelkategorin abstrakt arbete i de tyska debatterna om värde. Medan abstraktionen inom de borgerliga samhällsvetenskaperna, liksom inom de förhärskande formerna av marxism, är en mental handling menade Marx att en annan form av abstraktion förelåg under kapitalismen: en ”reell” eller ”praktisk abstraktion” som folk verkställer

⁴⁰ Rosdolsky argumenterar uppstudsigt för att andra och tredje boken ingår i ett förändrat projekt för *Kapitalet*, men även om man skulle anta hans ställning istället för Lebowitz [*Beyond Capital*, 1992] och Shortalls [*The incomplete Marx*, 1994] motargument står det klart att de följande tre böckerna är oavslutade arbeten.

⁴¹ *Staatsableitung*-perspektivet utvecklades i vissa västtyska radikala miljöer i slutet av 1960-talet. Dess anhängare anser att staten går att härleda (*ableiten*) från förhållandet mellan arbete och kapital: den är en viss form av detta förhållande, och således kapitalistisk i allt väsentligt. Ö.a.

⁴² För mer om statshärledningsdebatten, se John Holloway och Sol Picciotto (red.), *State and capital: A marxist debate*, Texas 1978 samt Karl Held och Audrey Hill, *The democratic state: Critique of bourgeois sovereignty*, München 1993. Enbart en väldigt liten del av debatten kring världsmarknaden finns översatt, dock finns Oliver Nachtwey och Tobias ten Brink, ”Lost in transition: The german world-market debate in the 1970s”, *Historical Materialism* nr 16.1, London 2008, s. 37–70.

genom utbytet utan att de ens vet om det. Som Reichelts upprepade anekdot om Backhaus antyder så var det Adornos idé om en objektiv begreppslighet hos det kapitalistiska samhällslivet som inspirerade Neue Marx-Lektüres ingång till Marx kritik av den politiska ekonomin. Adornos idé liksom hans föreställning om ”identitetstänkande” hade i sin tur inspirerats av idéer som Sohn-Rethel förmedlat till Adorno under trettioalet. Den tyska diskussionen avancerade alltså genom 1970 års publicering av Sohn-Rethels bok *Geistige und körperliche Arbeit* [*Andligt och kroppsligt arbete*].⁴³ I detta verk identifierar Sohn-Rethel den abstraktion från nyttan som utbytesprocessen verkställer som roten till inte bara besynnerliga samhälleliga syntesen i varusamhällena, utan som roten till själva förekomsten av abstrakta begreppsliga resonemang liksom till erfarenheten hos det självständiga intellektet. Sohn-Rethels tes är att det ”transcendentala subjekt” såsom det uttryckligen teoretiseras av Kant inte är något annat än ett teoretiskt och på samma gång blint uttryck för tingens av utbytet bestämda enhet eller enformighet. Jämte Pasjukanis tankar om hur det ”rättsliga subjektet” och varan samproduceras historiskt, påverkade sådana idéer en period av kritiska undersökningar, där livets samtliga aspekter, inbegripet vår blotta föreställning om inre subjektivitet och medvetande, förstods som formbestämda av kapital och värde.

För Marx är det mest slående exemplet på ”realabstraktion” värdets penningform, och kanske ligger den tyska diskussionens mest vittomfattande bidrag i utvecklingen av en ”monetär värdeteori” i linje med vad Rubin redan hade formulerat. I en viktig passage från *Kapitalets* första utgåva beskriver Marx penningen som en abstraktion, vilken på ett förvrängt sätt antar en verklig existens oberoende av dess särskildheter: ”Det är som om det bredvid och förutom lejon, tigrar, harar och alla andra verkliga djur [...] också skulle existera Djuret, den individuella inkarnationen av hela djurriket”.⁴⁴ Privatarbetenas produkter måste utbytas mot denna konkreta representation

⁴³ Sohn-Rethel, *Geistige und körperliche Arbeit. Zur Theorie gesellschaftlicher Synthesis*, Frankfurt a.M. 1970. Eng. övers., *Intellectual and manual labour: A critique of epistemology* (New Jersey 1978).

⁴⁴ Marx, *Kapitalet. Första boken. Supplement* [1867] (Lund 1985), s. 60.

av det abstrakta arbetet för att deras samhälleliga giltighet faktiskt ska förverkligas. Snarare än en produkt av tanken är abstraktionen alltså något som faktiskt existerar i världen som ett föremål med en samhällelig objektivitet vilken alla måste rätta sig efter.

Den traditionella marxismen förbisåg denna diskussion och följde i allmänhet Ricardo och den borgerliga ekonomin när den betraktade penningen som blott ett fördelaktigt tekniskt verktyg för att underlätta utbytet av redan befintliga varuvärden. De tyska diskussionerna följde däremot upp värdets besynnerliga objektivitet – som inte återfinns i någon enskild vara, utan enbart existerar i ekvivalensförhållandet mellan en vara och totaliteten av alla andra varor – något som enbart uppstår genom penningen. Denna penningens roll i ett allmänt varusamhälle återverkar på erfarenheten av det levande arbete som sådant. I den mån som arbetet är en aktivitet som enbart utförs för pengar är det likgiltigt eller godtyckligt vilket arbete som utförs. Det organiska band som existerade mellan enskilda individer och specifika former av arbete i tidigare samhällen är brutet. Därmed växer ett subjekt fram som förmår att likgiltigt röra sig mellan olika arbetsformer:

Först här blir alltså abstraktionen i kategorin ”arbete”, ”arbete överhuvud”, arbete sans phrase, den moderna ekonomins utgångspunkt, praktiskt sann. Den enklaste abstraktionen, som den moderna ekonomin sätter främst, och som uttrycker en urgammal och för alla samhällsformer giltig relation, framstår ändå endast som praktiskt sann i denna abstraktion som det modernaste samhällets kategori.⁴⁵

Som en praktisk abstraktion är abstrakt arbete alltså en i grunden kapitalistisk form av arbete – en produkt av reduktionen av alla verksamheter till abstrakt penningskapande verksamheter. Enligt det traditionella synsättet behöver avskaffandet av det kapitalistiska produktionssättet inte inbegripa avskaffandet av det abstrakta arbetet: enligt detta synsätt är abstrakt arbete en allmän abstraktion, en generell, överhistorisk sanning som återfinns under det kapitalistiska produktionssättets marknadsformer. Det skulle

⁴⁵ Marx, ”Inledning” [1857], s. 62f.

träda fram under socialismen, då kapitalistens parasitära roll utrotades och marknadens anarkiska organisering av det samhällliga arbetet ersattes av (statlig) planering. Från att ha varit ett kritiskt perspektiv omvandlade den traditionella marxismen kapitalistiska former och lagar till allmänna historiska lagar: i relativt outvecklade områden såsom Ryssland, där marxismen blev den statligt styrda, industriella utvecklingens ideologi, blev *Kapitalet* en "instruktionsmanual". För värdeformsteoretikerna är Marx värdeteori, i egenskap av en monetär värdeteori, däremot "inte en teori om den samhällliga rikedomens fördelning, utan snarare en teori om hur den samhällliga totaliteten blir till i den kapitalistiska varuproduktionens förhållanden".⁴⁶ Frågan gick alltså från att ha gällt fördelningen till att handla om överskridandet av arbetsformen, liksom av rikedom och själva det kapitalistiska produktionssättet.

På grundval av *Grundrisse* och Rubins *Studier* och stundtals, om än också oberoende av de tyska diskussionerna dryftades liknande frågor i andra länder, och man fann liknande svar. Som exempel underströk Althusserns dåvarande lärjunge Jacques Rancière värdeformens betydelse. Althusser hade helt korrekt sett att Marx brutit totalt med Ricardos och den klassiska politiska ekonomins teoretiska fält, men att han var oförmögen att se analysen av värdeformen som nyckeln till denna brytning, eftersom han förkastade den för dess "hegelianism". Rancière anmärkte emellertid att "det som radikalt skiljer Marx från den klassiska ekonomiska teorin är analysen av varans värdeform (eller av arbetsproduktens varuform)".⁴⁷ Denna insikt plockades också upp av en annan "antihegelian" – Lucio Colletti⁴⁸ – och inverkade på en italiensk debatt om värdet som initierats av honom själv och Claudio Napoleoni,⁴⁹

⁴⁶ Heinrich, "Invaders from Marx: On the uses of Marxian theory, and the difficulties of a contemporary reading", *Left Curve* nr 31, 2007. (Vår övers.)

⁴⁷ Jacques Rancière, "Le concept de critique et la critique de l'économie politique des Manuscrits de 1844 au Capital", i Althusser et al., *Lire le Capital* (Paris 1996), s. 128. En övers.: "The concept of 'critique' and the 'critique of political economy'", i Ali Rattansi (red.), *Ideology, method and Marx* (London 1989), s. 114. Här översatt från den första upplagan (*Lire le Capital*, Paris 1965), eftersom en översättning av Rancières text inte finns med i den svenska utgåvan (*Att läsa Kapitalet*, Lund 1970). Ö.a.

⁴⁸ Lucio Colletti, *Marxism and Hegel* (London 1979), s. 281.

⁴⁹ Se Riccardo Bellofiore, "The value of labour value: the Italian debate on Marx, 1968–1976" i den engelska specialutgåvan av *Rivista di politica economica* IV–4–5V, 1999.

vilka drog liknande slutsatser som värdeformsteoretikerna. I den engelskspråkiga diskussionen, där nästan ingenting från den tyska debatten översattes förrän mot slutet av sjuttioalet, tillskrevs Rubin mycket stor betydelse.⁵⁰ I *Conference of Socialist Economists*, ett viktigt forum för dessa diskussioner, förelåg en omfattande dispyt mellan en av Rubin inspirerad värdeteori om det abstrakta samhälleliga arbetet och en traditionalistisk värdeteori som framhöll det kroppsliga arbetet. De som hörde till det första lägret rörde sig i riktning mot en monetär värdeteori, som i de tyska diskussionerna, men diskuterade eller insåg inte alls i samma utsträckning relevansen av Hegels *Logik* för förståelsen av det systematiska förhållandet mellan kategorierna i *Kapitalet*.⁵¹ I brist på översättningar av Reichelt och Backhaus betraktades det engelskspråkiga fåtal som följde tyskarna i deras önskan att rekonstruera *Kapitalet*⁵² – Konstanz–Sydney-skolan, som gick under benämningen ”värdeformsskolan” – som alltför extrem av de flesta andra deltagarna. Ett av de utmärkande dragen hos den systematiska dialektiken i dess nyliga framväxt är att sådana påpekanden om behovet av en radikal rekonstruktion idag utgör diskussionens kärna.

Värdeteorins (anti)politik

Värdeformsteorins kritiska bidrag består i att den ifrågasätter varje politisk föreställning grundad på affirmationen av proletariatet som värdets producent. Den ser Marx verk som en väsentligen negativ kritik av det kapitalistiska samhället. Genom att rekonstruera den marxiska värdeformsdialektiken åskådliggör den hur den samhälleliga livsprocessen är subsumerad under eller ”formbestämd” av värdeformen. Formbestämningens särdrag är

⁵⁰ Förvånande nog fick Rubins betydelse inte något erkännande i den tyska debatten. Hans *Studier* översattes till tyska (från engelskan) först 1973, då utan dess första kapitel om fetischism. Se Devi Dumbadz, ”Sachliche Vermittlung und soziale Form. I.I. Rubins Rekonstruktion der marxischen Theorie des warenfetischismus” i *Kritik der politischen Philosophie: Eigentum, Gesellschaft, Staat II* (Münster 2010).

⁵¹ Ett viktigt undantag är Jairus Banajis banbrytande uppsats ”From the commodity to capital: Hegel’s dialectic in Marx’s Capital”, i D. Elson (red.), *Value: The representation of labour in capitalism* (London 1979).

⁵² Exempelvis Michael Eldred, *Critique of competitive freedom and the bourgeois-democratic state: Outline of a form-analytic extension of Marx’s uncompleted system*, Köpenhamn 1984.

en förvrängd tendens att prioritera formen framför dess innehåll. Arbetet är inte blott något som existerar innan det objektiveras i den kapitalistiska varan som en positiv grund som genom förändringen av dess formella uttryck ska frigöras under socialismen eller kommunismen. Snarare föregår värdet – som den främsta samhällseliga förmedlingen – arbetet och har på ett grundläggande vis ett företräde framför det. Som Chris Arthur argumenterar:

Den mest grundläggande orsaken till att den tradition i vilken man använder sig av den ”enkla varuproduktionens” modell misslyckats är att den väljer att se den mänskliga individen som värdeförhållandenas ursprung, snarare än att betrakta de mänskliga aktiviteterna som objektivet inskrivna i värdeformen [...]. Strängt taget påtvingar sig värdelagen på folk genom verkandet av det system vars hjärta är kapitalet: kapitalet som underordnar sig varuproduktionen är värdeförmeringens syfte och det reella subjekt (som Marx såg det) vi konfronteras med.⁵³

Påståendet att det är vårt arbete som producerar kapitalet må framstå som både riktigt och politiskt slagkraftigt;⁵⁴ men i själva verket är det mer korrekt att säga att det (i en värld som verkligen är upp och ned) är vi som i egenskap av arbetets subjekt produceras av kapitalet. Den samhällseligt nödvändiga arbetstiden är värdets måttstock endast därför att *värdeformen sätter arbetet som sitt innehåll*. I ett samhälle som inte längre behärskas av alienerade samhällsformer – som inte längre kretsar kring den abstrakta rikedomens självutvidgning – kommer det tvång att arbeta som präglar det kapitalistiska produktionssättet att försvinna.⁵⁵ Tillsammans med värdet upphör det abstrakta arbetet att existera som kategori. Reproduktion av individer och deras behov blir till ett självändamål. Utan värdets, det abstrakta arbetets

⁵³ Chris Arthur, ”Engels, logic and history” i Bellofiori (red.), *Marxian economics. A reappraisal: Essays on volume III of Capital, bd I* (Houndmills, 1998), s. 14.

⁵⁴ Se t.ex. Mike Rooke, som anklagar Chris Arthur och den systematiska dialektikens synsätt för att ”förtingliga dialektiken” och för att försumma dess riktiga innebörd som ”arbetets dialektik”: ”Marxism, value and the dialectic of labour”, *Critique*, 37, 2, 2009, s. 201–216.

och lörens kategorier skulle "arbetet" inte längre inneha dess systematiska roll såsom bestämd av den främsta samhälleliga förmedlingen: värdet.

Detta är anledningen till att värdeformsteorin, i termer av det revolutionsbegrepp som följer på den, pekar i samma riktning som kommuniseringen. Överskridandet av de kapitalistiska samhällsförhållandena kan inte bara inbegripa ett enkelt "frigörande av arbetet"; snarare är den enda "vägen ut" upphävandet av värdet som sådant, av den värdeform som gör det abstrakta arbetet till rikedomens måttstock. Kommuniseringen är avskaffandet av varuformen och det samtidiga upprättandet av omedelbart samhälleliga förhållanden mellan individerna. Förstått som en total samhällelig förmedlingsform är värde inget man kan till hälften kan göra sig av med.

Det faktum att endast få värdeformsteoretiker uttryckligen har dragit sådana radikala politiska slutsatser av sitt arbete är oväsentligt. De radikala politiska (eller antipolitiska) slutsatserna är enligt oss den logiska följden av analysen.

Ett återvändande till Marx

Värdeformsteorins insikt om den "dolda kärnan" i Marx kritik av den politiska ekonomin skulle innebära att Marx redan 1867 hade förstått värde som en totaliserande samhällelig förmedlingsform som måste överskridas i dess helhet. Således kunde marxismens historia, med dess bakgrund i arbetets affirmation och i likställandet med statsledd "socialistisk ackumulation", betraktas som en historia om misstolkandet av Marx. Enligt detta synsätt har den riktiga läsningen, vilken pekar mot en radikal negation av värde, av någon anledning förbigåtts. Men om Marx teori om värdeformen implicerade kommunisering i modern mening så var det en implikation som han själv uppenbarligen förbisåg!

⁵⁵ Då klassamhället upphört att existera är "arbetet", det mänskliga behovet av ett utbyte med naturen ("människans oorganiska kropp [...] vilken hon ständigt måste utbyta med för att hålla sig vid liv" [Ekonomisk-filosofiska manuskripten]), inte längre ett yttre tvång utan ett uttryck för vår natur. En bestämning som kommer från en själv, t.ex. i betydelsen att vi måste laga mat, är inte ett tvång.

Mycket riktigt hade Marx själv ett ambivalent hållning till betydelsen av sin värdeteori. Å ena sidan insisterade Marx på dess "vetenskapliga" betydelse, men ställd inför sina läsares problem att komma underfund med dess subtiliteter verkade han å andra sidan beredd att kompromissa kring den till förmån för resten av sitt verk.⁵⁶ Han var beredd att såväl popularisera sitt verk och "dölja sin metod" som att låta Engels (som ju, som vi redan sett, var en av dem som hade problem med denna aspekt av sin väns verk) skriva diverse recensioner där analysen av värdet och penningen tonades ned för att inte "leda bort från huvudämnet". Det förefaller som om Marx ansåg att

värdeteorin är den logiska förutsättningen för hans teori om den kapitalistiska produktionen, men att den inte är oundgänglig för att förstå innebörden av den senare, och i synnerhet inte för att förstå vad kritiken av den kapitalistiska produktionen går ut på. De senaste årens marxistiska diskussion har på sätt och vis anammat detta till synes marxiska förhållningssätt (se även Marx råd till fru Kugelman)⁵⁷ genom att fråga sig huruvida den marxiska värdeteorin är en nödvändig beståndsdel av den marxiska teorin om klassexploatering.⁵⁸

Marx verkade acceptera att en mer eller mindre vänsterricardiansk läsning av hans verk skulle passa arbetarrörelsens behov. Hans politiska texter antog att en mäktig arbetarklass, som med hjälp av fackföreningar och partier samlas kring en alltmer homogen arbetaridentitet, helt enkelt skulle utveckla sin vardagliga kamp till ett revolutionärt omkullkastande av det kapitalistiska samhället. Gentemot den lassalleska socialdemokratiska marxismen av sin tid skrev visserligen Marx sin sylvassa *Kritik av Gothaprogrammet* där han kraftigt går till attack mot dess arbetsaffirmerande och inkonsekventa politisk-ekonomiska ställningstaganden. Likväl ansåg han det inte nödvändigt att

⁵⁶ För en diskussion kring detta (som utgår från Backhaus), se Michael Eldred, förordet till *Critique of competitive freedom and the bourgeois-democratic state* (Köpenhamn 1984), s. xlv–li.

⁵⁷ Marx rådde sin väns hustru att, på grund av dess höga svårighetsgrad, hoppa över *Kapitalets* första del (om värde och pengar): Eldred påpekar att många Marxläsare, såsom Sraffas och Althusserns följare, anser att det är det rätta sättet att närma sig Marx.

⁵⁸ Michael Eldred, a.a., s. xlix–l. (Vår övers. från eng.)

publicera den. Dessutom är till och med de idéer han framhåller i denna *Kritik* långtifrån oproblematiske. De inbegriper en övergångsteori enligt vilken borgerlig rätt inom fördelningen alltjämt skulle råda genom användningen av arbetskvitton, och där hans beskrivning av ”socialismens första fas” står kapitalismen mycket närmre än den mer tilltalande andra fasen, utan att kunna förklara hur den ena övergår till den andra.⁵⁹

Det vore fel att påstå att den tyska debatten ignorerade den skillnad som finns mellan den radikala ståndpunkt många av dem härledde eller vidareutvecklade ur Marx kritik och egna politiska verksamhet. Ett viktigt sätt på vilket detta problem började att förstås under slutet av 1970-talet var i termer av en skillnad mellan en ”esoterisk Marx”, med en radikal kritik av värde som totaliserande samhälllig förmedlingsform, och en ”exoterisk Marx”, med inriktning mot och stöd för sin tids arbetarrörelses målsättning.⁶⁰ Den exoteriske Marx ansågs vara grundad på en misstolkning av den radikala potentialen hos 1900-talets proletariet. En stark tendens inom kontexten för den tyska debatten var att göra sig av med den ”exoteriske Marx” till förmån för den ”esoteriske” Marx. Marx idé om kapitalet som ett omedvetet automatiskt subjekt syntes tränga undan den idé han också förefaller ha haft om proletariet som historiens subjekt. Detta synsätt förnekar inte klasskampens existens, men den anses vara ”systemimmanent” – verkande inom kategorierna – och avskaffandet av kategorierna lokaliseras annorstädes. Enligt detta synsätt hade Marx helt enkelt fel ute anslöt sig till arbetarrörelsen, som i backspegeln har visat sig vara en rörelse för frigörelse inom det kapitalistiska samhället, och inte rörelsen för avskaffandet av detta samhälle. Grupper som Krisis och Exit kan med sin ”värdekritik” sägas representera denna tendens. Även om han inte använder sig av distinktionen esoterisk/exoterisk intar Moishe Postone, som utvecklade sina idéer i det

⁵⁹ Se Robert Nandor Berki, *Insight and vision: The problem of communism in Marx's thought* (London 1984), kap. 5.

⁶⁰ Även om den mycket väl kan härstamma från Backhaus, anser van der Linden att denna distinktion först myntades i Stefan Breuers ”Krise der Revolutionstheorie” (Frankfurt a.M. 1977): se Marcel van der Linden, ”The historical limit of workers' protest: Moishe Postone, Crisis and the 'Commodity Logic'”, *Review of social history*, 42, 3, 1997, s. 447–458.

tidiga sjuttioalets Frankfurt, väsentligen för samma slags ståndpunkt. I *Time, Labor and Social Domination* [1993] ser han Marx som någon som formulerar en ”kritik av arbetet under kapitalismen” (den esoteriske Marx) snarare än en ”kritik från arbetets synvinkel” (den exoteriske Marx), som i den traditionella marxismens läsning. Det är intressant att utöver övergivandet av klass, så är Postone mer explicit än de flesta andra akademiska värdeforms-marxister med att dra slutsatser från sin teori, vilka politiskt gör honom till en del av ”ultravänstern” eller rent av genljuder av kommuniseringstesen.⁶¹

Men långtifrån alla som influerats av Neue Marx-Lektüre, och definitivt inte alla som hör till den kritiska värdeformsorienterade marxismens bredare område, följer denna vändning bort från klasskampen. I den engelskspråkiga diskussionen har anammandet av en ”monetar” värdeteori eller en inriktning på det ”abstrakta samhällliga arbetet” inte inbegripit samma förkastande av klassanalysen – men så har den inte heller innefattat samma kritik av traditionella vänsteristiska antaganden som växte fram i Tyskland. Werner Bonefeld, som gjort mer än de flesta för att introducera kritiska uppfattningar sprungna ur den tyska diskussionen i den engelskspråkiga marxismen, intar däremot inte ett perspektiv som bestämt tar ställning för klasskampens perspektiv.⁶² Ändå ser de flesta redogörelser avfärdandet av Marx sätt att tillskriva proletariatet en historisk uppgift som ett av de utmärkande dragen för Neue Marx-Lektüre, liksom en varsam skepsis inför klasskampen anses ha varit rådande inom den tyska vänstern. Men om proletariatet som revolutionär aktör avvisas ur detta perspektiv, blir den självklara frågan: varifrån kommer avskaffandet av klassamhället att ske? Det något otillräck-

⁶¹ Som för Dauvé är Marx ”Fragment om maskiner” i Postones ögon något som undergräver traditionellt marxistiska uppfattningar om socialismen: Han ser den traditionella marxismen som en ricardiansk marxism som strävar efter proletariatets självförverkligande snarare än, som hos Marx, dess självavskaffande. Han anser att Sovjetunionen var kapitalistiskt och likt TC betonar han att både objektivitet och subjektivitet är historiska formationer. Men när det kommer till att praktiskt ta ställning i nuet är Postone inställd på reformer, vilket tydliggörs i ett uttalande om att hans analys ”inte behöver betyda att han är ultravänster” (övers. fr. eng. Ö.a.). Se Moishe Postone och Timothy Brennan, ”Labor and the logic of abstraction: An interview” i *South Atlantic quarterly*, 108:2, 2009, s. 319.

⁶² Se t.ex. Bonefeld, ”On Postone’s courageous but unsuccessful attempt to banish the class antagonism”, *Historical Materialism*, 12.3, 2004.

liga svar på denna fråga som ofta formulerats på lite olika vis inom den tyska diskussionen är uppenbarligen att det handlar om att besitta den rätta kritiken – med andra ord, att se revolutionen som uppnåendet av det riktiga medvetandet. Genom detta fokus på korrekt medvetande och kritik förefaller den tyska diskussionen ironiskt nog – trots allt ifrågasättande av en traditionell marxism – återuppta ett slags leninistisk föreställning som skiljer mellan läraren och den lärande.

Vi har betonat hur Neue Marx-Lektüre utgjorde en utveckling och förbättring av Frankfurtskolan. Adornos dialektiska teori om samhället – i termer av dess systemiska självreproduktion bakom individens rygg, dess omkastning av subjekt-objekt-förhållandet, liksom förekomsten av realabstraktioner – sprang ur Marx kritik av den politiska ekonomin. Adorno ägnade sig emellertid aldrig själv åt någon detaljerad studie av *Kapitalet* och dess utkast, utan förlitade sig i stor utsträckning på andras studier.⁶³ Neue Marx-Lektüre visade att det riktiga med Adornos förståelse av det kapitalistiska samhället inte låg inom filosofins och samhällsteorins allmänna områden, utan gällde den traditionella marxismens tolkning av *Kapitalets* inmutade område. Ändå tycktes Adorno och Horkheimer oförmögna att följa sina elevs teoretiska framsteg.⁶⁴ Efter deras död kom Frankfurtskolans eftermäle genom Habermas att helt att förfalla till borgerlig teori, medan Neue Marx-Lektüre bidrog till ett uppsving för den kritiska marxiska teorin.

Likväl kan Neue Marx-Lektüres resultat i ett avseende ses som underlägset Adornos. Kategorin klass spelar en begränsad roll i Backhaus och Reichelts skrifter, och de behandlar frågan om revolutionen som något som ligger bortom deras akademiska expertis. Ironiskt nog är det alltså Adorno som – trots hans idé om proletariats integration – har mer att säga i denna fråga. Antagonism återkommer ständigt som ett begrepp i

⁶³ Utöver Lukács och Sohn-Rethel har Adorno Alfred Schmidt att tacka för alla citat från *Grundrisse* han använder sig av i *Negativ dialektik*. Se Michael Eldred och Mike Roth i översättarens inledning till Backhaus "Dialectics of the value-form" i *Thesis Eleven*, 1, 1980, s. 96.

⁶⁴ Se Helmut Reichelt, "From the Frankfurt School to value-form analysis", *Thesis Eleven*, 4, 1982, s. 166.

hans skrifter, och då i den mycket ortodoxa betydelsen klassantagonism. I essäer som "Gesellschaft" ["Samhälle"] (1965), "Anmerkungen zum sozialen Konflikte heute" ["Anmärkningar om dagens samhällskonflikter"] (1968) och "Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?" ["Senkapitalism eller industrisamhälle"] (1968) visar Adorno prov på ett "ortodoxt" (i ordets positiva bemärkelse) intresse för klassantagonismens och exploateringens verklighet. I "Anmerkungen", skriven tillsammans med Ursula Jaerisch, går han till attack mot begreppet samhällskonflikt som i hans mening är ett "positivistiskt" tillplattande av Marx klasskampsbegrepp, även om det objektivt sett bara kunde utformas i och med klasssamhällets utveckling (till integration). Även om den inte utkämpas medvetet är klassantagonismen enligt Adorno fortfarande helt central i dagens samhälle. Detta blir tydligt i anteckningarna från en Adornoföreläsning som Backhaus angett som en inspiration för Neue Marx-Lektüre. I denna understryker Adorno upprepade gånger att "utbytesförhållandet är preformerat [*präformiert*] av klassförhållandet"; den enda anledningen till varför arbetaren accepterar rådande förhållanden är att han "bara har sin arbetskraft" att sälja. Till skillnad från Backhaus egna skrifter fokuserar Adorno i synnerhet på det faktum att även om utbytet inte är en illusion, utan verkligt, så "står utbytesprocessens sken [*Schein*] att finna i begreppet mervärde".⁶⁵ Om Backhaus och Reichelt gräver mycket djupare i Marx skrifter, skulle man alltså ändå kunna säga att Adorno på sätt och vis var mindre "akademisk" och mer "politisk", och därmed stod närmare Marx upptagenhet vid exploateringen och klassmotsättningen.

Det är också på detta vis som Krahl helt skiljer sig från sina efterträdare. Som hans postumt utgivna skrifers fullständiga titel⁶⁶ antyder hade Krahl inte bara fördelen att vara intresserad av värdekategoriernas förmedling och klasskampen, utan också av ett påtagligt historiskt perspektiv, något som Reichelt och Backhaus väsentligen filologiska verk till stor del saknar. Efter

⁶⁵ Backhaus anteckningar från Adorno-föreläsningen 1962 finns med som bilaga i *Dialektik der Wertform* (Freiburg 1997).

⁶⁶ *Konstitution und Klassenkampf. Zur historischen Dialektik von bürgerlicher Emanzipation und proletarischer Revolution [Konstitution och klasskamp. Till den historiska dialektiken mellan borgerlig frigörelse och proletär revolution]* (Frankfurt a.M. 2008).

Krahl ersätts allt intresse för historien inom ramen för Neue Marx-Lektüre av ett intresse för systemrekonstruktion. Backhaus, Reichelt och nästa generations värdeteoretiker, såsom Heinrich har valt att utesluta allt som osar ”ovetenskaplig” historiefilosofi eller revolutionsteori från Marx verk. Problemet består inte i att försöka upptäcka ett sätt att mekaniskt tillämpa teorin, utan att komma till insikt om att de problem som Adorno och Krahl besvarade på olika sätt alltså kvarstår. Systemet måste begripas historiskt och historien systematiskt.

Det står klart att det i slutändan inte går att skilja värdeteorin från klassanalysen. Kategorierna värde och klass impliceras ömsesidigt. När man betraktar kapitalet som något som verkar enligt en ”systematisk dialektik”⁶⁷ ser man att deras relation i grunden är intern: det blir tydligt både att ”sättandet av det samhälleliga arbetet i form av motsättningen mellan kapital och lönearbete – är värdeförhållandets sista utveckling”,⁶⁸ och att värdeförhållandet är en produkt av separationen av det levande arbetet från det föremålsiggjorda arbetet, det vill säga från klass. Men även om det därför i slutändan måste vara lönlöst att söka avskaffandet av värdet någon annanstans än hos den klass som tvingas producera det, och som med tiden görs alltmer överflödig av det, måste man konfrontera den skepsis många värdeskritiker hyser gentemot arbetarklassens revolutionära potential. Vi anser att *Théorie communiste* gör just detta.

I centrum av TC:s teori står uppfattningen om proletariats och kapitalets ömsesidiga implikation eller inblandning. Detta väcker som grundläggande fråga hur den kamp som förs av en klass som är en klass i det kapitalistiska samhället kan avskaffa detta samhälle. Ett av TC:s viktiga bidrag består i det att de undgått att besvara denna fråga genom att tilldela proletariats ett slags revolutionär mänskligt väsen som gömt under dess klass- och kapitalistiska natur, samtidigt förlorar de inte klassmotsättningens grundläggande betydelse ur sikte. Istället uppfattar de klassförhållandet som något som utvecklas historiskt genom kampcykler, men som ändå alltid

⁶⁷ Se ”The moving contradiction”, *Endnotes* nr 2, 2010.

⁶⁸ Marx, *Grundrisse*, s. 203.

innefattar en systematisk implikation. Viktigt är att TC inte hävdar att ”kommuniseringen” alltid existerat ”på grund av vad proletariatet är och vad revolutionen måste vara”.⁶⁹ Istället ska kommuneringsbegreppet betraktas som något som uppstod i slutet av en kampcykel, då kommunism och revolution framstod som någonting annat.

Enligt TC var den gamla arbetarrörelsen, från Marx till den andra och tredje internationalen, del av en kampcykel som de kallar programmatismen.⁷⁰ Under denna period vilade arbetarnas kamp, och den vision om kapitalismens överskridande som uppstod ur denna, på en autonomi och positivitet som arbetare hade möjlighet att vidmakthålla inom förhållandet arbete–kapital. Man skulle kunna beskriva revolutionen under denna period som ett försök att göra det omöjliga: avskaffa ett förhållande genom att bejaka en av dess poler. Socialdemokratins, stalinismens och den spanska anarkistiska periodens tragedi är alltså en produkt av motsättningarna mellan de mål och de medel som satts upp när rörelserna kulminerade. Det i sin tur är en produkt av konfigurationen av denna tids klassförhållanden, det vill säga det sätt på vilket kapitalet och klassen konfronterade varandra. I följande passage sammanfattar François Danel situationen:

Eftersom det kapitalistiska förhållandet, det vill säga dess klassers kamp, omedelbart medfört generaliseringen av lönarbetet snarare än dess avskaffande, abstraherade proletariatet sitt slutgiltiga mål från denna rörelse och fick således revolutionen – sitt maktövertagande – att hänga på både objektiva (produktionskrafternas utveckling) och subjektiva (dess vilja och klassmedvetande) omständigheters mognad. [/] Således framställdes kommunismen som ett program och dess förverkligande som slutstadiet i en omöjlig övergång – som det proletära återerövrandet av, och härskandet över, världets rörelse, där lönarbetet förväntas ”tyna bort” så fort man ersätter penningen med arbetsnoten. [...] Alltså ifrågasatte inte arbetarrörelsen kapitalet

⁶⁹ Marx, *Grundrisse*, s. 203.

⁷⁰ Detta begrepp är det mest omtvistade i debatten mellan Dauvé och TC i *Endnotes* nr 1, 2008.

som produktionssätt, utan bara bourgeoisieens förvaltning av produktionen. Arbetare skulle tillskansa sig produktionsapparaten från denna parasitiska klass och förrinta dess stat för att kunna ersätta den med en annan, ledd av partiet, medvetandets bärare; eller så skulle de underminera den borgerliga statens makt genom att själva organisera produktionen nedifrån, genom fackföreningarna eller rådets makt. Men det var aldrig en fråga om, eller ens en ansats till, ett avskaffande av värdelagen – av ackumulationstvängnet och därmed reproduktionen av exploateringen, som materialiseras i maskineriet, i det fasta kapitalet som kapital i sig, och i denna reproduktions kollektiva aktör: den exploaterande, borgerliga eller byråkratiska klass som arbetarklassen nödvändigtvis konfronteras med.⁷¹

Denna programmatistiska revolutions avgjorda misslyckande ligger till grund för den kapitalism som tog form efter andra världskriget, där arbetarrörelsen, även när den hade viss makt inom det kapitalistiska samhället, inte längre bar sitt tidigare drag av autonom revolutionär affirmation. De som sökte utveckla en revolutionär teori var tvungna att konfronteras med just denna situation. De kamper som sedan gav upphov till ny teoretisk produktion på sextio- och sjuttioalet stod inte bortom programmatismen, vad än grupper som SI hoppades på. De var egentligen av en motsägelsefull natur: motkulturell utopism, ”arbetsvägran” och frågor rörande vardagslivet sammanföll med, och var i många avseenden beroende av, styrkan hos en mer programmatisk rörelse. Det var ur denna motsägelse och dessa kamper som kommuniseringsteorin och den nya kritiska marxismen kunde uppstå. Dessa kampers utfall, till kapitalets fördel, markerar slutet på denna cykel, i samband med en omstrukturering genom vilken klassens möjligheter till positiv autonomi och affirmation inom kapitalismen skulle komma att upplösas. För TC är det just detta nederlag som skapar en ny konfiguration för klassförhållandet, i vilken klassens existens inte längre upplevs som en positivitet att affirmera utan

⁷¹ François Danel, förord till *Rupture dans la théorie de la révolution: Textes 1965-1975* (Paris 2003), s. 8f. (Övers. från franskan. Ö.a.)

som en yttre begränsning i form av kapitalet: det är just denna konfiguration som kräver en ny uppfattning om kommunismen och en ny Marxläsning.

Man skulle kunna tolka detta "återvändande till Marx" som en del av den kommunistiska teorins upp- och nedgång i samband med de revolutionära vågorna: 1917, 1968 och så vidare. Kommuniseringsperspektivet hade emellertid inte kunnat uppstå ens ur den tidigare revolutionära periodens marginella, kätterska tendenser. Inte heller hade tidigare kritiska former av marxism kunnat gå så långt som dem som uppstod ur sextiotalets sammanhang. Mycket riktigt utvecklade Lukács, Rubín och Pasjukánis sina uppfattningar i förhållande till en framväxande arbetarrörelse som uttryckte en viss konfiguration av förhållandet kapital–arbete. De tidigare kritiska marxisternas verk bar, precis som Marx – den förste värdeformsteoretikern –, på motsättningar och begränsningar som den senare generationen, den som var verksam då programmatismen gick mot sitt slut, hade möjlighet att överskrida.⁷² Under den tidigare perioden hade programmatismens affirmativa proletära projekt – även om detta var dömt att misslyckas, inte bara ur vårt kommuniseringsperspektiv utan även, och detta är en viktig punkt, i det som avser de mål den själv satt upp för sig – gett "spelrum" åt motsättningen mellan kapital och arbete. Vid 1960-talets slut höll detta spelrum emellertid på att försvinna. För 1900-talets "andra revolutionära vågs" teoretiker stod i synnerhet en fråga på spel: den om förkastandet av idén om och praktiserandet av socialismen, förstådd som arbetarnas erhållande av sitt arbetes sanna värde inom ramen för en planerad ekonomi.

Den kritiska Marxläsningen begriper den radikalitet som den revolutionära negationen av värdet innefattar: det handlar lika mycket om över-

⁷² Till exempel kan vissa av Rubíns kategorier – såsom de överhistoriska kategorierna "fysiologiskt likvärdigt arbete" och "samhälleligt likställt arbete", socialismens grundvalar –, trots det faktum att han förebådar eller direkt influerar mycket yngre värdeformsteori, ses som uttryck för denna periods föreställning om revolutionen och för Rubíns individuella situation som statsplanerare. Även om de flesta värdeformsteoretikerna av idag inte uttryckligen förkastar en programmatisk uppfattning om revolutionen, tar de avstånd från arbetets affirmation i mycket större utsträckning än vad som varit fallet i tidigare kritisk marxism. Värdeformsteoriens "revolutionära" följder träder inte fram förrän klasskampens, det vill säga kapitalismens, utveckling tillåter det.

skridandet av oss själva som av något ”okänt”. TC:s bidrag ligger i det att de begriper hur och varför konfigurationen av motsättningen mellan kapital och arbete i en tidigare period inte gav upphov till ett sådant överskridande. På Marx tid, och i den historiska arbetarrörelsens sammanhang, ställdes frågan om revolution av förhållandet mellan kapital och proletariat i termer av arbetets, värdets och klassens affirmation snarare än negation. TC:s verk antyder att den radikala ”utgång” som är värdeformsteorins följd kan ses som något som bestäms av själva arbete–kapital–förhållandets historiska utveckling i sig självt, snarare än som en produkt av ett på ett ahistoriskt plan riktigt medvetande, av ett fritt svävande vetenskapligt synsätt eller kritiskt perspektiv. Det historiska perspektivet på klassförhållandet kompletterar värdeformsteorin. Den systematiska dialektikens utförliga analys av de kapitalistiska samhällsförhållandena och av värdeformsteorin kan å sin sida hjälpa kommuniseringsperspektivet genom sin framställning av vad detta klassförhållande exakt är för något, och av hur det kapitalistiska samhällets specifika samhällsförhållanden formbestäms som sådana. Den systematiska dialektiken och värdeformsteorin kan hjälpa oss att förstå det kapitalistiska klassförhållandets art, det vill säga exakt vad det är som har en historia i vilken revolutionen tidigare framträtt i form av programmatism, medan dess adekvata utsikt för ett överkommande idag är kommunisering. Kommunism kan bara uppnås genom avskaffandet av ett mångfacetterat förhållande som utvecklats i tiden; ett avskaffande av detta innebär helt enkelt att vi upphör att konstituera värdet och att det upphör att konstituera oss. Vår egen periods radikalitet ligger i att vi nu inte kan föreställa oss kommunismen på något annat sätt.

Isaak Rubin

Abstrakt arbete och värde i Marx system¹

I

Kamrater, jag har som tema för min föreläsning valt det abstrakta arbetet och värdet av följande två skäl. För det första, eftersom mig veterligen frågan om det abstrakta arbetet och värdets form och innehåll har varit föremål för häftiga debatter på era seminarieövningar. Därför beslutade jag mig för att lägga upp min lektion på så sätt att jag kan gå in på detaljerna kring problemet med det abstrakta arbetet och samtidigt täcka in frågan om värdet, dess form och dess innehåll. För det andra utgör detta tema det centrala problemet för hela den marxiska teorin. Det är inte för inte som vi kallar denna för ”arbetsvärdeteorin”. Själva beteckningen visar på att teorins huvudsakliga problem är frågan om det ömsesidiga förhållandet mellan arbete och värde. Så vad är det för arbete som skapar eller bestämmer värdet, och vad är det värde som skapas eller bestäms av arbetet? Det är den marxiska teorins huvudproblem och som jag hoppas kunna belysa under min föreläsning.

Innan vi går in på den väsentliga delen av frågan skulle jag vilja komma med några metodologiska anmärkningar. Med vilken metod ämnar vi försöka lösa

¹ *Под знаменем марксизма [Under marxismens fana]*, nr 6, 1927. På tyska i Rubin & Bossanow: *Dialektik der Kategorien* (Berlin 1975), även: <http://www.trend.infopartisan.net/trd1004/t151004.html>; på engelska i *Capital & Class*, nr 5 (1978); ryska förlagan: <https://www.mediafire.com/?ud78ajpcx74ca4j>

detta problem? I ”Inledning till kritiken av den politiska ekonomin” [1857] anmärker Marx att en ekonomisk undersökning kan utföras medelst två metoder: genom att gå från det konkreta till det abstrakta och den motsatta rörelsen från det abstrakta till det konkreta. Den förra, som är den analytiska metoden, består i att ta ett komplext konkret fenomen som utgångspunkt för undersökningen, välja ut en eller flera av de viktigaste kännetecknen, bortse från mångfalden av kännetecknen och på så sätt gå från de mer konkreta till de mer abstrakta begreppen, de enklare eller tunnare begreppen, som Marx säger. Genom fortsatt analys rör vi oss från detta begrepp till ett än enklare tills vi har nått de mest abstrakta begreppen i den specifika vetenskap eller i det specifika frågekomplex som intresserar oss.

För att anföra blott ett exempel som illustrerar den problematik som vi hela tiden har att göra med vill jag påminna er om det ömsesidiga förhållandet mellan följande begrepp. Den marxiska värdeteorin bygger på begreppen abstrakt arbete, värde, bytesvärde och penningen. Om vi tar penningen, den mest komplexa och konkreta aspekten av dessa begrepp, och genom att undersöka penningen gör övergången till bytesvärdet, som det mer allmänna begrepp som ligger under penningen – om vi sedan rör oss från bytesvärdet till värdet, och från värdet till det abstrakta arbetet så rör vi oss från de mer konkreta till de mer abstrakta begreppen, det vill säga vi följer den analytiska metoden. Men, säger Marx, oavsett hur nödvändigt det är att använda den analytiska metoden i den vetenskapliga undersökningens första steg så är den i sig inte tillräcklig utan måste kompletteras av en annan metod. Så snart vi med analysens hjälp har spårat det komplexa fenomenet tillbaka till sina grundläggande beståndsdelar måste vi gå den motsatta riktningen och utgående från de mest abstrakta begreppen visa hur dessa i sin utveckling leder oss till mer konkreta former, mer konkreta begrepp. I vårt fall skulle detta framåtskridande från de enklare begreppen till de rikare och mer komplexa vara rörelsen från det abstrakta arbetet till värdet, från värdet till bytesvärdet och från bytesvärdet till penningen. Marx kallar på ett ställe denna metod ”genetisk” eftersom den låter oss följa de komplexa formernas uppkomst och utveckling. På andra ställen kallar han den dialektisk. Jag hoppas att vi även kan enas om att beskriva den första metoden som analytisk och den andra (vilken inbegriper både den analytiska och syntetiska metoden) som

dialektisk. Marx antyder att han anser den dialektiska metoden vara den enda som på ett tillfredsställande sätt löser vetenskapliga frågor. Följaktligen måste vi ta oss an problemet som intresserar oss, frågan om förhållandet mellan arbete och värde, genom att undersöka det inte blott med hjälp av den analytiska metoden utan även den dialektiska.

Marx ger många exempel på hur den analytiska metoden är otillräcklig och jag skulle vilja citera tre. När det gäller värdeteorin säger Marx:

Den politiska ekonomin har visserligen, om också ofullständigt, analyserat värde och värdestorlek och upptäckt det innehåll som är dolt i dessa former. Men den har aldrig ens uppställt frågan, varför alltså arbetet framträder i värdet och arbetets tidsmängd visar sig i arbetsproduktens värdestorlek.²

I en annan passage tillägnad penningteorin säger Marx:

Redan under 17:e århundradets sista decennier hade man hunnit över penninganalysens första steg: man insåg att penningen är en vara. Men detta var endast en början. Svårigheten ligger inte i att begripa, att penningen är en vara, utan i att förstå, hur, varför och på vad sätt en vara blir pengar.³

Som vi ser skiljer sig här den dialektiska metoden återigen från den analytiska. Vid ett senare tillfälle, när Marx diskuterar religionen, upprepar han idén att det

i själva verket [är] mycket lättare att analysera fram den jordiska kärnan i de religiösa dimbildningarna än att omvänt ur tidens verkliga levnadsförhållanden få fram deras i överjordisk dräkt skrudade former. Men den sistnämnda är den enda materialistiska och därmed vetenskapliga metoden.⁴

² Marx, Karl, *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Första boken. Kapitalets produktionsprocess* (Staffanstorp 1969), s. 69f. Vi har justerat snart sagt alla citat från Marx, huvudsakligen från de textkritiska utgåvorna i *Marx-Engels Gesamtausgabe*, utan att ange detta vid varje tillfälle. Red.

³ A.a., s. 80.

⁴ A.a., s. 323n.

I Marx efterföljd måste vi lösa vårt problem på detta sätt. Vår uppgift består inte blott i att visa att en produkts värde kan tillskrivas arbetet. Vi måste även visa det omvända. Vi måste avslöja hur människornas produktionsförhållanden kommer till uttryck i värdet. Detta är den mest grundläggande framställningen av problemet och måste anses vara den mest metodologiskt korrekta från den marxiska ståndpunkten. Om vi ställer frågan på detta sätt tar vi inte värdebegreppet som utgångspunkt för undersökningen utan arbetsbegreppet. Vi bestämmer arbetsbegreppet på så sätt att värdebegreppet följer på det. Redan metodologins krav ger oss en antydning om arbetsbegreppets riktiga definition.

Arbetsbegreppet måste bestämmas på ett sådant sätt att det omfattar alla de kännetecken för den samhälleliga arbetsorganisationen som ger upphov till värdeformen som tillkommer arbetsprodukterna. Ett arbetsbegrepp från vilket värdebegreppet inte följer, och i synnerhet ett arbetsbegrepp i fysiologisk bemärkelse, det vill säga ett arbetsbegrepp som saknar alla de drag som kännetecknar dess samhälleliga organisering i varuproduktionen, kan inte leda till de slutsatser vi söker från den marxiska ståndpunkten gällande den dialektiska metoden.

I det följande kommer jag att försöka visa att skillnaden i uppfattning mellan en sociologisk och en fysiologisk förståelse av det abstrakta arbetet delvis kan förklaras just genom åtskillnaden mellan de två metoderna, den dialektiska och den analytiska. Även om den fysiologiska uppfattningen av det abstrakta arbetet kan hävda sin ställning mer eller mindre framgångsrikt från den analytiska metodens ståndpunkt så är den icke desto mindre dömd att omedelbart misslyckas från den dialektiska metodens ståndpunkt. Utifrån ett fysiologiskt arbetsbegrepp kan man nämligen inte kan uppnå någon som helst föreställning av värdet som arbetsprodukternas nödvändiga samhälleliga form. Vi måste därför bestämma arbetet på ett sådant sätt att vi utifrån det, från arbetet och dess samhälleliga organisation, kan förstå det nödvändiga i värdet som den grundläggande samhälleliga form som arbetsprodukterna antar i varuproduktionen och värdets rörelselag.

Om vi nu övergår till analysen av arbetet så kommer vi först av allt att börja med det enklaste begreppet, det konkreta eller nyttiga arbetets begrepp.

Det konkreta arbetet ses av Marx som arbete i dess nyttiga verksamhet, som arbete som ger upphov till produkter vilka är nödvändiga för att tillfredsställa mänskliga behov. Arbete betraktat från denna materiella tekniska sida representerar konkret arbete. Det är uppenbart att det konkreta arbetet inte intresserar oss det minsta så länge vi talar om den enskilde – Robinson som bemästrar naturen – eftersom föremålet för vår vetenskap inte är den enskilde individens produktion utan den samhällliga produktionen, en hel grupp människors produktion som organiseras på grundval av en specifik samhälllig arbetsdelning. Den samhällliga arbetsdelningens system utgör helheten av de olika slagen av konkret arbete vilka förenas i ett bestämt system och kompletterar varandra materiellt. Och så har vi gjort övergången från det konkreta arbetet i allmänhet till den samhällliga arbetsdelningen som system, som totalitet av de olika slagen av konkret arbete. Vi måste nu närmare undersöka den samhällliga arbetsdelningens begrepp då den spelar en sådan nyckelroll i förståelsen av hela den marxiska värdeteorin.

Marx säger att den samhällliga arbetsdelningens system kan komma till uttryck i dubbel form – som han kallar det –, som ett system vilket förmedlas genom utbytet och ett som inte har behov av en sådan förmedling, till exempel den större klanens eller det socialistiska samfundets naturliga ekonomi.

Låt oss först titta närmare på systemet med organiserad samhälllig arbetsdelning som har utvecklats utan utbyte. Så länge vi talar om ett organiserat system för samhälllig arbetsdelning har vi inte blott konkret materiellt-tekniskt arbete utan även samhällligt arbete. Hos Marx befinner sig begreppet samhälllig arbetsdelning på gränsen mellan begreppen konkret nyttigt och samhällligt arbete i en samhälllig produktion. Å ena sidan, i början av avsnittet om arbetets dubbelnatur⁵ undersöker Marx den samhällliga arbetsdelningen som helheten av de konkreta arbetslagen. På andra ställen i sin bok, i synnerhet i kapitlet om manufaktur⁶ undersöker han den samhällliga arbetsdelningens system från ståndpunkten av de mänskliga produktionsförhållanden vilka karakteriserar detta system. I den organiserade

⁵ A.a., s. 36ff.

⁶ A.a., s. 239ff.

produktionen är förhållandena mellan människorna relativt enkla och transparenta. Arbetet antar en omedelbart samhällelig form, det vill säga det finns en bestämd samhällsorganisation och bestämda samhällsorgan som fördelar arbetet mellan samhällets enskilda medlemmar varigenom vars och ens arbete direkt ingår i samhällsproduktionen som konkret arbete med all sin konkreta materiella karakteristika. Vars och ens arbete är samhälleligt, just därför att det skiljer sig från de andra samhällsmedlemmarnas arbete och representerar ett materiellt komplement till dessa. Arbetet är omedelbart samhälleligt i sin konkreta form. På samma gång är det även delat arbete, ty arbetets samhälleliga organisation består i att arbetet fördelas mellan de enskilda samhällsmedlemmarna och omvänt är arbetsdelningen ett verk av ett samhälleligt organ.

Arbetet är både samhälleligt och delat, och besitter dessa kännetecken även i sin materiella tekniska, konkreta eller nyttiga form.

Låt oss nu ställa frågan: är arbetet även i ett organiserat samfund samhälleligt likställt? Finner vi i detta samfund en process vi kan beteckna som en samhällelig process för arbetets likställande?

Det finns olika synpunkter på detta specifika problem. En del ekonomer vidhåller att detta slag av samhälleligt likställande av arbetet existerar i varje producerande samfund som baseras på arbetsdelning och i en form som till sitt väsen inte skiljer sig från likställande av arbetet i varuproduktionen. Andra ekonomer intar den motsatta ståndpunkten och säger att den samhälleliga processen för arbetenas likställande enbart tillhör varuproduktionen och inte förekommer i någon annan produktionsform. Dessa ekonomer förnekar i synnerhet möjligheten till och nödvändigheten av ett samhälleligt likställande av arbetet i en socialistisk produktion.

Jag har i min bok föreslagit en mellanväg. Jag påpekade att all produktion som vilar på arbetsdelning i någon utsträckning och i en eller annan form begagnar sig av ett samhälleligt likställande av arbeten av olika slag som utförs av olika individer. Jag påpekade även i anslutning härtill att detta likställande av arbetet antar en specifik samhällelig form i varuproduktionen och därför ger plats åt en helt ny kategoris framträdande: det abstrakta arbetet. Jag tror att Marx såg på frågan på det här sättet även om vi inte har något klart uttalande från honom i ämnet. Jag känner till ett mycket tydligt uttalande

som härstammar redan från den första utgåvan av *Kapitalet*. Där säger han följande:

I varje samhällelig arbetsform är de olika individernas arbeten också relaterade till varandra som mänskliga; men här gäller *själva denna relation* som arbetenas *specifikt samhällliga form*.⁷

Vi kommer att analysera slutet på denna mening senare. För närvarande vill jag endast slå fast att Marx klart och tydligt hävdade att de enskilda individernas arbete i alla samhällliga former av arbete förhåller sig till varandra som mänskligt arbete. Det är riktigt att de extrema anhängarna till den fysiologiska versionen kan hävda att Marx här enbart syftade på den fysiologiska likheten mellan de olika slagen av arbete, men den tolkningen tycks mig allt för långsökt. Både den faktiska betydelsen av den specifika meningen, som talar om "samhällelig arbetsform", liksom i förhållande till åtskilliga andra ställen i *Kapitalet*, antyder att Marx här syftade på processen för samhällligt likställande av arbeten.

Jag ser det som nödvändigt att lägga till en viss grundförutsättning till formeln att det samhällliga likställandet av arbetet äger rum i alla samhällliga produktionsformer. Jag tror att i urfamiljen, där arbetet uppdelades mellan man och kvinna och var knutet till de båda könen representanter, där ett skifte från manligt till kvinnligt arbete inte förekom och till och med var förbjudet, där kunde det samhällliga likställande av arbetet som process inte äga rum, inte ens i embryonal form. Vidare kunde ett samhällligt likställande av arbetet i de samhällsorganisationer som baserades på en extrem ojämlikhet mellan de olika samhällsskikten (till exempel slaveri) ske enbart mellan medlemmarna av en specifik samhällsgrupp (till exempel slavar eller en specifik kategori slavar). Inte ens begreppet arbete som sådant, som samhällelig funktion, kunde uppstå i denna typ av samhälle.

Om vi så lägger den samhällsorganisation som baseras på en extrem ojämlikhet mellan könen eller mellan enskilda grupper åt sidan och vänder oss till ett större samfund med arbetsdelning, till exempel det slag som återfinns

⁷ Marx, Karl, *Kapitalet. Första boken. Supplement* (Lund 1985), s. 65.

i sydslavernas större familjesammanslutningar, så tror jag att en process av samhälleligt likställande av arbetet här var nödvändig. Än mer nödvändigt blir det i ett större socialistiskt samfund. Men denna process av likställande av arbetet i ett organiserat samfund skiljer sig väsentligen från den process som äger rum i varuproduktionen. Låt oss föreställa oss ett socialistiskt samfund där arbetet fördelas mellan samhällsmedlemmarna. Ett visst samhällsorgan likställer arbete av olika slag, utfört av olika individer, eftersom det utan detta organ inte skulle föreligga någon ekonomisk planering. Men i ett samfund av detta slag är processen av arbetets likställande sekundär och blott ett komplement till församhälleligandets och arbetsdelningen. Arbetet är först och främst samhälleligt och delat. Karakteristiken som samhälleligt likställt arbete hör här till som komplement och som härledning. Arbetets huvudsakliga kännetecken är dess samhälleliga och delade aspekt och dess samhälleligt likställda aspekt är ett drag utöver de båda andra.

Jag passar här på att säga att jag för tydlighetens skull finner det användbart att skilja mellan tre begrepp för likställt arbete:

- fysiologiskt likställt arbete.
- samhälleligt likställt arbete,
- abstrakt arbete, så som det används av Marx, eller, vilket är att föredra, abstrakt allmänt arbete (en term som Marx använder i *Till kritiken*).

Fysiologisk homogenitet mellan olika arbetslag har existerat i alla historiska epoker och möjligheten för individerna kan gå från en sysselsättning till en annan är en grundförutsättning för all samhällelig arbetsdelning. Samhälleligt likställt arbete kännetecknar alla system med samhällelig arbetsdelning, det vill säga inte blott för varuproduktionen utan även till exempel ett socialistiskt samfund. Slutligen det tredje arbetsbegreppet, abstrakt allmänt, är karakteristiskt enbart för varuproduktionen. Vi kommer att komma till detta begrepp. Så här långt har vi enbart diskuterat det andra arbetsbegreppet, samhälleligt likställt och delat.

Låt oss ta oss en titt på de förändringar som sker i arbetets organisering i vårt samfund, om vi föreställer oss det inte i form av en organiserad helhet utan som en kombination av privata varuproducenters individuella produktionsenheter, det vill säga i form av varuproduktion. I varuproduktionen finner vi även de

samhälleliga karakteristika hos arbetet, vilka specificerades ovan, som vi tidigare observerade i ett organiserat samfund. Även här kommer vi att finna samhällligt arbete, delat arbete och samhällligt likställt arbete – men alla dessa socialisationsprocesser, processer för likställande och delande av arbete, sker i en helt annorlunda form. Förhållandet dessa tre karakteristika sinsemellan är nu helt och hållet annorlunda, huvudsakligen på grund av att en direkt samhälllig organisering av arbetet i varuproduktionen fattas och att arbetet inte är omedelbart samhällligt.

I varuproduktionen är inte individens, den enskilde varuproducentens, arbete direkt reglerat av samhället, och i sig självt, i sin konkreta form, tillhör det ännu inte samhällsproduktionen. Arbetet blir samhällligt i varuproduktionen först då det antar det samhällligt likställda arbetets karakteristika; varje varuproducentens arbete blir samhällligt först i kraft av det faktum att hans produkt införlivas med alla de övriga varuproducenternas, och den specifika individens arbete införlivas således med de andra samhällsmedlemmarnas arbeten och alla de andra arbetslagen. Det finns inte någon annan karakteristika för definitionen av arbetets samhällliga karaktär i varuproduktionen; det finns inte någon på förhand fastställd plan för arbetsdelningens socialisering och den enda indikationen på att den enskilde individens arbete är inkluderat i det samhällliga produktionssystemet är utbytet av ett specifikt arbetes produkt med en annan produkt vilken som helst. Så i jämförelse med det socialistiska samfundet har det samhällliga arbetet och det likställda arbetets karakteristika bytt roll i varuproduktionen. Tidigare var kännetecknet för arbetet som jämlikt eller likställt ett resultat av en sekundär process, av den härledda handlingen hos ett samhällsorgan som socialiserade och fördelade arbetet. Nu blir det samhällligt enbart i den form i vilken det är likställt med alla andra arbetslag och därigenom blir samhällligt likställt arbete.

Jag skulle vilja citera några uttalanden av Marx som torde bekräfta detta. Det mest otvetydiga exemplet finner vi i *Till kritiken* där Marx säger att arbetet först blir samhällligt då det "antar formen av sin direkta motsats, formen av det abstrakt allmänna"⁸, det vill säga i formen för likställande med alla andra arbetslag. "Abstrakt och i den formen samhällligt arbete" – Marx karakteriserar återkommande arbetets samhällliga form i varu-

produktionen med de orden. Jag kan även påminna om en känd passage i *Kapitalet* som slår fast att den ”specifikt samhällliga karaktären av de inbördes oberoende privatarbetena [i varuproduktionen] består i deras likhet som mänskligt arbete”.⁹ I varuproduktionen skiftar således det samhällliga arbetets karakteristik emfas från en bestämning som socialiserat arbete till jämställt eller samhällligt likställt arbete, vilket blir samhällligt likställt arbete först genom likställandet av arbetsprodukterna. Begreppet jämlikt arbete spelar en viktig roll i den marxiska värdeteorin just eftersom arbetet i varuproduktionen blir samhällligt först i dess egenskap som likställt arbete. På samma sätt som det samhällliga arbetes kännetecken följer även vad som karakteriserar det delade arbetet från arbetets jämlikhet i varuproduktionen. Arbetsdelningen i varuproduktionen består inte i dess medvetna fördelning i enlighet med bestämda, i förväg uttalade behov utan regleras enligt principen om jämlika produktionsfördelar. Arbetsdelningen mellan enskilda produktionsbranscher kommer till stånd på så sätt att varuproducenterna i alla produktionsbranscher mottar en jämlik värdesumma i enlighet med utgivandet av en lika kvantitet arbete.

Vi fastställde tre karakteristika för arbetet som samhällligt arbete, samhällligt likställt arbete och delat arbete. Alla dessa karakteristika hör även till arbetet i ett socialistiskt samhälle, men helt och hållet ändrar karaktär och förhållande sinsemellan jämfört med varuproduktionen. Arbetets tre karakteristika som vi här räknat upp utgör den grundval på vilken värdets tre aspekter utvecklas. Marx betraktar värdet som en enhet av värdeform, värdesubstans och värdestorlek.

Det avgörande viktiga var emellertid att uppdaga det inre nödvändiga sammanhanget mellan värdeform, värdesubstans och värdestorlek.¹⁰

Enheten av värdets form, substans och storlek återspeglar enheten av arbetet som samhällligt, samhällligt likställt och kvantitativt delat. I varuproduktionen är arbets- och produktionsförhållandena ”föremålsloggjorda”

⁸ Marx, Karl, *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm 1970), s. 23.

⁹ *Kapitalet. Första boken*, s. 65.

och arbetets samhälleliga karakteristika antar formen av arbetsproduktens ”föremålsliga” kännetecken. ”Värdeformen” är arbetsproduktens samhälleliga form vilken återspeglar den specifika samhälleliga karaktären hos arbetet i varuproduktionen. ”Värdesubstansen” representerar samhälleligt likställt arbete. Och ”värdestorleken” slutligen är uttryck för den samhälleliga arbetsdelningen, eller rättare sagt den kvantitativa sidan av arbetsdelningens process.

Arbetets trefaldiga karaktär, så som vi har föreslagit, hjälper oss att förklara det förhållande som föreligger i det marxska systemet mellan värdets form, substans och storlek. Denna uppdelning klargör i synnerhet några av problemen med konstruktionen av Marx utläggning i avsnittet om ”varans fetischkaraktär”. Tillåt mig att läsa för er det andra stycket i denna del:

Det är för det första en fysiologisk sanning, att allt nyttigt arbete och alla produktiva verksamheter, hur olika de än må vara, alltid är funktioner av den mänskliga organismen, och att varje sådan funktion, vilket innehåll och vilken form den än må ha, väsentligen är en förbrukning av mänsklig hjärna, nerver, muskler, sinnesorgan osv. För det andra måste arbetets kvalitet tydligt skiljas från dess kvantitet, arbetstidens längd, och det är kvantiteten som bildar underlaget för värdestorleken. Under alla förhållanden måste den arbetstid, som livsmedelsproduktionen kostar, intressera människan, om också inte i lika hög grad på olika utvecklingsstadier. Och slutligen, så snart människorna på ett eller annat sätt arbetar för varandra, får deras arbete samhällelig form.¹¹

I de tre anförda punkterna anger Marx att vi kan observera arbetets tre karakteristika – samhälleligt, likställt och kvantitativt delat – inte bara i varuproduktionen utan även i andra produktionsformer. Men, säger Marx,

Varur uppkommer arbetsproduktens gåtfulla karaktär så snart den antar varuform?¹²

¹⁰ *Supplement*, s. 68.

Och han svarar själv: uppenbarligen just ur varornas form i vilken arbetets tre karakteristika redan har omvandlats, ”förtینگligats”, i arbetsprodukternas värde.

De mänskliga arbetenas likhet får sin sakliga form i arbetsprodukternas likartade värdeföremålslighet, måttet för utgivande av mänsklig arbetskraft genom tidslängden erhåller formen av arbetsprodukternas värdestorlek, slutligen erhåller förhållandet mellan producenterna, vilket iscensätter deras arbetes samhällseliga karaktär, formen av ett samhällseligt förhållande mellan arbetsprodukterna.¹³

Med dessa tre punkter talar Marx redan om värdets substans, storlek och form. Hans resonemang kan spåras särskilt tydligt i den första utgåvan av *Kapitalet* där de tre meningarna som citerades omedelbart följs av en hel sida om värdets substans, storlek och form.¹⁴ I den andra utgåvan tycks kommentarerna kring värdets substans, storlek och form ha tagits bort av Marx. I själva verket har de bara hänskjutits. De tre stycken som föregår analysen av de olika produktionsformerna (Robinsons produktion, medeltida produktion etc.) ägnas åt värdets substans, storlek och form.¹⁵

Vi har nu nått fram till slutsatsen att likställt arbete för det första kan betyda fysiologiskt likställt arbete, vilket vi redan har betraktat i all korthet; för det andra kan det beteckna samhällseligt likställt arbete och den typen av arbete förekommer inte enbart i varuproduktionen utan även i, säg, *ett socialistiskt eller något annat större samfund som grundar sig på* en samhällselig arbetsdelning; slutligen finns det abstrakt allmänt arbete, det vill säga samhällseligt likställt arbete i den specifika form som är giltig för varuproduktionen, arbete som blir samhällseligt och delat först genom processen av samhällseligt likställande. Endast detta samhällseligt likställda arbete kan beskrivas som abstrakt eller abstrakt allmänt. Vi ska nämna att Marx gör åtskilliga syftningar till de tre slag av likställande av arbetet i sin ”kritik av den politiska ekonomin”, det

¹¹ *Kapitalet. Första boken*, s. 65.

¹² *Ibid.*

¹³ *Kapitalet. Första boken*, s. 62f.

vill säga till arbetet fysiologiskt, samhälleligt likställt i allmänhet och samhälleligt likställt i varuproduktionen. Det stämmer visserligen att Marx inte gör någon absolut tydlig distinktion, men vi ska påvisa att han verkligen skiljer på de tre termerna: mänskligt arbete, likställt och abstrakt allmänt arbete. Jag skulle inte vilja hävda att dessa tre termer sammanfaller med dem vi tidigare betecknade som fysiologiskt likt [gleiche] arbete, samhälleligt likställt [gleichgesetzte] och abstrakt arbete, men det finns icke desto mindre beröringspunkter mellan dem.

Då vi tar oss an problemet med abstrakt arbete kan vi därför inte stanna vid den preliminära karakteriseringen av arbetet som fysiologiskt likställt och inte heller vid karakteriseringen av arbetet som samhälleligt likställt. Vi måste göra en övergång från båda dessa karakteriseringar till en tredje och undersöka den specifika form av likställt arbete som är utmärkande för varuproduktionen, det vill säga ett system av samhällelig arbetsdelning baserat på utbyte. Följaktligen har inte bara anhängarna av en fysiologisk förståelse av abstrakt arbete misstagit sig enligt vårt förmenande, utan även de kamrater som förstår abstrakt arbete i allmänhet i betydelsen samhälleligt likställt arbete oberoende av den specifika samhälleliga form i vilken detta likställande äger rum. Vi måste därtill tillägga att de två arbetsbegreppen – fysiologiskt likställt och samhälleligt likställt – ofta sammanblandas och att de inte särskiljs tillräckligt tydligt. Begreppet abstrakt allmänt arbete implicerar naturligtvis fysiologisk likställdhet och ett samhälleligt likställande av arbetet, men utöver dessa inbegriper det även ett samhälleligt likställande av arbetet i den helt specifika form som det antar i varuproduktionen.

¹⁴ Se *Supplement*, s. 70ff. Red. anm.

¹⁵ Ett helt stycke ägnas åt värdets substans och inleds med orden: ”Då människorna jämför sina arbetsprodukter såsom värden, är det alltså inte därför, att varorna för dem endast spelar rollen av yttre skal kring likartat mänskligt arbete” (*Kapitalet. Första boken*, s. 64). [Jfr den första utgåvan: ”Då människorna relaterar sina produkter till varandra som värden, och i den mån dessa saker gäller som blott sakliga höljen kring likartat mänskligt arbete, så ligger omvänt däri att deras olika arbeten bara gäller som likartat mänskligt arbete i sakligt hölje”, *Supplement*, s. 71. Red.] Det följande stycket ägnas åt värdets storlek och det nästa åt värdets form.

Vi skulle kunna anföra en mängd citat från Marx själv för att visa hur grovt han feltolkas av anhängarna till den fysiologiska förståelsen av abstrakt arbete. Jag skulle här vilja läsa blott ett väldigt karakteristiskt citat. I sitt korta utkast över [Benjamin] Franklins uppfattning säger Marx att Franklin omedvetet reducerar alla former av arbete till enbart en aspekt och är ointresserad av huruvida arbetet är utfört av en skomakare, en skräddare och så vidare. Franklin trodde att värdet bestämdes genom ”abstrakt arbete, som inte har någon särskild kvalitet och därför kan mätas endast i kvantitativt hänseende”. Franklin såg det abstrakta arbetet, men, tillade Marx,

då han inte utvecklar det i bytesvärdet innehållna arbetet som det abstrakt allmänna, som samhällligt arbete vilket uppkommer genom allsidigt avyttrande av de individuella arbetena, kan han omöjligt förstå pengarnas betydelse som den omedelbara existensformen för detta avyttrade arbete.¹⁶

Det är uppenbart att Marx här kontrasterar abstrakt arbete och abstrakt allmänt arbete. Det abstrakt allmänna arbete som är föremålsiggjort i värdet är det arbete som är specifikt ändamålsenligt för varuproduktionen.

Vi kommer nu till slutsatsen: när vi analyserar problemet med förhållandet mellan arbete och värde från den dialektiska såväl som den analytiska metodens ståndpunkt måste vi ta arbetsbegreppet som startpunkt och utveckla värdebegreppet utifrån det. Om vi följer den analytiska metoden och börjar med värdet för att sedan fråga oss vad som ligger bakom detta begrepp kan vi förvisso säga att fysiologiskt likställt arbete och samhällligt likställt arbete ligger dolt bakom produkternas värde. Men ingetdera svaret kommer att vara tillfredsställande eftersom det inte finns något sätt att göra övergången från fysiologiskt likställt arbete eller samhällligt likställt arbete till värde. För att kunna komma till värdebegreppet dialektiskt från arbetsbegreppet måste vi inbegripa i arbetsbegreppet även de utmärkande drag som karakteriserar arbetets samhällliga organisation i varuproduktionen och som nödvändigtvis måste göra att värdet framträder som arbetsproduktens specifika samhällliga form. Följaktligen måste detta begrepp för abstrakt allmänt

¹⁶ *Till kritiken*, s. 49.

arbete vara långt rikare än både begreppet fysiologiskt likställt arbete och begreppet samhälleligt likställt arbete i allmänhet.

II

Vi rörde oss från fysiologiskt likställt arbete till samhälleligt likställt arbete och från samhälleligt likställt arbete till abstrakt allmänt arbete. Vi gjorde vår definition av arbetet rikare genom nya karakteristika i undersökningens tre steg och först när vi rörde oss till det tredje steget och bestämde arbetet som abstrakt allmänt, från vilket värdekategorin nödvändigtvis måste följa, var det möjligt för oss att röra oss från arbetet till värdet. Vi skulle kunna bestämma abstrakt arbete ungefärligen enligt följande:

Abstrakt arbete är beteckningen på den del av det samhällliga totalarbetet vilket likställdes i den samhällliga arbetsdelningsprocessen genom likställandet av arbetsprodukterna på marknaden.

Jag gav mer eller mindre denna definition i min bok *Studier i Marx värde-teori*.¹⁷ Jag tror att det är nödvändigt att tillägga att det abstrakta arbetets samhällliga natur inte begränsas av det faktum att värdebegreppet nödvändigtvis följer på detta begrepp. Som jag redan i stora drag har skildrat i min bok leder det abstrakta arbetets begrepp ovillkorligen även till penningbegreppet och från marxsk ståndpunkt är det helt följdriktigt. I praktiken bestämde vi abstrakt arbete som arbete som likställs genom ett allomfattande likställande av arbetsprodukterna, men likställandet av alla arbetsprodukter är inte möjligt förutom genom att assimilera var och en av dem med en allmän ekvivalent. Följaktligen har det abstrakta arbetets produkt förmågan att assimileras med alla de andra produkterna enbart i den form i vilken den framträder som allmän ekvivalent eller då den potentiellt kan utbytas mot en allmän ekvivalent.

Man kan se särskilt tydligt i *Till kritiken* att begreppet abstrakt arbete hos Marx är oskiljbart kopplat till begreppet allmän ekvivalent. Här angriper

¹⁷ På ryska *Очерки по теории стоимости Маркса*, i sammanlagt tre utgåvor, 1926–1928; engelsk övers. *Essays on Marx's theory of value* (Montréal 1973).

Marx studiet av det abstrakta arbetet på följande sätt. Precis som i *Kapitalet* utgår han ifrån varan eller värdet och avtäckar analytiskt det abstrakt allmänna arbete som ligger bakom värdet.¹⁸ Efter att genom analys ha rört sig från värdenas jämlikhet till arbetenas jämlikhet går han vidare till en detaljerad sociologisk karakterisering av detta jämlika arbete, ”*samhälleliga bestämmningar* för arbetet”, ”samhälleligt [...] på ett särskilt sätt”, vilket är ändamålsenligt för varuproduktionen.¹⁹ I varuproduktionen uttrycks arbetets samhälleliga karaktär genom att ”den enskildes arbete antar det allmännas abstrakta form eller dess produkt formen av en allmän ekvivalent”.²⁰ ”Som allmän arbetstid framträder den i en allmän produkt, en *allmän ekvivalent* [...]. För att den enskildes arbete skall resultera i bytesvärde, måste det resultera i en allmän ekvivalent”.²¹

Som vi kan se kopplar Marx kategorin abstrakt arbete oskiljbart till begreppet allmän ekvivalent, eller pengar. Vi måste därför ta den samhälleliga karakteriseringen av abstrakt arbete än vidare och djupare och inte begränsa oss till assimileringen av arbetet genom ett likställande av dess produkter. Vi måste lägga till att arbetet blir abstrakt genom att assimileras med en särskild form av arbete, eller genom assimilering av dess produkt med en allmän ekvivalent, vilket Marx därför ansåg vara det abstrakta arbetets föremålsliggörande eller materialisering.

Från denna ståndpunkt öppnas här en intressant parallell mellan Marx och Hegel. Termen ”abstrakt allmän” själv, som vi vet, påminner om Hegel som skiljer mellan abstrakt allmän och konkret allmän. Skillnaden mellan dem kan reduceras till det faktum att det konkret allmänna inte utesluter skillnaderna mellan de objekt som inkluderas i denna allmänna aspekt samtidigt som det abstrakt allmänna utesluter dessa skillnader.

För att kunna förstå varför Marx beskriver varuproducenternas likställda arbete som abstrakt allmänt arbete måste vi jämföra processen för likställande av arbetet i ett socialistiskt samfund med processen för likställande av arbetet i varuproduktionen. Vi kommer att lägga märke till följande distinktion.

¹⁸ Se *Supplement*, s. 61.

¹⁹ *Till kritiken*, s. 20.

²⁰ A.a., s. 23.

²¹ A.a., s. 21.

Låt oss anta att något organ jämför de olika arbetslagen med varandra i ett socialistiskt samfund. Vad sker här? Detta organ tar alla dessa arbetslag i sin konkret nyttiga form, eftersom det sammanlänkar dem i just denna form, men abstraherar en av deras aspekter och säger att dessa arbetslag är jämlika sinsemellan under de givna omständigheterna. I det här fallet framstår jämlikheten som ett kännetecken för dessa konkreta arbetslag, som en karakteristik vilken abstraherades från dessa former; men denna allmänna jämlikhetskategori uttraderar inte deras konkreta skillnad, vilken manifesterar sig som nyttigt arbete. I varuproduktionen är en jämförelse av detta slag omöjlig eftersom det inte finns något organ som medvetet likställer alla dessa arbetslag. En spinnares och en vävares arbete kan inte likställas så länge de är konkret nyttiga arbeten. Deras likställande uppkommer blott indirekt genom assimileringen av var och en med den tredje formen av arbete, nämligen "abstrakt allmänt arbete" (jfr *Till kritiken*). Detta bestämda slag av arbete är "abstrakt allmänt" (och inte konkret allmänt) just eftersom det inte inkluderar distinktionerna mellan de olika konkreta arbetslagen utan utesluter dessa avvikelser: detta arbetslag bestämmer alla de konkreta arbetslagen i det att det framträder som deras representant.

Det faktum att Marx i det här fallet syftade på distinktionen mellan det abstrakt allmänna och det konkret allmänna, så som hos Hegel, kan tydligt ses i *Kapitalets* första utgåva där i allmänhet spåren av de hegelska begreppen och den hegelska terminologin framträder långt mer tydligt än i den andra utgåvan. Här återfinns ett stycke som säger:

Inom värdeförhållandet och det däri inbegripna värdeuttrycket gäller inte det abstrakt allmänna som egenskap hos det konkreta, sinnligt-verkliga, utan tvärtom det sinnligt-konkreta som blott framträdelse- eller bestämd förverkligandeform för det abstrakt-allmänna. [...] Denna förvrängning varigenom det sinnligt-konkreta bara gäller som framträdelseform för det abstrakt-allmänna – inte omvänt det abstrakt-allmänna som en egenskap hos det konkreta – karakteriserar värdeuttrycket. Den gör samtidigt förståelsen av värdeuttrycket besvärlig.²²

²² A.a., s. 89f.

Vid ett annat tillfälle säger Marx:

Det är som om det bredvid och förutom lejon, tigrar, harar och alla andra verkliga djur, som grupperade bildar djurrikets olika släkter, arter, underarter, familjer osv., också skulle existera Djuret, den individuella inkarnationen av hela djurriket.²³

För att kunna dechiffrera detta uttalande hos Marx måste vi säga att det abstrakt allmänna i varuproduktionen i praktiken inte framträder som en karakteristik eller attribut för det konkreta, det sinnligt-konkreta (det vill säga de konkreta arbetslagen) eftersom det skulle krävas ett enhetligt organ som inte existerar i varuproduktionen, för att kunna abstrahera de specifika allmänna dragen från dessa konkreta arbetslag. De konkreta arbetslagen assimileras därför inte med varandra genom att abstrahera några allmänna karakteristika utan genom ett jämförande och ett likställande av vart och ett av dessa slag med ett specifikt bestämt konkret slag vilket tjänar som fenomenalform för det allmänna arbetet. För att det konkreta arbetet ska kunna bli allmänt måste det allmänna arbetet framträda i form av konkret arbete, ”genom att den enskildes arbetstid yttrar sig som allmän arbetstid eller att den allmänna arbetstiden yttrar sig som den enskildes”.²⁴ Det är endast i ljuset av dessa kommentarer av Marx, som uppvisar tydliga spår av Hegels påverkan, som vi kan förstå de avsnitt i *Till kritiken* som vi nämnt tidigare, i vilka Marx säger att arbetet i varuproduktionen blir samhällligt först genom att anta formen av abstrakt allmänt arbete.

Den här idén är i allmänhet sammankopplad med Marx syn på det borgerliga samhället. I sina tidigare verk, till exempel *Den tyska ideologin*, uttrycker han idén att samhällsintressets representation i det borgerliga samhället, i vilket en central samhälllig produktionsorganisation inte är för handen, alltid faller på någon enskild organisation, på en grupp människor, en enskild klass. Denna enskilda samhällsklass förkunnar sina partiella intressen som hela samhällets och den allmänna dominantens intressen, och

²³ *Supplement*, s. 60.

²⁴ *Till kritiken*, s. 21.

idéerna antar "allmänhetens form". Det särskilda intresset uttrycks som det allmänna och det allmänna intresset som det härskande.²⁵ Om vi jämför anmärkningarna av Marx i *Till kritiken* med de uttalanden där han säger att det samhällseliga arbetet antar "den abstrakt allmänna formen" och att varans värde antar formen av en särskild bestämd vara, penningformen, så blir det nära ideella förhållandet mellan dessa begrepp uppenbart.

För att avsluta problemet med abstrakt arbete måste jag ta upp två olika förebråelser som har riktats mot mig, i Dasjkovskijs artikel²⁶ och från flera andra kamrater.

Den första förebråelsen är att jag till synes skulle försöka ersätta det abstrakta arbetet med abstraktionsprocessen för de konkreta karakteristiska attributen för arbetet, det vill säga, att jag skulle försöka ersätta det abstrakta arbetet med den sociala formen för arbetets organisation.

Jag tillstår att om ett ersättande av detta slag verkligen skulle göras så skulle det avvika från den marxiska teorin. Men vi vidhåller att karaktären av människornas produktionsförhållanden i varuproduktionen ovillkorligen innebär att arbetet, både i sin kvalitativa och kvantitativa aspekt, kommer till uttryck i en varas värde och värdestorlek. Om vi istället för det abstrakta arbetet endast tog arbetsorganisationens samhällseliga form så skulle det hjälpa oss att förklara "värdeformen", det vill säga den samhällseliga form som arbetsprodukterna antar. Vi skulle även förklara varför en arbetsprodukt antar formen av vara som besitter värde. Men vi skulle inte veta varför denna produkt antar just detta kvantitativt bestämda värde. För att kunna förklara värdet som enhet av värdeform, värdesubstans och värdestorlek måste vi starta från det abstrakta arbetet, vilket inte blott är samhällseligt och samhällseligt likställt utan även kvantitativt delat.

Man kan finna formuleringar hos Marx själv som, om man så vill, skulle vara tillräckliga för att säga att Marx ersatte arbetet med arbetets samhällseliga form. Eftersom det vore långrandigt att hänvisa till de olika ställena hos

²⁵ Se (och jfr) "Den tyska ideologin", i *Människans frigörelse. Karl Marx ungdomsskrifter i urval och översättning av Sven-Eric Liedman* (Göteborg 1995), s. 21.

²⁶ Dasjkovskij, "Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier", *Под знаменем марксизма* [*Under marxismens fana*], nr 6, 1926. Se detta nr av *riff-raff* (red.).

²⁷ *Till kritiken*, s. 26.

Marx skulle jag blott vilja nämna en passage som om den vore författad av någon annan än Marx skulle låta kättersk. Meningen lyder: "Bytesvärdesättande arbete är däremot en specifikt samhällelig form för arbetet".²⁷ På samma ställe säger Marx i en fotnot att [bytes]värdet är en [bestämd] samhällelig form av rikedom. Om man sätter samman de två uttalandena så skulle vi istället för tesen att arbetet skapar värde få tesen att den samhällelige formen av arbete skapar den samhällelige formen av rikedom. En kritiker skulle mycket väl kunna hävda att Marx helt och hållet ersätter arbetet med arbetets samhällelige form; vilket Marx uppenbarligen inte heller avsåg att göra.

Jag skulle nu vilja vända mig till den andra kritiken. Det har sagts att mina förklaringar skulle ge upphov till intrycket att det abstrakta arbetet först produceras i utbytesakten. Man skulle kunna dra slutsatsen från detta att även värdet skapas först i utbytet, när i själva verket värde och följaktligen det abstrakta arbetet, från Marx ståndpunkt, redan måste förekomma i produktionsprocessen. Detta snuddar vid det djupgående och kritiska problemet med förhållandet mellan produktion och utbyte. Hur kan vi lösa detta problem? Å ena sidan måste värde och abstrakt arbete existera redan i produktionsprocessen, och å andra sidan säger Marx på åtskilliga ställen att utbytesprocessen är förutsättningen för det abstrakta arbetet. Tillåt mig citera några exempel. Jag skulle vilja komma tillbaka till Franklin. Marx säger:

Men då han inte utvecklar det i bytesvärdet innehållna arbetet som det abstrakt allmänna, som samhälleligt arbete vilket uppkommer genom allsidigt avyttrande av de individuella arbetena [...].²⁸

Franklins huvudsakliga misstag var följaktligen att han bortsåg från det faktum att det abstrakta arbetet uppkommer genom avyttrandet av det individuella arbetet. Det är här inte frågan om någon enskild kommentar hos Marx. Jag kommer själv att visa att Marx i de senare utgåvorna av *Kapitalet* allt mer sällan underströk tanken att i en varuproduktion endast utbytet reducerar det konkreta arbetet till abstrakt arbete.

²⁸ A.a., s. 49.

För att återvända till vår tidigare kommentar:

Då människorna jämför sina arbetsprodukter såsom värden, är det alltså inte därför att varorna för dem endast spelar rollen av yttre skal kring likartat mänskligt arbete. Tvärtom. Då de byter sina olikartade produkter och likställer dem som värden, jämför de också sina olikartade arbeten som mänskligt arbete.²⁹

I första utgåvan av *Kapitalet* hade den här meningen totalt motsatt innebörd. Marx skrev:

Då människorna relaterar sina produkter till varandra *som värden*, och i den mån dessa saker gäller som *blott sakliga höljen* kring likartat mänskligt arbete...³⁰

I andra utgåvan ändrade Marx innebörden av denna mening helt och hållet då han var rädd att det skulle förstås som om han påstod att vi medvetet assimilerar vårt arbete som abstrakt arbete i förväg, och han betonade den aspekten att likställandet av arbetet som abstrakt arbete sker först genom utbytet av arbetsprodukterna. Detta är en betydande förändring mellan den första och den andra utgåvan av *Kapitalet*. Han korrigerade texten senare till den franska utgåvan 1875 och skrev att han gjorde korrigeringar som han inte hade möjlighet att göra i den andra tyska utgåvan. På basis av detta tillskrev han den franska utgåvan av *Kapitalet* ett självständigt vetenskapligt värde jämförbart med det tyska originalet.³¹

I den andra utgåvan av *Kapitalet* finner vi den berömda frasen:

Då människorna relaterar sina produkter till varandra *som värden*, och i den mån dessa saker gäller som *blott sakliga höljen* kring likartat mänskligt arbete...³²

²⁹ *Kapitalet. Första boken*, s. 64.

³⁰ *Supplement*, s. 71.

³¹ Jfr *Kapitalet. Första boken*, s. 16.

³² A.a., s. 64.

I den franska utgåvan ersätter Marx punkten i slutet av meningen med ett komma och tillägger:

och det är endast utbytet som verkställer denna reduktion genom att sammanföra de ena med de andra på basis av likheten mellan de mest olika arbetena.³³

Detta tillägg är synnerligen talande och visar tydligt hur långt ifrån en fysiologisk uppfattning av abstrakt arbete som Marx stod. Hur kan vi förena dessa observationer hos Marx, av vilka det finns dussintals, med den grundläggande tesen att värdet skapas i produktionen?

Det bör inte vara allt för svårt. Poängen är att de kamrater som diskuterade problemet med förhållandet mellan utbyte och produktion enligt min mening inte tillräckligt tydligt skiljde mellan de två utbytesbegreppen. Vi måste skilja utbytet som reproduktionsprocessens samhällliga form från utbytet som en specifik fas av denna reproduktionsprocess vilken skiljer sig från den omedelbara produktionens fas.

Vid en första anblick tycks utbytet vara en separat fas i reproduktionsprocessen. Vi kan se att en process först äger rum i den omedelbara produktionen och sedan följs av utbytesfasen. Här är utbytet skilt från produktionen och ställt emot den. Men utbytet är inte blott en separat fas i reproduktionsprocessen, det stämplar hela reproduktionsprocessen med sin specifika prägel och representerar en specifik samhälllig form av den samhällliga produktionsprocessen. Produktion baserad på privat utbyte – Marx karakteriserade återkommande varuproduktionen med de orden.

För att göra min poäng tydligare vill jag citera Marx ord från den tredje delen av *Teorier om mervärdet*:

Exchanges of products as commodities is a certain method of exchanging labour, and of the dependence of the labour of each upon the labour of the others, a certain mode of social labour or social production.³⁴

³³ MEGA II.7 (Berlin 1989), s. 55. Vår övers.

³⁴ MEGA II.3.4 (Berlin 1979), s. 1317. På engelska i MEGA. Ej i svenska utgåvan.

Även här finner vi ett påstående som förklarar varför Marx ansåg utbytet vara en samhällelig arbetsform:

hela den ekonomiska samhällsstrukturen rör sig kring *arbetets form*, dvs. alltså den form i vilken arbetaren tillägnar sig sina livsmedel eller den del av hans produkter upon which he lives.³⁵

Låt oss nu fråga exakt i vilken form arbetaren tillägnar sig sina livsmedel i varuproduktionen. Vi finner återkommande följande svar på den frågan hos Marx: I varuproduktionen är den enda formen för tillägnelse av produkterna formen för dessas avyttring och på grund av att formen för tillägnelse av produkterna är det samhällliga arbetets form är avyttringen, utbytet, en bestämd form av samhällligt arbete vilket karakteriserar varuproduktionen.

Om man tar i beaktande att utbytet är den samhällliga formen för produktionsprocessen själv, den form som sätter sin prägel på produktionsprocessens förlopp, så blir många av Marx uttalanden fullständigt klara. När Marx gång på gång upprepar att det abstrakta arbetet enbart är ett resultat av utbytet så menar han att det är ett resultat av en given samhällelig form för produktionsprocessen. Arbetet antar enbart formen av abstrakt arbete, och arbetsprodukterna värdeform, i så måtto som produktionsprocessen antar den samhällliga formen av varuproduktion, det vill säga produktion baserad på utbyte. På så sätt är utbytet hela produktionsprocessens form, eller det samhällliga arbetets form. Så snart utbytet verkligen blir den dominerande formen för produktionsprocessen sätter det även sin prägel på den omedelbara produktionsfasen. Med andra ord, eftersom idag inte är produktionens första dag, eftersom en person producerar efter att ha inträtt i utbytesakten, och även före det, har även den omedelbara produktionsprocessen antagit bestämda samhällliga karakteristika vilka motsvarar varuproduktionens organisation på basis av utbytet. Även när varuproducenten fortfarande befinner sig i sin verkstad och ännu inte har trätt i något utbytesförhållande med de andra samhällsmedlemmarna känner han redan trycket från alla de människor som inträder på marknaden som hans kunder, konkurrenser

³⁵ MEGA II.3.5 (Berlin 1980), s. 1848. Engelska ord i MEGA. Ej i svenska utg. Vår övers.

eller människor som köper från hans konkurrenter och i slutänden trycket från alla samhällsmedlemmar. Denna länk genom produktionen och dessa produktionsförhållanden vilka direkt regleras i utbytet fortsätter att gälla även efter att den bestämda konkreta utbytesakten har upphört. De sätter en tydlig samhällelig prägel både på individen, hans arbete och hans arbetsprodukt. Redan i just den omedelbara produktionsprocessen själv framträder producenten som varuproducent, han arbete antar karaktären av abstrakt arbete och hans produkt antar karaktären av värde.

Här är det nödvändigt att värja sig mot det misstag som gjorts av många kamrater. Många tror att eftersom den omedelbara produktionsprocessen redan har en särskild samhällelig karakteristik måste även arbetsprodukterna och arbetet i den omedelbara produktionsfasen även ha just dessa samhälleliga karakteristika som de har i utbytesfasen. Ett sådant antagande är fullständigt fel, även om båda faserna (produktion och utbyte) är tätt länkade till varandra; icke desto mindre blir inte produktionsfasen till utbytesfasen. Det finns inte enbart en viss likhet mellan de båda faserna, det finns fortfarande även en viss skillnad. Med andra ord, å ena sidan ser vi att från den stund då utbytet blir den dominerande formen för det samhälleliga arbetet, och människor producerar specifikt för utbyte, det vill säga i den omedelbara produktionsfasen, kan arbetsprodukternas karaktär redan anses vara värden. Men karakteristiken av arbetsprodukterna som värden är ännu inte det som de antar då de de facto utbyts mot pengar, när, med Marx termer, det "ideella" värdet har omvandlats till "reellt" värde och varans samhälleliga form ersätts av penningens samhälleliga form.

Det samma gäller även arbetet. Vi vet att varuägarna i sina respektive produktionsakter tar tillståndet på marknaden och efterfrågan i beaktande under den omedelbara produktionsprocessen och redan från början producerar de uteslutande i syfte att omvandla sina produkter till pengar och således även omvandla sitt privata och konkreta arbete till samhälleligt och abstrakt arbete. Men denna inkludering av den enskildes arbete i hela samhällets arbetsmekanism är blott preliminär och provisorisk. Det är fortfarande underställt ett strikt test i utbytesprocessen vilket kan ge positivt och negativt resultat för en bestämd varuproducent. Varuproducentens arbetsaktivitet i produktionsfasen är således direkt privat och konkret arbete och, som Marx uttrycker det, blott indirekt eller latent samhälleligt arbete.

När vi läser Marx arbete och i synnerhet hans beskrivning av det sätt på vilket utbytet påverkar värdet och det abstrakta arbetet måste vi därför alltid ställa frågan vad Marx hade i åtanke i detta bestämda fall – utbytet som formen för produktionsprocessen själv eller utbytet som en separat fas i motsats till produktionsfasen. I så måtto som det gäller utbytet som en form för produktionsprocessen säger Marx tydligt att utan utbyte finns varken abstrakt arbete eller värde, att arbetet först antar karaktären av abstrakt arbete med utbytet utveckling. Marx syn är tämligen klar och jag har utvecklat den i min bok. När Marx refererar till utbytet som en separat fas i motsats till produktionsfasen säger han att arbetet och arbetsprodukten har en bestämd samhällelig form redan före utbytesprocessen, men att denna karaktär ännu måste realiseras i utbytesprocessen. I den omedelbara produktionsprocessen är arbetet ännu inte abstrakt arbete i den fulla betydelsen av ordet, utan måste fortfarande bli abstrakt arbete. Åtskilliga uttalanden om detta kan hittas i Marx arbete. Jag skulle vilja citera blott två passager från *Till kritiken*:

Men faktiskt blir de individuella arbeten, som framträder i dessa särskilda bruksvärden, till allmänt och i denna form till samhälleligt arbete blott däri-genom att dessa bruksvärden verkligen utbytes mot varandra i förhållande till längden av den arbetstid de innehåller.³⁶

På ett annat ställe skriver Marx:

Varorna möter nu varandra som dubbelexistenser, reellt som bruksvärden, ideellt som bytesvärden. Dubbelformen av det arbete de innehåller framställer de nu för varandra på så sätt, att det särskilda reella arbetet såsom deras bruksvärde faktiskt är förhanden, medan den allmänna abstrakta arbetstiden i deras pris får en föreställd existens [...].³⁷

Marx vidhåller att varor och pengar inte förlorar sina skillnader på grund av det faktum att varje vara ovillkorligen måste omvandlas till pengar. Den ena är i verkligheten vad den andra är ideellt, och ideellt vad den andra är

³⁶ *Till kritiken*, s. 36.

³⁷ A.a., s. 62.

i verkligheten. Allt det som Marx har skrivit kring detta visar att vi inte får ta oss an detta problem allt för lineärt. Vi får inte tänka att på grund av att varuproducenterna redan är länkade till varandra genom bestämda samhällsliga förhållanden i den omedelbara produktionsprocessen har deras produkter och deras arbete därför redan en direkt samhällelig karaktär.

Varuproducentens arbete är direkt privat och konkret arbete, men tillsammans med det erhåller det en extra "ideell" eller "latent" karaktär utöver det som abstrakt allmänt och samhälleligt arbete. Marx roades ständigt av de utopister som drömde om penningens försvinnande och som trodde på dogmen att "det isolerade arbete som privatindividen nedlagt i densamma [varan] är omedelbart samhälleligt arbete".³⁸

Vi kommer så till följande slutsatser: Det abstrakta arbetet och värdet skapas eller "sker", "blir till" i den omedelbara produktionsprocessen (Marx använde ofta uttrycket *werden* för denna process) och realiseras först i utbytesprocessen.

III

Vi har fram till nu talat om abstrakt arbete. Jag skulle nu vilja gå vidare till värdet. Vår uppgift är densamma vad gäller problemet med värdet som det var med abstrakt arbete. Jag försökte visa att vi i begreppet abstrakt arbete även måste inkludera kännetecknen för den sociala organisationen av arbetet i en varuproduktion. På samma sätt skulle jag vilja visa att vi nödvändigtvis måste inkludera värdets sociala form i värdebegreppet, den sociala form som arbetsprodukterna antar i varuproduktionen.

Den uppgift vi står inför är att introducera social form i begreppen abstrakt arbete och värde.

Hur bestäms vanligtvis värde till skillnad från bytesvärde? Om vi tar de mest populära och spridda uppfattningarna kan vi tveklöst säga att värdet ofta förstås som det arbete som nödvändigtvis måste utges för produktionen av en bestämd vara. En bestämd varas bytesvärde förstås som den andra produkt eller penningssumma mot vilken en bestämd vara bytes. Om ett bestämt bord producerades med tre timmars arbete och byts mot tre stolar så

³⁸ A.a., s. 82.

säger man vanligen att bordets värde är lika med tre timmars arbete och finner sitt uttryck i en annan produkt som är annorlunda från bordet själv, det vill säga, i de tre stolarna. De tre stolarna representerar bordets bytesvärde.

I den här typen av populära definitioner är det vanligtvis oklart huruvida värdet bestäms av arbetet eller om värdet är arbetet självt. Naturligtvis är det från Marx teoris ståndpunkt korrekt att säga att värdet bestäms av arbetet. Men då inställer sig frågan: Vad är detta värde som är bestämt av arbetet? Vi kan vanligtvis inte finna något adekvat svar på den i de populärvetenskapliga förklaringarna. Därmed får läsarna intrycket att en produkts värde inte är något annat än det arbete som måste utges på den i produktionen. Ett föräddiskt intryck av en fullständig identitet mellan arbete och värde skapas. Den här idén är vida spridd i den anti-marxistiska litteraturen. Man skulle kunna säga att majoriteten av de missförstånd och de feltolkningar vi stöter på i den anti-marxistiska litteraturen vilar på det felaktiga antagandet att arbete är lika med värde även för Marx.

Detta falska intryck uppkommer ständigt ur en bristande förståelse av terminologin och tankekedjan i Marx verk; till exempel Marx välkända ord att värdet är "geléat" eller "kristalliserat" arbete fås vanligen att betyda att arbetet även är värde. Detta missförstånd underblåses av tvetydigheten i det ryska verbet för "representera". Värde "representerar arbete". Men den ryska översättningen kan läsas som att värdet är arbetets uttryck eller representation – den enda förståelse som är i konsekvens med Marx teori –, men även att värde "är" arbete: Den här idén är vida spridd i den kritiska litteratur som riktar sig mot Marx, och är uppenbart felaktig.

De kritiker som tolkar Marx uttalanden att arbetet konstituerar värdets substans som att betyda en fullständig identitet mellan de två begreppen tar inte det faktum i beaktande att Marx i det här fallet lånade Hegels terminologi. Alla som kan sin hegelska *Logik* och teorin om väsen minns att Hegel använder olika termer när han försöker klargöra förhållandet mellan två föremål, ett som bestämmer och ett som bestäms. Han säger först att ett föremål framträder som väsen för det andra, sedan bestämmer han det som grunden för det senare föremålet, därefter beskriver han det som innehåll till skillnad från form och senare betraktar han samma föremål som substans, som orsak och slutligen går han vidare till att betrakta det ömsesidiga

förhållandet mellan två föremål. Det är ett intressant faktum att vi i Marx arbete kan finna hela skalan av uttryck som vi möter hos Hegel, nu tillämpade på arbetet. Även arbetet beskrivs som värdets väsen, och som dess grund, dess innehåll, dess substans och dess orsak. Vi måste koppla alla dessa uttryck till de metodologiska principer på vilka Hegels teori baseras, och det blir då klart att Marx tes att arbetet är värdets substans inte på något sätt kan tolkas som att betyda en fullständig identitet mellan de båda.

I min bok framförde jag denna bestämda tes i kapitlet om värdets form och innehåll [kap. 12]. Jag försökte huvudsakligen visa att arbete endast är värdets substans, men ännu inte representerar värde. Med andra ord, när Marx kritiker säger: ”I Marx texter är arbetet värdets substans, följaktligen är arbete värde”, måste det betonas att arbetet endast är värdets substans, och att för att kunna nå fram till värdet i ordets fulla innebörd måste vi lägga till något till arbetet som värdets substans, nämligen värdets samhällsliga form. Först då når vi värdebegreppet i den bemärkelse vi finner i Marx verk.

Vad representerar då värdet som enhet av värdets innehåll eller substans (det vill säga arbete) och form? Vad är detta värde som åtskilt från bytesvärde för Marx? För att finna ett svar på detta problem måste vi ställa frågan: Hur går Marx från bytesvärde till värde? Varför finner han det nödvändigt att skapa ett nytt och abstraktare värdebegrepp, i anslutning till det bytesvärde som framträder i verkligheten i bytesakten?

Ni känner troligen till att Marx ännu inte hade gjort någon tydlig distinktion mellan bytesvärde och värde i *Till kritiken*. Här börjar Marx sin tolkning med bytesvärdet och därifrån går han vidare till värdet (som han kallar bytesvärde). Denna övergång är helt oförnimbar, smidig och till synes självklar. I *Kapitalet* gör Marx denna övergång på ett helt annat sätt och det är mycket intressant att jämföra de två första sidorna i *Till kritiken* med de i *Kapitalet*.

De två första sidorna i båda böckerna motsvarar varandra fullständigt; i båda börjar framställningen med bruksvärde och går därifrån vidare till bytesvärde. Meningen att bytesvärdet vid första anblick framställer sig som ett kvantitativt förhållande, som proportion, återfinns i båda böckerna men därifrån börjar texterna skiljas åt. Medan Marx går oförnimbart från bytesvärde till värde i *Till kritiken* är fallet det motsatta i *Kapitalet*, som om han

ämnade dröja sig kvar vid denna punkt då han förutsåg invändningarna från sina motståndare. Efter den ovan nämnda meningen kommenterar Marx:

Bytesvärdet förefaller därför som något tillfälligt och helt och hållet relativt, ett inre, immanent bytesvärde (valeur intrinsèque) hos varan, alltså som en *contradictio in adjecto*.³⁹

Vi ska nu betrakta saken närmare. Som vi kan se hade Marx en motståndare i åtanke som ville bevisa att ingenting existerar utöver relativa värden, att värdebegreppet i den politiska ekonomin var helt överflödigt. Vem var denna motståndare till vilken Marx refererade?

Jag vill helst inte förbinda mig så precist, men jag antar att denna motståndare var [Samuel] Bailey, som försökte visa att värdebegreppet i allmänhet är onödigt i den politiska ekonomin och att vi ska begränsa oss till att observera och undersöka de bestämda proportioner i vilka de olika varorna utbyts. Bailey gjorde stor succé med sin ytliga men slagfärdiga kritik av Ricardo och försökte undergräva grunderna för arbetsvärdeteorin. Han vidhöll att vi inte kan tala om ett bords värde utan att vi endast kan säga att ett bord byts mot tre stolar vid ett tillfälle, två pund kaffe vid ett annat et cetera. Bordets värdestorlek är rent relativ och varierar i de olika fallen. Från detta drog Bailey den slutsats som fick honom att förneka värdebegreppet när värdebegreppet avviker från en bestämd produkts relativa värde i en given bytesakt. Låt oss föreställa oss följande fall: ett bords värde är lika med tre stolar. Efter ett år byts det mot sex stolar. Vi tror att vi kan säga att även om bordets bytesvärde har ändrats så har dess värde förblivit oförändrat, endast stolarnas värde har fallit till hälften av deras tidigare värde. Bailey finner det antagande meningslöst. Om stolarnas utbytesförhållande gentemot bordet har ändrats så har bordets utbytesförhållande gentemot stolarna ändrats, och bordets värde består endast i detta.

För att kunna tillbakavisa Baileys teori tog Marx det för nödvändigt att utveckla tesen att vi inte kan förstå bytesvärdet om det inte kan spåras tillbaka till en bakomliggande värdeenhet. Det första avsnittet i *Kapitalets* första

³⁹ *Kapitalet. Första boken*, s. 32.

kapitel ägnas åt att etablera grunden för denna idé, att göra övergången från bytesvärde till värde och från värde till den enhet som ligger bakom det, till arbetet. Det andra avsnittet är en vidareutveckling av det första, i det att det blott förklarar arbetsbegreppet mer i detalj. Vi kan säga att Marx gör övergången från den olikhet som iakttas i bytesvärdesfären till den bakomliggande enheten bakom alla bytesvärden, det vill säga till värdet (och i slutänden till arbetet). Här påvisar Marx det felaktiga i Baileys uppfattning om möjligheten till att begränsa vår undersökning till bytesvärdesfären. I det tredje avsnittet gör Marx resan tillbaka och förklarar hur en bestämd produkts värdeenheter uttrycks i dess olika bytesvärden.

Tidigare hade Marx gått från olikhet till enhet, nu går han från enhet till olikhet. Tidigare tillbakavisade han Baileys teori, nu kompletterar han Ricardos teori, i vilken övergången från värde till bytesvärde fattades. För att kunna tillbakavisa Baileys teori var Marx tvungen att vidareutveckla Ricardos teori.

I själva verket gjordes Baileys intention att bevisa att inget värde existerar förutom bytesvärde enklare genom Ricardos ensidighet, som inte kunde visa varför värdet framträder i en bestämd värdeform. Marx stod därför inför två uppgifter:

1. att bevisa att vi måste upptäcka värdet bakom bytesvärdet, och
2. att bevisa att värdet nödvändigtvis leder till olika framträdelseformer, till bytesvärde.

Under denna föreläsning skulle jag vilja ägna mig åt blott den förra uppgiften då det är min angelägenhet att klargöra värdebegreppet. En fullständig förklaring av bytesvärde- och penningbegreppet skulle föra mig långt utöver mitt tema.

Hur gör då Marx övergången från bytesvärde till värde? Marxkritiker och -kommentatorer antar vanligtvis att hans huvudsakliga argument består i den välkända jämförelsen mellan järn och vete på den tredje sidan i *Kapitalets* första bok.⁴⁰ Marx drar slutsatsen att när man likställer järn och vete så föreligger något gemensamt för båda i lika kvantitet, de två tingen måste vara likställda med ett tredje och detta tredje ting är deras värde. Detta

⁴⁰ A.a., s. 33.

anses vanligtvis utgöra Marx centrala argument och de kritiska angreppen från hans motståndare riktas vanligtvis mot denna argumentation. Det finns inte något verk fientligt mot Marx som inte hänvisar till Marx försök att bevisa värdebegreppets nödvändighet genom en rent abstrakt analys. Men de förbiser fullständigt följande faktum: det stycke som behandlar jämförelsen mellan vete och järn är inte något annat än en slutsats som följer på det föregående stycket, vilket vanligtvis ignoreras inte bara av kritikerna utan även av Marxkommentatorerna. Det föregående stycket lyder:

En enskild vara, ett quarter vete t.ex. utbyts i de mest olika proportioner mot andra artiklar. Likväl förblir dess bytesvärde oförändrat, då det uttrycks i x läderfett, y siden, z guld osv. Den måste alltså ha ett från dessa uttrycksätt urskiljbart innehåll.⁴¹

Marx arbetade noggrant med detta stycke och gav olika variationer i olika utgåvor. Vi citerade stycket i den ryska översättningen av den tyska utgåvan som redigerades av Kautsky.⁴² Vi kan följa resonemanget än tydligare i den andra utgåvan av *Kapitalet* där slutet på stycket lyder:

Men då x läderfett liksom y siden och z guld utgör bytesvärdet för ett quarter vete, måste x läderfett, y siden, z guld osv. kunna ersättas med varandra eller vara lika stora bytesvärden. Därav följer för det första: Gällande bytesvärden för en och samma vara uttrycker en likhet.⁴³

Med andra ord är två varor som är lika med vår givna vara, vetet, lika med varandra. Om vi tar i beaktande denna slutsats, vilken betonas av Marx i de variationer vi anför, kan vi se att nästa stycke följer i logisk sekvens. Härav följer att en och samma vara kan uttryckas i de mest skiftande bruksvärden. I det stycke som citerats kommer Marx till slutsatsen att två varor som utbyts mot en och samma vara, eller är lika med en tredje, är lika med varandra.

⁴¹ *Kapitalet. Första boken*, s. 32.

⁴² Här från den andra tyska utgåvan. Ö.a.

⁴³ *Kapitalet. Första boken*, s. 32f.

Härav följer även med logisk nödvändighet den omvända slutsatsen, vilken Marx når i nästa stycke: om två varor är lika varandra så är de lika med en tredje. Det är denna tanke som Marx uttrycker i stycket där han jämför vete med järn. Således är Marx tes att två varor vilka är lika med varandra även måste vara lika med en tredje vilken som helst en logisk slutsats av den föregående tesen enligt vilken två varor som är lika med en tredje är lika med varandra. Den verkliga innebörden i Marx argumentation består i fastslåendet av ett välkänt faktum gällande varuproduktionen, det faktum att varor kan likställas med varandra och att en bestämd vara kan assimileras med ett oändligt antal andra varor. Med andra ord är det varuproduktionens konkreta struktur som bildar utgångspunkten för alla Marx reflexioner och inte på något sätt en rent logisk jämförelse mellan två varor.

Marx utgår således från den faktiska förekomsten av ett allmänt likställande av alla varor med varandra, eller från det faktum att varje vara kan jämföras med ett stort antal andra varor. Likväl är detta antagande i sig självt inte adekvat för alla de slutsatser som Marx drar. Det finns ett annat underförstått antagande bakom detta vilket Marx uttryckt på andra ställen.

Det andra antagandet består i följande: vi antar att utbytet av ett quarter vete mot en vara vilken som helst styrs av en känd lagmässighet, och lagmässigheten i dessa utbytesakter föreligger på grund av deras beroende av produktionsprocessen. Vi måste förkasta uppfattningen att detta quarter vete kan utbytas mot en slumpmässig kvantitet järn, kaffe etc. Vi kan inte dela antagandet att utbytets proportioner bestäms varje gång i utbytesakten själv och således har en fullständigt tillfällig karaktär. Vi vidhåller att alla dessa möjligheter för utbytet av en bestämd vara med en annan styrs av en bestämd lagmässighet vilken grundas i produktionsprocessen. I det här fallet antar hela Marx argumentation följande form; han säger:

Låt oss inte ta ett tillfälligt utbyte mellan två varor, vete och järn, utan utbytet i den form i vilken det faktiskt sker i varuproduktionen. Vi kommer då att se att varje föremål kan likställas allmänt med alla andra föremål; med andra ord kan vi observera ett oräkneligt antal utbytesproportioner mellan en given produkt och alla andra. Men utbytesproportionerna är inte tillfälliga utan lagmässiga, och deras lagmässighet bestäms av orsaker som grundas i produktionsprocessen.

Vi kommer således till slutsatsen att oberoende av det faktum att värdet på en quarter vete uttrycks ena gången i två pund kaffe, andra gången tre stolar et cetera så förblir värdet på ett quarter vete ett och samma i alla de olika fallen. Om vi skulle anta att ett quarter vete har olika värde i vart och ett av det oändliga antalet utbytesproportioner – och Baileys antagande resulterar i detta – så skulle vi erkänna att det råder fullständigt kaos i prissbildningsfenomenet, i det sublimes fenomenet med produktutbyte genom och med hjälp av vilket en allmän ömsesidig relation mellan alla arbetsformer bildas.

Vi kan dra vissa slutsatser från den tankekedja som leder Marx från bytesvärde till värde. Jag kom till en slutsats tidigare när jag hänvisade till det faktum att Marx tar varuproduktionen med sitt allmänna likställande av alla produkter till utgångspunkt för sin undersökning, ett likställande som är intimt sammankopplat med produktionsprocessens förlopp. Marx startar inte utifrån ett konstlat exempel med ett slumpmässigt jämförande av två varor och inte heller från en rent logisk analys av alla de karakteristiska de må ha gemensamt utan från den verkliga formen för utbyte av produkter som är karakteristisk för varuproduktionen. Vår andra slutsats kokar ner till detta: när Marx jämför vete med järn så finner han i båda något ”gemensamt” och i denna ”gemensamma” faktor känner han igen produkternas värde. I den populariserade litteraturen kan man inte finna något tydligt svar på frågan om vad det är för ”gemensam” faktor i de utbytbara produkterna som Marx refererar till. Ibland ses det helt riktigt som värde, ibland identifieras det emellertid med arbete. Om vi vänder oss till Marx hittar vi ett tydligt svar på frågan på den fjärde sidan i *Kapitalet*:

Det gemensamma, som framträder i utbytesförhållandet eller i varans bytesvärde, är alltså dess värde.⁴⁴

Marx går därför inte direkt från bytesvärde till arbete. Från bytesvärdet går han till värdebegreppet och först genom vidare analys från värdebegreppet till arbetet. Strikt sett finns det tre steg i argumentationskedjan i det att den löper från bytesvärde till värde och från värde till arbete. Den slutsats jag

⁴⁴ A.a., s. 34.

skulle vilja dra från detta kokar ner till det faktum som vi diskuterade tidigare – att värdebegreppet måste skiljas distinkt från arbetsbegreppet, även om det finns en tendens i i synnerhet populariserade tolkningar att förklara dem som identiska.

Men, vad är då detta värde som vi har nått genom att abstrahera från de konkreta utbytesproportionerna och i vilket vårt quarter vete likställs med andra produkter? Även om vi nu abstraherar från dessa konkreta produkter, mot vilka vårt quarter vete utbytes, abstraherar vi icke desto mindre inte från den samhällliga värdeform som vårt quarter vete har, det vill säga, vi menar att vårt quarter vete har förmågan att utbytas i en bestämd proportion mot varje annan produkt som existerar i vårt givna samhälle. Vidare anser vi att produktens förmåga att utbytas utgör dess karakteristiska kännetecken, vilket är underordnat bestämda lagar och som i synnerhet är intimt sammankopplat med villkoren för tillverkningen av en specifik produkt. Med andra ord bildar begreppet samhällligt nödvändigt arbete för vetets produktion inte längre självt vårt begrepp för vetets värde. Begreppet samhällligt arbete vilket antar ”materiell form”, formen för en produkts bestämda egenskap, är också inkluderat tillsammans med ”värdeinnehållet” och ”värdeformen”. Jag skulle vilja anföra ett citat för att visa att Marx skiljer värdet från arbetet som värdets innehåll:

Arbetsprodukten är i alla samhällliga tillstånd bruksföremål, men endast en historiskt bestämd utvecklingsperiod, som uttrycker det för produktionen av ett bruksföremål förbrukade arbetet såsom dess föremålsliga, konkreta egenskap, dvs. såsom dess värde, förvandlar arbetsprodukten till en vara.⁴⁵

Värdets innehåll (det vill säga arbetet) och den samhällliga värdeformen är således även inkluderade i värdebegreppet. Vad är då denna ”värdeform” vilken som skild från bytesvärdet utgör en del av värdebegreppet självt? Jag skulle vilja föra fram en väldigt tydlig definition av värdeformen från den första utgåvan av *Kapitalet*:

⁴⁵ A.a., s. 54.

Varans *samhälleliga form*, *värdeform* eller *utbytbarhetens form* är alltså en och samma sak.⁴⁶

Som vi kan se är värdeformen en beskrivning av den utbytbarhetsform eller samhälleliga form hos den arbetsprodukt vilken har förmågan att utbytas mot vilken annan vara som helst i så måtto som denna förmåga bestäms av kvantiteten arbete som är nödvändig för produktionen av en bestämd vara. På detta sätt avvek vi inte från arbetsproduktens samhälleliga form när vi gjorde övergången från bytesvärde till värde. Vi har blott abstraherat från den konkreta produkt i vilken varans värde uttrycks, men vi släppte aldrig arbetsproduktens samhälleliga form ur sikte.

Vår slutsats kan alltså formuleras på följande vis: Marx analyserade ”värdeformen” skild från bytesvärdet. För att kunna introducera arbetsproduktens samhälleliga form i värdebegreppet självt nödgades vi splittra eller tudela arbetsproduktens samhälleliga form i två former: i värdeform och i bytesvärde, där den förstnämnda innebär produktens samhälleliga form som ännu inte har konkretiserats i något specifikt objekt utan representerar vad som tycks vara en varas abstrakta karaktär. Jag har även förklarat denna distinktion mellan värdeform och bytesvärde i min bok. Där betraktade jag dem båda som kvalitativa och kvantitativa aspekter av bytesvärdet, det är riktigt. Jag gjorde detta främst på grund av att på vissa ställen i Marx arbete särskiljs knappt termerna värdeform och bytesvärde från varandra. En fullständig identifiering av värdeformen med den kvalitativa aspekten och av bytesvärdet med den kvantitativa kan inte anses vara korrekt, eftersom båda begreppen måste betraktas både från sina kvalitativa och kvantitativa sidor.

Frågan hänger inte direkt samman med vårt tema och jag kommer därför inte att ägna mer tid åt det. Jag vill blott anmärka att denna uppdelning av produktens samhälleliga form i värdeform och bytesvärde behandlas utförligt i min bok. Jag var tvungen att introducera karaktistiken för arbetsproduktens samhälleliga form i värdebegreppet självt och därigenom påvisa det otillåtliga i att identifiera värdebegreppet med arbetsbegreppet, ett identifierande som vanligtvis görs i de populärvetenskapliga tolkningarna av

⁴⁶ A.a., s. 61f.

Marx teori. Med andra ord: Jag var tvungen att påvisa att värdet inte enbart uppkommer ur värdesubstansen (det vill säga arbetet) utan även från ”värdeformen”, och för att kunna introducera värdeformen i värdebegreppet självt var jag tvungen att skilja den från bytesvärdet, vilket Marx betraktar separat från värdet. Jag var tvungen att dela upp produktens samhällliga form i två delar: i en samhälllig form som ännu inte hade antagit konkret framträdelse och i den form som redan har antagit en konkret och oberoende karaktär.

När nu distinktionen mellan värdeform och bytesvärde har klargjorts skulle jag vilja vända mig till värdebegreppet och utveckla förhållandet mellan dess olika aspekter: mellan värdets innehåll eller substans och dess form. Vilket förhållande föreligger mellan arbetet och värdets samhällliga form, vilken vi har behandlat? Det allmänna svaret på frågan lyder: värdeformen är den adekvata och exakta uttrycksformen för vad som innesluts i värdet (det vill säga arbete).

För att kunna förklara denna tanke måste vi återkomma till ett tidigare exempel: ett bord utbyttes mot tre stolar. Vi säger att denna utbytesprocess är underställd en viss bestämd lagmässighet och beror på utvecklingen av och skiftningarna i arbetets produktivitet. Men bytesvärdet är en samhälllig form för produkten som inte blott uttrycker skiftningarna i arbetet utan även döljer och fördunklar just dessa förändringar. Den fördunklar dem av den enkla anledningen att bytesvärdet är förhållandet mellan två varor, mellan bordet och stolarna, och därför ger skiftningarna i utbytesproportionerna mellan dessa två artiklar oss inte någon information om huruvida det arbete som är utlagt på att tillverka bordet i själva verket har förändrats. Om bordet kan utbytas mot sex stolar efter att en viss tid har förflutit så har bordets bytesvärde förändrats samtidigt som bordets värde självt eventuellt inte har förändrats ett dugg. För att kunna undersöka den process genom vilken förändringarna i produktens samhällliga form beror på den kvantitet arbete som utlagts i tillverkningen av den, i dess rena form, var Marx tvungen att separera detta fenomen så som det föreligger *i två delar*. Han var tvungen att klyva det och säga att vi måste studera de orsaker som bestämmer bordets värde och de som bestämmer stolarnas värde separat, och att ett och samma utbytesfenomen (det faktum att bordet nu kan utbytas mot sex stolar istället för tre) kan orsakas antingen av orsaker hemmahörande hos bordet eller

orsaker som härrör från stolarnas produktionsvillkor. För att kunna undersöka verkan hos var och en av dessa orsakskedjor separat var Marx tvungen att dela upp den faktiska förändringen i bordets bytesvärde i två delar och anta att dessa förändringar orsakas uteslutande av orsaker som verkar på bordets sida, det vill säga genom en förändring i produktiviteten hos det arbete som är nödvändigt för produktionen av bordet. Med andra ord var han tvungen att anta att alla de övriga varor mot vilka vårt bort utbyts behåller sitt ursprungliga värde. Endast från detta antagande följer förändringen i bordets värde på förändringen i kvantiteten arbete som är nödvändig för dess produktion, och arbetets samhälleliga form visar sig vara ett mer precist och adekvat uttryck för värdets innehåll eller dess substans (det vill säga för den kvantitet arbete som utgivits i produktionsprocessen).

Bestämningen av värde som enhet av innehåll (det vill säga arbete) och värdets samhälleliga form för med sig följande fördelar. Vi kan bryta med den spridda identifieringen av värde med arbete på en gång och därigenom bestämma förhållandet mellan värdebegreppet och arbetsbegreppet mer korrekt. Å andra sidan kan vi även bestämma förhållandet mellan värde och bytesvärde mer korrekt. Tidigare, när värdet betraktades som blott arbete och ännu inte hade antagit några mer precisa samhälleliga karakteristika identifierades detta värde å ena sidan med arbete och å den andra skiljdes det från bytesvärdet av en avgrund. Ekonomerna såg ofta endast arbetet i detta värdebegrepp och kunde inte göra övergången från detta begrepp till bytesvärdebegreppet. Nu, när vi betraktar värdet som enhet av innehåll och form så sammankopplar vi värdet genom dess innehåll med det föregående begreppet, arbetet; å andra sidan sammankopplar vi emellertid värdebegreppet genom värdeformen med det efterföljande begreppet, bytesvärdet. När vi vidhåller att värde inte är allmänt arbete utan arbete som har antagit produktens utbytbarhets form så måste vi i själva verket nödvändigtvis göra övergången från värdet till bytesvärdet. Därmed är värdebegreppet oskiljbart kopplat till å ena sidan arbetsbegreppet och å den andra till bytesvärdebegreppet. Men den oskiljbara kopplingen mellan alla dessa begrepp får inte göra att vi identifierar dem med varandra. Vi betraktar värde som samhälleligt arbete som har antagit formen av en "föremålsliggjord" egenskap hos arbetsprodukten, eller som produktens egenskap att kunna utbytas mot vilken annan produkt som helst

i så måtto som denna egenskap hos beror av kvantiteten samhälleligt nödvändigt arbete för dess produktion.

Avslutningsvis skulle jag vilja påpeka att möjligheten att dela produktens samhälleliga form i två delar (värdeformen och bytesvärdet – det förra hör till värdebegreppet medan bytesvärdet blott är värdets framträdelseform) eventuellt gör oss uppmärksamma på ett analogt förfaringssätt i Hegels skrifter. Även om Marx inte någonstans hänvisar till en koppling mellan sitt begrepp och Hegels filosofi kan man finna en grundläggande likhet mellan uppdelningen av den samhälleliga formen hos Marx och Hegels teori om ”formens fördubbling”. Jag skulle vilja citera några rader från Hegels så kallade ”mindre Logik” [*Enzyklopädie*]:

Vad gäller motsättningen mellan form och innehåll är det väsentligt att hålla fast vid att innehållet inte är formlöst utan har just formen i sig självt, liksom något yttre för den. Det är den förhandenvarande fördubblingen av formen, som ena gången i sig själv reflekterar innehållet, [och] andra gången i sig reflekterar innehållets yttre likgiltiga existens.⁴⁷

Jag menar att den distinktion Marx gör mellan värdeformen, som är inbegripen i värdet självt, och bytesvärdet, som representerar något ”yttre”, ”obestämt” i förhållande till värde har en likhet med den dubbling av form som vi finner hos Hegel.

Jag kommer nu till den sista delen av min föreläsning, vilken behandlar frågan om värdets innehåll eller substans. Alla marxister håller med om att arbetet utgör värdets innehåll, men problemet ligger i att bestämma vilket slags arbete vi talar om. Den tidigare delen av föreläsningen bör ha övertygat oss om den uppsjö olika begrepp som kan döljas bakom ordet ”arbete”. Vilket slags arbete konstituerar då värdets innehåll? De flesta läsare har tagit mig för att mena att jag med värdets innehåll förstår arbetet i sin materiella tekniska form. Jag medger att denna tolkning kan rättfärdigas eftersom liknande formuleringar kan återfås i mina *Studier i Marx värdeteori*. Men

⁴⁷ G. W. F. Hegel, *Werke in zwanzig Bänden*. Bd 8 (Frankfurt a.M. 1970), s. 264ff, § 133, red. övers.

jag måste icke desto mindre påminna om att man i min bok, i kapitlet om värdets innehåll och form [kap. 12], kan finna inte en utan tre formuleringar som torde visa att jag med värdets innehåll inte menar arbete som studeras uteslutande från sin materiella tekniska aspekt. Där skrev jag:

Arbetet som värdets substans ses inte av Marx som en bestämd kvantitet arbete utan som något ”oberoende och absolut”, som något ackumulerat i produkten och materiellt objektiverat. Detta arbete undersöks med utgångspunkt i den samhälleliga arbetsdelningsprocessen mellan de enskilda produktionsbranscherna och betraktas som del av det totala samhälleliga arbetet i förhållande till den senare, som del av helheten.⁴⁸

På ett annat ställe citerade jag Marx ord om värdet som den ”form i vilken den proportionella arbetsdelningen uttrycks”.⁴⁹ Slutligen lyder den sista slutsatsen från kapitlet:

Betraktad från sin kvantitativa aspekt betecknar förhållandet mellan arbetet som ”värdesubstans” och ”värdeform” förhållandet mellan arbetsdelningsprocessen och dess specifika samhälleliga och utbytesform.⁵⁰

Dessa referenser torde rättfärdiga min slutsats att jag inte tog värdets innehåll för att innebära arbetet betraktat uteslutande från materiell teknisk sida. Snarare är min förståelse snarlik begreppet samhälleligt likställt och delat arbete som diskuterats tidigare. Men det begreppet, vilket återfinns på många ställen i boken, förklarades inte tillräckligt och var i behov av viktiga korrigeringar. I den här föreläsningen har jag dragit en skarp linje mellan samhälleligt likställt arbete i allmänhet (vilket inte enbart förekommer i varuproduktionen utan även i till exempel socialismen) och abstrakt allmänt arbete som är likställt i den specifika form som är gällande

⁴⁸ Det ställe där denna passage ska ha förekommit tycks vara utesluten ur den tyska utgåvan och kan inte spåras i den engelska utgåvan. Red. anm.

⁴⁹ Se föregående not. Red. anm.

⁵⁰ Se föregående not. Red. anm.

för varuproduktionen. Låt oss nu ställa frågan: förstår Marx värdets innehåll som samhälleligt likställt arbete i allmänhet eller abstrakt allmänt arbete? Med andra ord, när vi refererar till arbetet som värdets innehåll, inbegriper vi i arbetsbegreppet alla de karakteristika som vi inkorporerade ovan i begreppet abstrakt arbete, eller betraktar vi arbetet i bemärkelsen samhälleligt likställt arbete som inte inkorporerar dessa karakteristika vilka betecknar den samhällliga arbetsorganisationen i varuproduktionen? Sammanfaller begreppet för arbetet som värdets innehåll med begreppet abstrakt arbete vilket konstituerar värdet, eller är det förra begreppet vidare än så? Vid första anblicken kan man finna argument till stöd för båda tolkningarna av ”värdets innehåll” i Marx texter. Å ena sidan kan man finna argument som till synes innebär att vi med arbetet som värdets innehåll ska förstå något mer begränsat än abstrakt arbete, det vill säga, arbete utan alla de samhällliga karakteristika som hör till det i varuproduktionen.

Vilka argument finner vi till stöd för denna lösning på problemet? Marx menade ofta med värdets innehåll något som inte blott kan anta samhällelig värdeform utan även en annan samhällelig form. Innehåll förstått som något som har förmågan att anta olika samhällliga former. Det är just den här förmågan som skiljer ut samhälleligt likställt arbete men inte abstrakt arbete, det vill säga arbete som redan har antagit en bestämd samhällelig form. Samhälleligt likställt arbete kan anta formen av arbete som organiserats i varuproduktion och formen av arbete som organiseras i till exempel en socialistisk ekonomi. Med andra ord betraktar vi i det här fallet samhälleligt likställt arbete i sin abstrakta form och bortser från de modifieringar som sker med innehållet självt (det vill säga arbetet) av den ena eller andra av dess former. Förekommer detta begrepp för värdets innehåll i den här bemärkelsen i Marx verk? Vi kan nu besvara den frågan jakande. Tänk till exempel på den passage där Marx skriver att ”bytesvärde är ett visst samhälleligt sätt att uttrycka det arbete som använts på ett föremål”.⁵¹ Arbetet betraktas här tydligt som ett abstrakt innehåll som kan anta antingen den ena eller den andra samhällliga formen. När Marx skriver i sitt berömda

⁵¹ *Kapitalet. Första boken*, s. 71.

brev till Kugelman den 11 juli 1868,⁵² att den samhällliga arbetsdelningen i varuproduktionen manifesteras i värdeformen, så betraktar han återigen samhällligt delat arbete som innehåll, vilket kan anta den ena eller andra samhällliga formen. I det andra stycket i avsnittet om varufetischismen förklarar Marx direkt att vi kan finna ”värdebestämningarnas innehåll”⁵³ inte enbart i varuproduktionen utan även i till exempel en patriarkal familj eller på ett medeltida gods. Här ser vi hur arbetet representerar ett innehåll som kan anta olika samhällliga former.

Vi kan nu framföra ett argument till stöd för den motsatta tesen, enligt vilken vi måste se abstrakt arbete som värdets innehåll. För det första finner vi några uttalanden från Marx som bekräftar detta, till exempel varorna ”relaterar sig [...] till det abstrakta mänskliga arbetet som sin *gemensamma samhällliga substans*”.⁵⁴ Detta uttalande lämnar inget utrymme för tvekan om att abstrakt arbete inte enbart är skapare av värde utan även värdets substans eller innehåll. Samma slutsats kan nås på basis av metodologiska betänkanden.

Jag visade tidigare att det samhällligt likställda arbetet i varuproduktionen antar formen av abstrakt arbete, och värdet som arbetsprodukternas samhällliga form uppkommer nödvändigtvis enbart från detta abstrakta arbete. Det följer av detta att begreppet abstrakt arbete direkt föregår värdebegreppet i vårt system, vilket skulle visa att vi måste tolka just detta begrepp för abstrakt arbete som värdets grund, innehåll eller substans. Men man får inte heller glömma att i frågan om förhållandet mellan innehåll och form så intog Marx Hegels och inte Kants ståndpunkt. Kant betraktade form som något yttre i förhållande till innehållet och som något som ansluter sig till det från utsidan. Från den hegelska filosofins ståndpunkt representerar inte innehållet något som formen tar till sig från utsidan, snarare ger innehållet självt i sin utveckling upphov till denna form, vilken fanns innesluten i detta innehåll i dold form. Formen uppkommer nödvändigtvis från innehållet självt. Detta är den huvudsakliga tesen i den hegelianska och marxistiska

⁵² Föreligger i utdrag i a.a., s. 738ff. Ö.a.

⁵³ A.a., s. 62.

⁵⁴ *Supplement*, s. 61.

metodologin, en tes som står i motsättning till den kantianska metodologin. Från denna ståndpunkt måste även värdeformen nödvändigtvis uppkomma från värdesubstansen, och följaktligen måste vi se abstrakt arbete som värdesubstansen i helheten av dess samhälleliga kännemärken som karakteriserar varuproduktionen. Slutligen, som vårt sista argument kommer vi att påpeka att när vi talar om abstrakt arbete som värdets innehåll så når vi en grundläggande förenkling av hela det marxistiska systemet, då i detta fall arbetet som värdets innehåll inte skiljs från det arbete som skapar värde. Så vi har nått den paradoxala slutsatsen att Marx vid ett tillfälle tillstår att samhälleligt likställt arbete är värdets innehåll och vid ett annat tillstår att det är abstrakt arbete som är detta innehåll. Hur kan vi lösa denna motsägelse?

Det förefaller mig som att denna motsägelse försvinner när vi minns den distinktion som gjorts mellan de två metoderna, den analytiska och den dialektiska, som jag diskuterade i början av min föreläsning. Om vi börjar med värdet som en bestämd samhällelig form och frågar oss vad som är denna forms innehåll så kommer det att bli uppenbart att denna form endast uttrycker det allmänna faktum att samhälleligt arbete har utgivits: värdet visar sig vara form, vilken uttrycker det allmänna faktumet samhälleligt likställt arbete, som ett faktum som inte blott framträder i varuproduktionen utan även kan framträda i andra slag av produktion. Genom att skrida framåt analytiskt från den avslutande formen till dess innehåll har vi funnit samhälleligt likställt arbete som värdets innehåll. Men vi når en annan slutsats när vi inte tar den avslutande formen som startpunkt utan innehållet självt (det vill säga arbetet) från vilket formen (värde) nödvändigtvis måste uppkomma. För att kunna göra övergången från arbetet, betraktat som värdets innehåll, till form måste vi inbegripa i arbetsbegreppet den samhälleliga formen för dess organisation i varuproduktionen, dvs. erkänna abstrakt allmänt arbete som värdets innehåll. Det är möjligt att det tillsynes motsägelsefulla i definitionen av värdets innehåll i Marx verk kan förklaras just av distinktionen mellan dessa två metoder.

Om vi nu summerar den tolkning som vi har diskuterat under vår föreläsning kan vi säga att följande fem begrepp utgör de grundläggande begreppen på vilka den marxiska värde- och penningteorin vilar:

- 1) produktionsförhållandena mellan varuproducenterna,
- 2) abstrakt arbete,
- 3) värde,
- 4) bytesvärde, och
- 5) pengar.

Engels påpekade i sin artikel om Marx *Till kritiken av den politiska ekonomin* att Marx bidrag består i att visa på den borgerliga ekonomins hela system i sina inre ömsesidiga förhållanden.⁵⁵ Om det tillämpas på dessa fem kategorier består Marx bidrag i att visa de interna oskiljbara ömsesidiga förhållandena mellan alla dessa kategorier. Tyvärr har dessa ömsesidiga förhållanden förbi-setts av Marx läsare och kategorierna har behandlats separat. Låt oss rekapitulera hur förhållandet mellan de fem kategorierna vanligtvis har betraktats.

Låt oss börja med varuproducenternas produktionsförhållanden. Detta begrepp var känt för alla marxister. Det var allmänt känt som teorin om produktionsförhållandena mellan människorna utgör grunden för den marxiska ekonomiska teorin. Men ingen gjorde något tillräckligt försök att klart visa hur dessa kategorier uppkom ur människornas produktionsförhållanden. Det fanns därför ett fullständigt brott mellan det första och det andra begreppet när vi gjorde övergången till abstrakt arbete. Abstrakt arbete bestämdes som fysiologiskt likställt arbete, det vill säga, formen för produktionsförhållandena mellan människorna som varuproducenter bortsågs från fullständigt. *Vi glömde bort denna form* och plötsligt befann vi oss i sfären för fysiologiskt likställt arbete, vilken är samma i alla historiska epoker. När vi gör övergången från begreppet abstrakt arbete till begreppet värde måste det framhållas att de två begreppen alltid var intimt sammanhängande i den marxistiska litteraturen. Det vore i själva verket mycket märkligt om anhängarna av arbetsvärdeteorin inte kopplade arbetsbegreppet till värdebe-

⁵⁵ I *Till kritiken*, s. 203ff.

greppet. Men denna koppling prygavs väldigt dyrt genom att *värde närmast identifierades med arbete* och det inte var klart på vilket sätt värde faktiskt skiljdes från arbete. Det fanns återigen ett brott i nästa övergång, från värde till bytesvärde. Värde identifierades med arbete, och så visste vi inte heller hur bytesvärde uppkommer från värde. Slutligen var förhållandet mellan utbytesbegreppet och penningbegreppet alltid mycket konsekvent i de marxistiska texterna ända sedan Marx betonade och underbyggde detta förhållande. Således splittrades de fem kategorier som vi räknade upp i tre grupper. I den första gruppen fanns produktionsförhållandena mellan varuproducenterna, i den andra abstrakt arbete och värde och i den tredje bytesvärde och pengar. Systemet avbröts blott på två ställen, vid den punkt där vi måste röra oss från produktionsförhållandena till abstrakt arbete och sedan igen från värde till bytesvärde.

Dessa avbrott försvinner när vi betraktar abstrakt arbete som arbete som besitter en bestämd samhällelig form och värde som enhet av innehåll och form. Genom dessa två omformuleringar uppnår vi nu ett oavbrutet logiskt ömsesidigt förhållande mellan alla de uppräknade kategorierna. En bestämd form av produktionsförhållanden bland människor som varuproducenter ger upphov till begreppet abstrakt arbete. Från abstrakt arbete i varuproduktionen, betraktat inte som fysiologiskt likställt arbete utan samhälleligt likställt arbete i en specifik form, uppstod värdebegreppet av nödvändighet. Värdebegreppet, betraktat som enhet av innehåll och form, är sammankopplat genom sitt innehåll med det föregående begreppet abstrakt arbete och genom sin form med det efterföljande begreppet bytesvärde. Slutligen leder utbytets utveckling nödvändigtvis till värdet.

Det skulle vara tvärtemot min intention om det ömsesidiga förhållandet mellan dessa kategorier framstod som något logiskt självframskridande av begrepp, där vart och ett ger upphov till ett annat. Det intima ömsesidiga förhållandet mellan begreppen som följer på varandra logiskt förklaras av det faktum att alla dessa begrepp byggs upp utifrån begreppet produktionsförhållanden mellan människor som varuproducenter. Detta begrepp döljer en uppsjö verkliga samhällliga förhållanden mellan människor som ständigt står i konflikt och som utvecklas oavbrutet. De ekonomiska kategorierna uttrycker ”tillvaroformer, existensbestämningar, ofta bara enskilda sidor av

detta bestämda samhälle”.⁵⁶ Den logiska enheten mellan de ekonomiska kategorierna beror på den verkliga enheten i samhället, det egentliga föremålet för vår studie.

⁵⁶ Marx, ”Inledning”, *Grundrisse: ett urval* (Hägersten 2010), s. 64.

Isaak Dasjkovskij

Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier¹

Den omsorgsfulla utarbetning av den marxistiska ekonomiska teorin, som i Sovjetunionen redan har pågått i flera år, har gjort framsteg i flera riktningar. Den har lett till en klarare förståelse, en mer exakt beskrivning av lagarna och ståndpunkterna inom en rad nya problem, som inte har berörts i den förrevolutionära marxistiska litteraturen. Även solen har emellertid sina fläckar, och så visar det sig att de nya försöken att ”fördjupa” teorin slutar i att man ”delar upp tomma abstraktioner i fyra lika tomma delar”. Bland dessa bör enligt vår mening Rubins försök att ”sociologisera” begreppet abstrakt arbete räknas, vilket har upprepats av Voznesenskii på senare tid, men där Rubins formuleringar har spåtts ut i en eklektisk soppa.² Desto viktigare blir det att kritisera denna nyfunna teori då Rubins *Studier i Marx värdeteori* har fått det välförtjänta ryktet att vara ett av de allra bästa arbetena om marxismen, och det leder många till frestelsen att ta tolkningen och slutsatserna av kategorin

¹ Denna artikel publicerades i *Под знаменем марксизма* [*Under marxismens fana*] nr 6, 1926 och är en kritik av Isaak Rubins tolkning av det abstrakta arbetet. Red. (*Studier i Marx värdeteori*, kapitel 14. Några av de passager som Dasjkovskij citerar och kritiserar förefaller ha tagits bort eller ändrats i de senare utgåvorna av boken. Den engelska översättningen av Rubins *Studier* [*Essays on Marx's theory of value* (Montréal 1973)] grundade sig på den tredje utgåvan från 1928. En fjärde utgåva utkom år 1930. Rubin svarade på Dasjkovskijs kritik i appendix nr 2. Noa Rodmans anm.) Denna svenska översättning (CC BY-SA 4.0) är baserad på Rodmans engelska översättning som publicerades på *Libcom* år 2012.

abstrakt arbete för sanna, fastän de uppenbart strider emot Marx formuleringar och uppfattning. Med följande kommentar ämnar jag bevisa, med hjälp av minsta möjliga antal referenser, att Rubins teori är oförenlig inte endast med ordalydelsen utan även andan i den marxistiska analysen av den borgerliga ekonomin, vilket rättfärdigar att jag, om så krävs, återvänder till detta tema i en mer komplett ”krigsmundering”.

Marx grundläggande definition av arbetets dubbelkaraktär lyder som följande:

Allt arbete är å ena sidan utgivande av mänsklig arbetskraft i fysiologisk mening, och i denna sin egenskap av lika mänskligt eller abstrakt mänskligt arbete bildar det varuvärdet. Allt arbete är å andra sidan utgivande av mänsklig arbetskraft i en särskild, ändamålsbestämd form, och i denna sin egenskap av konkret, nyttigt arbete producerar det bruksvärdet.³

De nya kommentatorerna anser det nödvändigt att ändra eller komplettera Marx definition därför att den i sin nuvarande form endast innehåller ”fysiologiskt definierat abstrakt arbete, som är giltigt för varje form av ekonomi”.⁴ De utgår från att samtliga kategorier i den marxistiska politiska ekonomin, inklusive kategorin abstrakt arbete, för det första måste vara *sambälliga* och för det andra *historiska* begrepp. Låt oss först närma oss frågan från den ”historiska” synpunkten.

² Se hans artikel i *Под знаменем марксизма [Under marxismens fanor]*, nr 12, 1925.

³ *Kapitalet. Första boken* (Lund 1969), s. 41f. Stycket infördes av Marx i den andra utgåvan år 1872, liksom i den franska utgåvan 1872–1875. Red. Vi har modifierat snart sagt alla citat från Marx, huvudsakligen från de textkritiska utgåvorna i *Marx-Engels Gesamtausgabe*, och för brev och kritiken av Gothaprogrammet från *Marx-Engels Werke*.

⁴ Om det abstrakta arbetets definition innehåller endast detta, varför tillmätte Marx och Engels denna kategori en sådan betydelse? – frågar Voznesenskij. Att arbetet å ena sidan producerar nyttigheter och å andra sidan är ett utgivande av mänsklig energi – kan en sådan självklarhet verkligen ses som en vetenskaplig upptäckt? Vi kommer att besvara denna förbryllande fråga med en annan fråga. Varje ekonomi förutsätter å ena sidan produktionsmedel och å andra sidan arbetskraft. Det är också ett självklart påstående. Så följer av detta att Marx lära om kapitalets organiska sammansättning inte är värd ett ruttet lingon? Själva sakfrågan är hur Marx gjorde bruk av dessa ”självklarheter”, vilka var kända redan under antiken, och likväl låg utom synhåll för den klassiska skolans mest uppmärksamma teoretiker.

Det är sant att Marx grundläggande ekonomiska kategorier har en historisk karaktär. Det är däremot inte sant att Marx uteslutande använde sig av sådana kategorier i sina undersökningar. Dessutom har epitetet ”historisk” en särskild mening hos Marx, även om denna särprägel ofta bortses från också av mycket uppmärksamma forskare. För att klargöra detta uttalande vänder vi oss till Marx *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin* [1857] och plockar ut en formulering som vid första anblicken rentav tycks stå i direkt motsättning till vår ståndpunkt. Vid slutet av det första avsnittet om ”Produktion” skriver Marx:

För att sammanfatta: det finns vissa bestämningar som alla produktionsstadium har gemensamt och som i tänkandet fixeras som allmänna; men de så kallade *allmänna betingelserna* för all produktion är ingenting annat än dessa abstrakta moment, med vilka inga verkliga historiska produktionsstadium kan begripas.⁵

Strax dessförinnan påpekar Marx:

Det finns bestämningar som är gemensamma för den modernaste och den äldsta epoken. Ingen produktion kan tänkas utan dem. Om emellertid de mest utvecklade språken har lagar och bestämningar som är gemensamma med de minst utvecklade så är det just hur de skiljer sig från detta allmänna och gemensamma som utgör deras utveckling. De bestämningar som gäller för produktionen i allmänhet måste nu särskiljas, så att tvärs över deras enhet – som redan framgår av att subjektet, mänskligheten och objektet, naturen, är desamma – de väsentliga skillnaderna inte glöms bort.⁶

⁵ Karl Marx, ”Inledning”, i *Grundrisse: Ett urval* (Hägersten 2010), s. 48. Denna ”Inledning till kritiken av den politiska ekonomin” skrevs av Marx 1857 och publicerades ffg i *Die neue Zeit* 1909. *Grundrisse* [1857–1858] som helhet publicerades ffg 1939 och fick spridning först efter en tysk utgåva 1954. M.a.o. var inte *Grundrisse* tillgänglig för Dasjkovskij, Rubin m.fl. Red.

⁶ ”Inledning”, s. 45.

Så för den specifika förståelsen, för förståelsen av varje ekonomisk epok, är de allmänna bestämningarna inte giltiga just därför att de gäller lika mycket för alla epoker. Men betyder det att vi inte alls har något behov av dem? Vad innebär det att förstå det specifika hos ett fenomen? Det innebär – att man kan se i vilken specifik form, i vilken konkret konfiguration, de samhällliga lagarna verkar, som är betecknande för detta slags fenomen: ”om man avlägsnar, både från arbetslön och mervärde [...] den specifika kapitalistiska karaktären, så återstår inte dessa former utan bara deras allmänna grundvalar som är gemensamma för alla samhällliga produktionsätt.”⁷ Att reducera den specifika formen till dess allmänna grundvalar är samtidigt uppgiften för varje vetenskap, som vore överflödigt ”om tingens framträdelseform och väsen omedelbart sammanföll”.⁸

Pladdret om att det är nödvändigt att bevisa värdebegreppet beror enbart på en fullständig okunskap om såväl saken det gäller som den vetenskapliga metoden. Att varje nation som ställer in arbetet, jag vill inte säga i ett år utan ett par veckor skulle duka under, det vet varje barn. På samma sätt vet det att de olika behovsmassornas motsvarande massa av produkter kräver skilda och kvantitativt bestämda mängder av det samhällliga totalarbetet. Att denna *nödvändiga fördelning* av det samhällliga arbetet i bestämda proportioner inte kan upphävas genom *någon bestämd* form av samhälllig produktion, utan endast dess framträdelsesätt kan ändras, är *self-evident*. Naturlagar kan över huvud taget inte upphävas. Vad som kan ändras under olika historiska tillstånd är endast den *form* i vilken dessa lagar gör sig gällande. Och den form som denna proportionella arbetsfördelning gör sig gällande i ett samhällstillstånd där det samhällliga arbetets sammanhang tar sig uttryck i ett *privatutbyte* av individuella arbetsprodukter är just dessa produkters *bytesvärde*.⁹

⁷ *Kapitalet. Tredje boken* (Lund 1973), s. 775.

⁸ A.a., s. 724.

⁹ Marx brev till Ludwig Kugelmann, 11 juli 1868, MEW 32, s. 552f. Vår övers.

Den politiska ekonomin är vetenskapen om de specifika samhällsformerna under vilka ”ämnesomsättningen mellan människa och natur” förverkligas. För att förstå sig på dem är det nödvändigt att ha kunskap om grundvalen för varje ekonomiskt system, som är gemensam för alla epoker i den mänskliga historien. De kategorier och lagar som hänger samman med denna grundval kommer att ha en ”överhistorisk” karaktär, och ändå utgör de den obligatoriska introduktionen i studiet av de historiska ekonomiska formerna, till exempel den kapitalistiska produktionen. Detta kommer om något att vara en universell, sociologisk bestämning som bildar fundamentet i de ekonomiska studierna, inte ingången i den politiska ekonomins system i ordets exakta mening. Till dessa gemensamma bestämningar hör till exempel läran om produktivkrafterna. Det avsnitt i ”Inledningen” där Marx undersöker den gemensamma grundvalen för produktionen, fördelningen, utbytet och konsumtionen, kan på detta sätt tjäna som exempel på en sådan ”överhistorisk” analys. Härtill hör även det kapitel i *Kapitalet. Första boken* som behandlar arbetsprocessen. Det är mycket tydligt hur Marx anlägger detta stoffligt-tekniska perspektiv för att ge en åskådligare beskrivning av de specifikt kapitalistiska produktionsformerna. De sidor som ägnas åt villkoren för reproduktion på kapitalistisk grundval inbegriper kapitalets olika omslagstider. Marx anmärker här att skillnaderna i omslagstid – eller produktionsperioder – även under socialistiska ekonomiska former kommer att vara av stor betydelse för samhällssystemet som helhet.

Vid såväl samhällelig som kapitalistisk produktion kommer [...] arbetarna i företagsgrenar med kortare arbetsperiod att endast under kortare tid undandra produkter utan att ge några i gengäld, medan branscher med långa arbetsperioder undandrar produkter under lång tid utan att ge något tillbaka. Denna omständighet härrör alltså från den ifrågavarande arbetsprocessens sakliga betingelser, inte från dess samhälleliga form.¹⁰

¹⁰ *Kapitalet. Andra boken* (Lund 1985), s. 315.

Över huvud taget innehåller *Kapitalet* och *Teorier om mervärdet* många värdefulla tankar kring den ”överhistoriska ekonomin”, vilken är den borgerliga ekonomins favoritämne, samtidigt som den senare var oförmögen att överstiga de futtiga banaliteterna. I marxisternas ögon var det just den borgerliga ekonomin som kompromissade med detta grundläggande konstituerande element hos den ekonomiska teorin. Man riktade istället all uppmärksamhet på de allmänna lagarna och suddade därmed ut alla gränser mellan de olika ekonomisk-sociala produktionsformerna. Medvetet eller omedvetet överfördes den borgerliga ekonomins kategorier och lagar till samtliga epoker. Den marxistiska teorin gav dock vetenskapen en avgränsad ram och satte *de ekonomiska förhållandenas former* i centrum för forskningen. Men den marxistiska litteraturen efter Marx svängde väldigt ofta över till den motsatta absurditeten där man inte tar någon som helst hänsyn till den ekonomiska livets allmänna lagar, vilka emellertid gömmer sig bakom den ena eller den andra ”framträdelseformen”.

Det kan verka som att vårt resonemang ligger i linje med den bogdanoviska teorin, enligt vilken uppgiften för de ekonomiska studierna börjar först efter att man med abstrakt analys har lyckats tränga igenom fenomenens ytterhölje och släppt ut den allmänna ekonomiska grunden, som har legat gömd under det partikulära och ”framträdelsen”.¹¹ Med denna teori finns dock endast en skenbar likhet. För vår del anser vi att den ekonomiska teorin i verklig mening tar sin början just när undersökningen börjar röra sig från de allmänna lagarna till analysen av ”formen” – inte omvänt. Bogdanovs synpunkt är den borgerliga ekonomins synpunkt, vilken gör de ”högsta lagarna” till vetenskapens mittpunkt. Från den motsatta synpunkten ser vi det emellertid som ett misstag att vilja inskränka ekonomivetenskapen till enbart formanlys eller rentav till blott den kapitalistiska varuproduktionens speci-

¹¹ Se Bogdanovs inledning till den nya utgåvan av *Общая теория капиталистической экономики* [*Den allmänna teorin om den kapitalistiska ekonomin*], den fjärde utgåvan av *Курс политической экономии* [*Kurs i politisk ekonomi*] (Bogdanov och Stepanov, 1925, s. 306), samt diskussionen om ämnet politisk ekonomi i tidskriften *Вестник коммунистической академии* [*Den kommunistiska akademins budbärare*].

fika form. Hur kan man reducera tingens ”framträdelseform” till sina grundvalar om dessa grundvalar är okända?¹²

Låt oss nu vända oss till de historiska kategorierna i ordets verkliga mening. Har vi inte här i själva verket att göra med en mängd likartade begrepp? Kan vi inte till exempel betrakta kategorierna ”profit”, ”kapital”, ”lönearbete”, ”vara” och så vidare som liknande begreppen ”abstrakt arbete” och ”arbetskraft”? Detta behandlas tämligen klart och utförligt redan i ”Inledningen”. Varje konkret ekonomisk epok inbegriper ”många bestämningar” som spelar rollen som ”enklaste abstraktion” eller ”kategori”. Dessa kategorier måste uppträckas genom en abstrakt(/generaliserande) analys under vilken verkligheten delas upp i sina beståndsdelar. Så snart kategorierna hittas och ges sina bestämningar inleds arbetet med att i tanken rekonstruera den konkreta verkligheten – samma verklighet från vilken de först hämtades.¹³ När man tittar på saken i det sammanhanget får de abstrakta bestämningarna sin fulla innebörd enbart i en sådan konkret situation som motsvarar analysens utgångspunkt, och de måste få en plats i ordningsföljden som svarar mot deras position i de verkliga företeelserna. Här finns emellertid den möjligheten att ett fåtal kategorier inte utvecklar sig i en historisk ordning som helt överensstämmer med deras plats i den abstrakta teorin. De kan till exempel föregå den historiska epok i vilken de blir mer

¹² Ett intressant övervägande apropå detta finner vi i ett av Engels brev. ”Ekonomiska förhållanden” – skriver Engels – ”förstår vi som det sätt på vilket människorna i ett bestämt samhälle producerar sitt livsuppehälle och utbyter produkterna sinsemellan (under förutsättning att det finns en arbetsdelning). Alltså är här hela produktionstekniken och -transporterna inbegripna. [...] Vidare inbegriper ekonomin de geografiska grundvalarna på vilka allt detta utspelar sig” osv. (Friedrich Engels, brev till W. Borgius, 25 jan. 1894, MEW 39, 206f. Vår övers. För att förstå dessa ord måste man dock hålla i minnet att Engels här ger ett brett svar på frågan om ”bas” och ”överbyggnad” inom varje samhälle. Utifrån den synpunkten måste den ekonomiska basen i sig själv inkludera alla dessa element. Dessutom reserverar sig Engels i slutet av sitt brev för oklarheter i formuleringarna. Trots det kan vikten av dessa ”överhistoriska” element inte bli föremål för tvivel.

¹³ Den politiska ekonomins klassiska skola fullföljde den första delen av det teoretiska arbetet, under det att man valde ut de enklaste begreppen från den konkreta verkligheten. Marx kunde i sin analys därför direkt börja med denna punkt, till vilken hans föregångare hade fört teorin, med de enklaste bestämningarna ”gemenskap”, ”arbete” osv. Det är härifrån som vissa av de moderna marxisterna drar slutsatsen att det i allmänhet inte krävs någon vetenskaplig analys som utgår från den konkreta verkligheten.

fullständigt utvecklade. Pengarna får till exempel sin allsidiga betydelse först under kapitalistiska förhållanden, men historiskt förekommer de långt före den kapitalistiska epoken. Omvänt får vissa kategorier sina bestämningar uteslutande inom vissa specifika samhällsformationer, till exempel mervärde, kapital, lönearbete, löner och så vidare.

Det borgerliga samhället är den mest utvecklade och mångsidiga produktionsorganisationen i historien. De kategorier som uttrycker dess förhållanden, förståelsen av dess struktur, ger därför samtidigt insikt i strukturen och produktionsförhållandena i alla fallna samhällsformer – av vilkas rester och element det borgerliga samhället har byggt upp sig självt. Sådana ööverbunna rester släpas fortfarande med, samtidigt som blotta antydningar i tidigare samhällsformer nått sin fulla utveckling etc. Människans anatomi ger en nyckel till apans anatomi. Antydningar om det högre hos lägre stående djurarter kan bara förstås om det högre redan är känt. Den borgerliga ekonomin ger så nyckeln till den antika etc. Men ingalunda på de ekonomers manér som suddar ut alla historiska skillnader och i alla samhällsformer ser de borgerliga. Man kan förstå tribut, tionde etc. när man känner till jorðrântan. Men man får inte uppfatta dem som identiska. Eftersom det borgerliga samhället till yttermera visso bara är en motsägelsefull utvecklingsform, så kan där tidigare formers förhållanden påträffas helt stympade, t.ex. kommunegendomen. Om det därför är sant att den senaste formen betraktar tidigare stadier som trappsteg som leder upp till den själva, så ska detta endast tas med en nypa salt. De kan innehålla dem utvecklade, förkrympta, karikerade etc. – men alltid väsensskilda.¹⁴

På detta sätt löser inte en lista över den politiska ekonomins grundläggande kategorier, där varuproduktionen värderas utan hänsyn till historien, frågan om karaktären, om de yttre dragen hos var och en av dessa kategorier. Det krävs ytterligare studier. Man måste fastställa huruvida en given kategori är en ny form, kännetecknande uteslutande för det givna samhällssystemet,

¹⁴ ”Inledning”, s. 35f.

stympade rester från tidigare epoker, eller ytterligare utvecklade element som fanns redan i den föregående perioden. Det kan nu visa sig att den historiska betydelsen av en given kategori ligger i det blotta faktum att dess eget ekonomiska innehåll har en gemensam karaktär i flera eller till och med samtliga epoker, men först i den givna situationen *kan framträda* i sin fulla dager. Vi kommer att se längre ner att det är just till denna sista grupp som begreppet abstrakt arbete kan hänföras, ett begrepp som Marx analyserar i detalj i sina påvisade kopplingar. Då Marx står fast vid sin plan för den politiska ekonomin skriver han:

Indelningen måste uppenbarligen göras så: 1) de allmänt abstrakta bestämningar, som därför i större eller mindre utsträckning tillkommer alla samhällsformer men i den ovan diskuterade meningen; 2) de kategorier, som utgör det borgerliga samhällets inre struktur och varpå de fundamentala klasserna beror.¹⁵

Dessa gemensamma, abstrakta bestämningar är å ena sidan *överhistoriska* och hör till samtliga epoker; å andra sidan är de *historiska* under det att de först på ett särskilt historiskt stadium når sin fulla utveckling och framträder i en vittomspännande form. Marx hänför det abstrakta arbetet till just den här gruppen. Det abstrakta arbetet är inte en kategori som bildar det borgerliga samhällets inre struktur. Den hör till samtliga epoker, såtillvida som den betraktas som ett begrepp, men blir till ”praktisk sanning” först på ett särskilt stadium av den historiska utvecklingen. Sådana kategorier skulle kunna kallas villkorligt historiska [*условно-историческим*].

Rubin ser det som nödvändigt att ge begreppet abstrakt arbete en annorlunda betydelse.

Utgivandet av mänsklig energi som sådan, i fysiologisk mening, är ännu inte abstrakt arbete, arbete som skapar värde, även om detta är dess förutsättning.

¹⁵ ”Inledning”, s. 38f.

Det som kännetecknar det abstrakta arbetet är snarare *abstraktionen från de konkreta formerna av arbete, vilket är det grundläggande samhälleliga förhållandet mellan åtskilda varuproducenter*.¹⁶

Denna abstraktion äger rum på marknaden där arbetsprodukterna utbyts mot varandra och därmed går från att vara privata till samhälleliga, och från konkret till abstrakt arbete. Det konkreta arbetets förvandling till abstrakt äger inte rum i produktionen utan i utbytet. Förvandlingen från konkret till abstrakt arbete är inte en rent logisk abstraktion, för att hitta en gemensam måttenhet, utan en spontant samhällelig handling som verkligen äger rum på marknaden. Där det inte finns marknad och utbyte förekommer heller inte denna förvandling; istället uttrycker sig arbetets samhälleliga karaktär omedelbart i sin naturliga eller konkreta form, såtillvida som olika arbetsprestationer utförs av medlemmar av den förenade samhällsorganismen och som resultat av en medveten arbetsfördelning. Om abstrakt arbete uppfattas som blott utgivande av energi och således tillskrivs en överhistorisk karaktär, då är det inte begripligt hur den ickehistoriska kategorin – abstrakt arbete – kan skapa en sådan historisk kategori som värdet.

Det är i stora drag tankegångarna hos Rubin. Voznesenskij lånar härifrån de grundläggande argumenten men ger dem tvivelaktiga egenskaper. För Voznesenskij upphör det abstrakta arbetet nämligen inte att vara fysiologiskt arbete, trots att det i sig självt innehåller både historiska och sociala bestämningar, och existerar därför redan i produktionsprocessen.

Man bör nämna att den allmänna formen för Rubins synpunkt kan påträffas i Tatiana Grigorovichs långt tidigare arbete *Die Wertlehre bei Marx und Lassalle* [*Värdeteorin hos Marx och Lassalle*] i vilket det abstrakta arbetet ges samma betydelse:

Det arbete som skapar bytesvärde, dvs. abstrakt-allmänt arbete, är en produkt av en sådan ekonomisk ordning under vilken produktionen inte är avsedd

¹⁶ *Essays*, s. 143.

för en själv utan för andra konsumenter, och under vilken produktionen inte endast sker för konsumtionens skull utan även till förmån för utbytet.¹⁷

Och sålunda blir arbetets dubbelkaraktär och det abstrakta arbetets kategori former som uteslutande ingår i varuproduktionen. Alla andra produktions-system känner arbetet blott i dess naturliga, konkreta form. Abstrakt arbete – är en historisk kategori. I dessa framställningar är det för det första oklart vad som bör sorteras under den historiska kategorin, men för det andra är det tydligt från själva analysens riktning att begreppet ”historisk” ges snävast möjliga betydelse. Till exempel anser Rubin att kategorin varuekonomi är en kategori *i samma mening* som pengar, värde, vara, kapital osv. Här måste vi notera ett tydligt brott med Marx som utförligt analyserade denna fråga i ”Inledningen”. Marx beskriver här den komplexa utveckling som arbetsbegreppet genomgick hos merkantilisterna, monetaristerna, fysiokraterna, klassikerna – där de senare gick från de särskilda aspekterna av arbetet såsom handel och jordbruk till den abstrakt universella synen på rikedomsskapande verksamhet eller arbete i allmänhet.

Nu kunde det förefalla som om man därmed bara funnit det abstrakta uttrycket för den enklaste och äldsta relation vari människorna – i vilken som helst samhällsform – uppträder som producerande. Det är å ena sidan riktigt, men inte å den andra.¹⁸

Och han visade vidare att:

Den enklaste abstraktionen, [...] som uttrycker en urgammal och för alla samhällsformer giltig relation, framträder [...] ändå som praktiskt sann i denna abstraktion först som det modernaste samhällets kategori.¹⁹

¹⁷ Denna skrift publicerades tillsammans med den första utgåvan av Hilferdings *Das Finanzkapital* [Finanskapitalet] i *Marx-Studien. Bd 3. Die Wertlehre bei Marx und Lassalle von Tatiyana Grigorovich*, Wien 1910. Rysk titel: *Теория стоимости у Маркса и Лассалля*.

¹⁸ ”Inledning”, s. 34.

¹⁹ A.a., s. 35.

Med andra ord hänför Marx det abstrakta arbetet till de *villkorligt historiska* kategorierna, för att använda de ovan nämnda termerna. Abstrakt arbete, arbete i allmänhet, arbete som fysiologisk förbrukning av muskler, nerver och så vidare – är ett begrepp som ligger långt utanför varuproduktionens inre struktur, ett allmänt begrepp. Men i praktiken kan det nå sin fulla giltighet först under särskilda betingelser. Vilka är dessa betingelser?

För det första: möjligheten att generalisera från arbetets konkreta former, ty en likgiltighet inför dessa former blir begriplig först på ett sådant stadium av den ekonomiska utvecklingen där inte en form av arbete är förhärskande. För det andra:

en samhällsform där individerna med lätthet övergår från ett arbete till ett annat och där arbetets bestämda art är slumpmässig och därför likgiltig för dem. Arbetet är här inte enbart en kategori utan har verkligen blivit ett medel för skapande av rikedomens överhuvud, och det har upphört att vara sammanvuxet med individerna som ett särdrag hos dem [...]. Detta exempel med arbetet visar på ett slående sätt hur även de mest abstrakta kategorier visserligen – just genom att vara så abstrakta – har giltighet för alla epoker men hur abstraktionen, i sin bestämdhet, själv är en produkt av historiska förhållanden och endast har full giltighet innanför dessa förhållanden.²⁰

²⁰ Ibid. Z. Tseitlin gör en intressant poäng genom att sammanlänka Marx metod med naturvetenskapens, och drar en parallell mellan Marx lära om abstrakt arbete och atomläran. Begreppet "atom" relaterar till vetenskapshistoriens alla epoker, precis som begreppet "arbete" gör det till samhällshistoriens. Atomen, liksom arbetet, har en "dubbel substans". Icke desto mindre kunde vetenskapen före upptäckten av atomen endast utvecklas till ett bestämt steg i vetenskapshistorien, genom analysen av "komplexa fenomen i vilka atomen representerar en allmän, jämnt fördelad kategori. I den primitiva nebulosan, liksom i det primitiva samhället, var atomen och arbetet allmänna kategorier, men stipulerade å andra sidan den ena eller andra konfigurationen. [...] Med solsystemets fortsatta utveckling ökar mångfalden av kombinationer, eller kemiska kopplingar, i vilka atomen framträder som en allmän kategori. Atomen avindividualiseras allt mer "i praktiken". Människans vetenskapliga verksamhet bidrar å sin sida till mångfaldigandet av antalet kombinationer av kemiska element. [...] Utan tvekan när människans makt över naturen en sådan nivå att atomen, liksom arbetet, blir "likgiltig", dvs. kan anta vilken som helst kombination för vilket som helst syfte." Atomen är en historisk kategori i så måtto att först på den nivån av den vetenskapliga utvecklingen, när materian förvandlas till något komplext konkret framträder kategoriens allmänna karaktär tydligast. Se en mer detaljerad diskussion i Tseitlin, *Наука и гунomezа [Vetenskap och hypotes]* [Moskva 1926], s. 171ff.

Begreppet abstrakt arbete utvecklades till fullo först med varuproduktionen, men det hänger självt samman med alla epoker. Vad måste vara dess innehåll som låter det stå i kontakt med med alla epoker? Just det innehåll som Marx ger det: arbete, utgivande av fysiologisk energi i likgiltig form. Den definition som Rubin ger, gör det omöjligt att lyfta ut kategorin abstrakt arbete ur varuproduktionen.

Om det abstrakta arbetet finns så att säga ideellt i epoken före varuproduktionen, och endast i varuvärlden hittar en grund som låter den *manifestera sig* praktiskt, vad är i så fall dess öde under betingelserna av en övergång från varuproduktion till organiserad, socialistisk produktion? Försvinner denna kategori under socialismen? Det är en fråga som får sitt svar av analysen av de omständigheter under vilka det abstrakta arbetet, enligt Marx, får en praktisk betydelse. Vi räknade upp dem längre upp. Bland dessa omständigheter finns det inte en enda som kommer att "avskaffas" under socialismen. I det socialistiska samhället kommer de tvärtom att utvecklas ytterligare.

Avsaknaden av en bestämd typ av arbete som är dominerande, den lättvindiga övergången från en typ av arbete till en annan, arbetsprocessens frikoppling från bestämda individer – allt detta äger rum under socialismen i sin högsta utveckling. Det är rent och skärt nonsens – Voznesenskij's "ståndpunkt" – att specialiseringen skulle upphöra under socialismen.

Om vi tar familjen för ett samhälle kan vi säga: de individuella produktionsmedlemmarnas arbete blir här omedelbart allmänt arbete i sin konkreta form. Det upphör inte att vara förbundet med personligheten och en bestämd specialisering.

Detta är en fullständigt förvrängd syn på utvecklingen. Låt oss komma ihåg hur Engels hånade Dühring:

För det av herr Dühring från de lärda klasserna övertagna tänkesättet måste det givetvis te sig som en orimlighet att det en gång inte kommer att finnas några vagnsdragare [Karrenschieber] eller arkitekter, och att den man som under en halvtimme ger anvisningar i egenskap av arkitekt också får skjuta

skottkärran en stund tills hans verksamhet som arkitekt åter tas i anspråk.
Just en snygg socialism som förevigar vagnsdragare som yrke!²¹

I samma anda konstaterar Marx och Engels i *Den tyska ideologin*, som publicerades i det första bandet av Rjazanovs ”Arkiv”, att ”i det kommunistiska samhället, där [...] samhället reglerar den allmänna produktionen” blir det möjligt ”att idag göra ett och i morgon ett annat, att jaga på morgonen, fiska på eftermiddagen, ägna mig åt kreatursskötsel på kvällen och åt kritik efter middagen, som jag har lust, utan att någonsin bli vare sig jägare, fiskare, herde eller kritiker”.²² Om Marx och Engels hade uttryckt dessa tankar i våra dagar skulle de förstås ha givit mer moderna exempel. Andemeningen skulle dock ha varit densamma.

Den kapitalistiska tekniken har nått den nivån att arbetarna upplever det konkreta arbetsinnehållet som likgiltigt. Samtidigt närmar sig de konkreta uttrycken för detta arbete (arbete i ekonomisk mening, som livsnödvändigheter) alltmer varandra, såtillvida som det ena mänskliga organet efter det andra ersätts av automater. Denna process kommer att genomgå en ännu våldsammare utveckling under socialismen. De ekonomiska förhållanden som lade grunden för att konkret och abstrakt arbete skildes åt under kapitalismen kommer alltså att utvecklas ännu mer efter dess undergång. Arbetets dubbelkaraktär kommer då att försvagas, inte genom en återgång till patriarkaliska förhållanden – till att människorna återigen binds vid bestämda arbetsuppgifter – utan i den meningen att arbetets konkreta former alltmer närmar sig sitt slut; de omgestaltas till en enhetlig process av energiutgivning under arbetsmaskinens överinseende. Utanför denna arbetsprocess omvandlas arbetet till en enkel lek med ”livsenergi”, till något som redan idag faller utanför de egentliga ekonomiska kategorierna. Här har ”arbetet blivit inte blott ett medel för livsuppehälle utan rent av det första livsbehovet”.²³

²¹ Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen [*Anti-Dühring*] (Stockholm 1976), s. 276.

²² ”Die deutsche Ideologie” [Den tyska ideologin], MEGA I.5 (Berlin 1970), s. 22.

²³ ”Kritik av Gothaprogrammet” [1875] (Göteborg 1982), s. 72.

Som bevis för sin teori lägger Rubin fram kapitlet om varufetischismen. I detta kapitel framställer Marx varuproduktionen i kontrast till andra produktionsformer, för att förtydliga det säregna sätt på vilket arbetet organiseras i varuproduktionens tidsepok. Härifrån försöker Rubin nå fram till följande slutsats: under alla andra ekonomiska former (under en patriarkalisk samhällsordning, under feodalismen, i ett samhälle av fritt associerade producenter) är varje bestämd typ av arbete, varje konkret form av arbete, samtidigt omedelbart samhälleligt arbete; men under varuproduktionen kan arbetet finna sin samhällelighet blott genom att anta formen av sin motsats – det abstrakta arbetet. Det abstrakta arbetet är varuproduktionens grundläggande, specifika kategori. Låt oss undersöka saken.

I varje medvetet organiserad samhällsekonomi är arbetet redan i sin omedelbara konkreta form samhälleligt. Det är sant. I varuproduktionen blir det samhälleligt genom att förvandlas till abstrakt arbete. Det är också sant. Men är det sant att kategorin abstrakt arbete av denna anledning blir överflödig i alla andra produktionsformer? Så skulle det vara om det abstrakta arbetet hade enbart denna funktion, om hela dess roll kunde reduceras till att ge bestämda former av arbete karaktären av samhälleligt arbete under förhållanden av varuproduktion. Men till och med i de ekonomiska former där det konkreta arbetet framträder omedelbart i en samhällelig kvalitet, är det abstrakta arbetets funktion absolut nödvändig, såtillvida som frågan gäller beräkningen av samhällelig arbetsenergi. En sådan beräkning kan ske enbart utifrån likgiltiga, det vill säga abstrakta räkneenheter. I samma kapitel om varufetischismen visar Marx med full beslutsamhet att varuproduktionens alla mystifikationer inte alls härrör från det konkreta arbetets förvandling till abstrakt, utan från det förtingligade uttrycket för denna abstraktion. Vad handlar detta kapitel om? Om varufetischismen. Marx visar klart och tydligt att det inte finns någonting mystiskt i vare sig det konkreta eller det abstrakta arbetet.

I så måtto som varan är bruksvärde är det ingenting mysteriöst med den, om jag betraktar den under synpunkten att den genom sina egenskaper

tillfredsställer mänskliga behov eller att den erhåller dessa egenskaper först som produkt av mänskligt arbete. [...] Varans mystiska karaktär har alltså inte sitt ursprung i dess bruksvärde. Lika lite har den sitt ursprung i värdebestämningarnas innehåll [dvs. det abstrakta arbetet – I.D.]. Ty för det första är det en fysiologisk sanning att alla nyttiga arbeten, alla produktiva verksamheter hur olika de än må vara, är funktioner av den mänskliga organismen och att varje sådan funktion, vilket innehåll och vilken form den än må ha, väsentligen är ett utgivande av mänsklig hjärna, nerv, muskel, sinnesorgan osv. Det som för det andra ligger till grund för värdestorlekens bestämning, tiden för detta utgivande eller arbetets kvantitet, ska tydligt skiljas från dess *kvalitet*. Under alla samhällstillstånd måste den arbetstid som produktionen av livsmedel kostar intressera människorna, om också inte i lika hög grad på olika utvecklingsstadiet. Slutligen, så snart människorna arbetar för varandra på ett eller annat sätt, erhåller deras arbete även en samhällelig form.²⁴

Varifrån uppstår då arbetsproduktens mystiska karaktär så snart den antar varuform? Uppenbarligen från själva denna form. Likheten hos alla typer av mänskligt arbete antar saklig form i arbetsprodukternas lika form som värdeföremålslighet, att arbetskraftens utgivande genom tiden för detta utgivande antar formen av arbetsprodukternas värdestorlek, slutligen att producenternas relationer, genom vilka deras arbetens samhälleliga karaktär gör sig gällande, antar formen av ett samhälleligt förhållande mellan arbetsprodukterna.²⁵

Man ska alltså inte söka efter varuproduktionens egendomligheter i kategorin abstrakt arbete, som är ”den substans med vilken värdet bestäms”, inte i likheten eller likställandet av olika typer av mänskligt arbete, inte i måttet på dessa arbetens tidsåtgång och inte heller i själva den samhälleliga förbindelsen mellan producenterna; dessa egendomligheter kommer sig uteslutande av att alla dessa definitioner får ett förtingligt uttryck. Andra samhällsformer har inte något behov av en sådan omväg. Här

²⁴ *Kapitalet. Första boken. s. 62.*

²⁵ *A.a., s. 62f.*

behöver arbeten och produkter inte anta någon från deras realitet skild fantastisk gestalt. De ingår som naturtjänster och naturaprestationer i samhällets hushållning. Arbetets naturalform, dess särskildhet, inte som under varuproduktionen dess allmänhet, är här dess omedelbara samhällliga form. De livegnas slavarbete är lika noggrant mätt i tid som det varuproducerande arbetet, men varje livegen vet att det är ett bestämt kvantum av hans egna personliga arbetskraft som han utger i sin herres tjänst.²⁶

I varuproduktionen blir de självständiga producenternas arbete samhällligt på marknaden och av två skäl. För det första eftersom deras produkter antar formen av varor och för det andra eftersom det ömsesidiga likställandet av varor enbart äger rum genom att konkreta, bestämda arbeten generaliseras (/abstraheras), förvandlas från konkret till abstrakt arbete. Den samhällliga förbindelsen existerar genom abstraktionen från den konkreta formen, förmedlad genom kategorin abstrakt arbete. I organiserade produktionsformer existerar det samhällliga bandet som ett *på förhand givet faktum*. Arbetet uppträder som samhällligt redan från början, inte som privatarbete, ty produkten måste inte förvandlas till vara för att gälla som samhällligt; den är samhällligt omedelbart vid sin tillblivelse. Därför är arbetet här samhällligt redan i sin specifikt konkreta form och inte i behov av någon förvandling eller generalisering. Från detta antas en serie av slutsatser följa: i ett organiserat samhälle finns inte några *varor* utan endast *produkter*, det finns inget *privat* arbete utan endast *samhällligt* arbete – arbetet från den samhällliga helhetens medvetna organ –, och det finns inget abstrakt arbete utan endast *konkret* arbete.

Detta schema skulle emellertid endast kunna antas i sin helhet om de verkliga begreppen ”vara”, ”privat”, ”abstrakt” stod i direkt symmetriska förhållanden till den andra serien av begrepp: ”produkt”, ”samhälligt”, ”konkret”. Men dessa antiteser är inte likvärdiga. Det säger sig självt att kategorierna ”vara” och ”privatarbete” försvinner tillsammans med produktionen för marknaden. Det följer av själva deras definitioner. Varor kallar vi arbetsprodukter avsedda för utbyte. Så snart det inte finns något utbyte

²⁶ A.a., s. 67.

finns heller inte några varor. Privatarbete kallar vi de självständiga, autonoma producenternas arbete. Om vi upphäver deras autonomi, om de förvandlas till organ som är direkt underordnade helheten, då försvinner kategorin privatarbete. Nu försöker man likaledes ge det abstrakta arbetet en sådan mening, vilket skulle leda till att denna kategori försvann vid övergången till andra produktionsformer. Detta följer av argumentet att arbetets samhällliga karaktär uttrycks med hjälp av en abstraktion i marknadsproduktionen medan den i det organiserade samhället framträder omedelbart.

En sådan mekanisk redogörelse över symmetriska lagar är dock de nya kommentatorernas rent godtyckliga konstruktion. Hos Marx hittar man ingen sådan. I sin polemik med Gray – i frågan huruvida varuvärdet kunde mätas utan penningens hjälp – skrev Marx:

Varorna är omedelbart produkter av individualiserade, oberoende privatarbeten, som genom att de avyttras i privatutbytesprocessen måste bevisa sin karaktär av allmänt samhälligt arbete, eller arbetet på varuproduktionens grundval blir samhälligt arbete blott genom att de individuella arbetena allsidigt avyttras. Men om Gray förutsätter den arbetstid varorna innehåller som *direkt samhälligt* så förutsätter han den som samfundsmässig [gemeinschaftliche] arbetstid eller som direkt associerade individers arbetstid. Sålunda skulle en specifik vara, såsom guld och silver, i praktiken inte kunna träda de andra varorna till mötes som inkarnation av det allmänna arbetet, bytesvärdet skulle inte bli pris, men bruksvärdet skulle heller inte bli bytesvärde, produkten inte bli vara, och sålunda skulle själva grundvalen för den borgerliga produktionen själv ha upphävts.²⁷

Det är lätt att konstatera att just den länk som Rubin hakat sig fast i – antitesen mellan konkret och abstrakt arbete – saknas i denna kortfattade men tydliga beskrivning av motsatsparet varuproduktion och socialistisk produktion. Ändå betonas här att arbetet i det socialistiska samhället inte behöver några förmedlande länkar i form av utbyte eller förfrämmande för att bli till samhälligt arbete.

²⁷ *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm 1970), s. 80f.

Det krävs ofrånkomligen abstraktion för att omvandla privatarbeten till den kvalitativt likgiltiga kategorin samhälleligt arbete. Men abstraktion är också nödvändig för att kunna beräkna och redovisa den totala arbetsåtgången, vilket som Marx betonar måste intressera varje samhälle. I ett annat kapitel av sin bok talar Rubin själv om hur olika typer av arbeten likställs med varandra, men han talar även om ett likställande av föremål, till exempel utifrån deras relativa nytta (i den socialistiska produktionen). Skillnaden mellan socialistisk produktion och varuproduktion är endast denna: i varusamhället är likställandet av arbeten möjligt enbart genom maskerade former av jämförelse av arbetsprodukter, genom att dessa uppträder som varor. Under socialismen är däremot likställandet av konkreta arbeten och arbetsprodukter helt oberoende av varandra. Men i vilken form måste detta likställande av arbeten äga rum? Jämförelsen av arbeten, som uttrycks i olika konkreta former, är endast möjlig genom att de reduceras till ett standardmått. Enligt Voznesenskij kan ”det konkreta arbetet alldeles utmärkt mätas i sin konkreta form. Marx tvekade inte det minsta på den saken i det fjärde stycket av det första kapitlet i första boken av *Kapitalet* när han undersökte den feodala produktionen, särskilt hemproduktionen i en bondefamilj”. Dessa Marx-rader säger dock inte vad Voznesenskij har läst in. Det ”konkreta arbetet kan [...] mätas i sin konkreta form”, men vad är det som mäts här egentligen? Det måste handla om en *mängd*, och mängden arbete måste uttryckas i någon typ av enhet. Om Voznesenskij tänker sig att ett konkret föremål, produkten av ett visst konkret arbete, är en sådan enhet, då är det inte i rollen som konkret föremål som det kommer att räknas utan i förhållande till ett arbetsenergiindex.²⁸

Just själva försöket att mäta mängden arbete i andra industrier med hjälp av givna ting skulle resultera i kamrat Voznesenskij's fullständiga omedvetenhet

²⁸ Så här karakteriserar Marx arbetets beräkning utifrån mängden producerade varor: ”Ackordslönen [Stücklohn] uttrycker i praktiken inte något direkt värdförhållande. Det handlar inte om att mäta den enskilda enhetens [Stück] värde i den i denna förkroppsligade arbetstiden, utan tvärtom det av arbetaren utgivna arbetet i antalet enheter som producerats av honom. Vid tidlön mäts arbetet direkt genom sin varaktighet i tiden, vid ackordslön i den produktmängd som arbetet sammansätter [verdichtet] under en bestämd tidsrymd” (*Kapitalet. Första boken*, s. 482).

om penningformens fetischism, genom att föra in det på detta helt oväntade sätt i det socialistiska samhället. Försöket att vända sig bort från abstrakt arbete leder till – varufetischism; det är ödet för ett överdrivet ”fördjupande” av begreppen. Arbetets mått i vilket produktionssystem som helst består för Marx inte i något annat än *arbetstid*, vilket följaktligen även för Rubin måste ske i likställandet av olika former av arbete med varandra. Så här säger Marx om en socialistisk produktion:

sedan det kapitalistiska produktionssättet upphävts men en samhällelig produktion består, kvarstår värdebestämningen som förhärskande i den meningen, att reglering av arbetstiden och fördelning av det samhällliga arbetet mellan de olika produktionsgrupperna och slutligen bokföringen över denna fördelning blir mera väsentlig än någonsin.²⁹

För att karakterisera de samhällliga relationerna under det kommunistiska samhällets första fas, skriver Marx:

T.ex. består den samhällliga arbetsdagen av de individuella arbetstimmarnas summa; den enskilde producentens individuella arbetstid är den av honom presterade delen av den samhällliga arbetsdagen, hans andel därav. Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete (med avdrag för den del av hans arbete som går till de gemensamma fonderna) och på detta kvitto hämtar han ur de samhällliga förråden ut så mycket konsumtionsmedel som lika mycket arbete kostar. Samma kvantum arbete som han givit samhället i en form får han tillbaks i en annan. [/] Uppenbart råder här samma princip som reglerar varuutbytet, såvitt detta är ett utbyte av lika värden. Innehåll och form har förändrats, emedan ingen under de rådande omständigheterna kan ge något utom sitt arbete och emedan å andra sidan inget utom individuella konsumtionsmedel kan övergå i den enskildes egendom. Men vad beträffar fördelningen av de senare bland de enskilda producenterna råder där samma princip som vid utbytet av varuekvivalenter, lika mycket arbete i en form bytes mot lika mycket arbete i en annan.³⁰

²⁹ *Kapitalet. Tredje boken*, s. 754.

³⁰ ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 71.

Under kommunismens andra fas kommer dessa ”födelsemärken” att försvinna och det kommunistiska samhället att lämna kapitalismens sköte, i så måtto som frågan gäller distributionens principer. Men en annan nödvändighet kvarstår emellertid – en korrekt fördelning av arbete mellan olika branscher samt ett jämförande av kostnader och resultat i varje fabrik. Utan någon kvantitativ bokföring av arbetet där är en organiserad produktion inte möjlig. Men vilket arbete är det som bokförs här? Arbete i allmänhet, som en bestämd form av produktiv energi, oavsett dess manifestationsform. Om Rubin och Voznesenskij betraktar detta arbete som abstrakt arbete, måste de ange en tredje kategori för det eftersom det är obegripligt hur man kan bokföra konkret arbete med abstrakta enheter. Själva begreppet bokföring innebär att generalisera från varje kvalitet. Aritmetik är talens abstrakta vetenskap.

Men man kommer att svara oss: det faktum att konkret arbete kan betraktas från en kvantitativ sida gör det ännu inte till abstrakt arbete. Bokföringsprocessen är en generaliserande operation. Men generaliseringen existerar här blott i tänkandets form. Det verkliga livet är inte intresserat av dessa abstraktioner utan av de konkreta formerna av arbete och av konsumtionsartiklarnas bestämning. Tvärtom, i varuproduktionen är generaliseringsprocessen från arbetenas och tingens konkreta egenskaper en verklig handling, som varje dag och varje timme äger rum på marknaden. Här återfinns den abstraktion som existerar i utbytets själva objektiva natur och som ger upphov till kategorin abstrakt arbete.

Vilken roll spelar emellertid denna ”objektiverade” abstraktion? Rollen som regulator för den samhälleliga produktionen. Försvinner denna ekonomiska nödvändighet under socialismen? Nej, tvärtom antar regleringen under socialismen blott en allsidig karaktär. Regleringen förutsätter bokföring av arbetet, beräkningens abstraktion från konkreta egenskaper och kvaliteter. Om arbetets reglering är en ekonomisk nödvändighet under socialismen (och under varje produktionsform i så måtto som människor alltid har varit intresserade av hur mycket tillgängligt arbete som gick åt på produktionsresurserna), så fortlever i ett sådant system nödvändigheten att generalisera från konkret arbete. Abstraktion under sådana förhållanden är inte någon lyx, inte en tom lek med fantasin, utan en livsnödvändighet. I varusamhället sker det spontant och genom förmedlingen av ting; i det

organiserade samhället [däremot] medvetet. Men från detta härleds inte dess kvalitativa natur. Skillnaden är endast denna, att under socialismen ”princip och praxis inte längre strider mot varandra, under det att i varuutbytet utbytet av ekvivalenter endast förekommer i *genomsnittet* och inte för det enskilda fallet”.³¹

På detta sätt karakteriseras enligt Marx inte endast arbetet i varuekonomins epok, utan alla i samhällen producerande människors arbete, ”individernas samhälleligt bestämda produktion” [”Inledning”], arbetets dubbelkaraktär. Skillnaden består endast i följande: i varuproduktionen får denna arbetets dualitet praktisk framträdelse i utbytesprocessen. Å andra sidan framträder i varusamhället konkret nyttigt arbete direkt, som privatarbete. Samhälleligt arbete blir det först genom ting, genom varuutbyte, som på samma gång omvandlar konkret arbete till sin motsats. I alla andra ekonomiska former är både konkret och abstrakt arbete däremot endast två sidor av samma samhällliga arbete. Konkret arbete är samhälleligt arbete i bemärkelsen att det tillfredsställer i en särskild form ett *särskilt samhälleligt behov* som kvalitet av en specifik samhällelig arbetsdelning. Abstrakt arbete är samhälleligt arbete i bemärkelsen att i det uttrycks den samhällliga karaktären hos likställt heterogent arbete. Vidare är från en objektiv synvinkel konkret arbete även i en varuekonomi likaledes samhälleligt arbete. Det kommer till uttryck i det faktum att arbetsprodukten måste vara nyttig, alltså måste tillfredsställa en samhällelig efterfrågan:

Privatproducenternas hjärna återspeglar denna deras privatarbetens dubbla samhällliga karaktär endast i de former som framträder i det praktiska umgänget, i produktutbytet – deras privatarbetens samhälleligt nyttiga karaktär [framträder] alltså i formen, att arbetsprodukten måste vara nyttig, nämligen för andra – likhetens samhällliga karaktär hos de olikartade arbetena i form av dessa materiellt olikartade tings, arbetsprodukternas gemensamma värdekaraktär.³²

³¹ Ibid.

³² *Kapitalet. Första boken*, s. 64.

Här har vi svaret och den andra förebråelsen som riktades mot den fysiologiska definitionen av abstrakt arbete – förebråelsen att en dylik definition inte tillskriver arbetet samhällelig karaktär. Enligt Rubins uppfattning är motsatsställningen mellan konkret och abstrakt arbete inte en motsatsställning mellan begreppen art och slag, utan en analys av ”arbetet från två synvinklar: en materiell-teknisk och en samhällelig. Begreppet abstrakt arbete uttrycker karaktären hos den samhällliga organiseringen av arbetet i ett varukapitalistiskt samhälle”.³³

Att angripa frågan på sådant sätt är enligt vårt förmenande inkorrekt. Båda definitionerna av arbetet, som konkret och som abstrakt, *inbegriper redan arbetets föregående samhällliga karaktär*. I ”Inledningen” skriver Marx: ”Föremålet för undersökningen är till att börja med den *materiella produktionen*. [I] I samhället producerande individer – därför är individernas samhälleligt bestämda produktion den självklara utgångspunkten”.³⁴ Konkret arbete är inte på något sätt blott en materiell-teknisk kategori. Rubin själv säger på ett annat ställe med hänvisning till Marx att i alla andra samhällen, förutom i ett varusamhälle, uttrycks arbetets samhällliga karaktär i dess omedelbara naturform. Därför blir det, under dessa förhållanden, en kategori med *samhälleligt* innehåll. Men även i varuproduktionen är konkret arbete endast till sin framträdelse, endast subjektivt, för producenten en materiell-teknisk kategori, som privatarbete. Från hela reproduktionsprocessens synvinkel framstår det som samhälleligt bestämt arbete, eftersom det nyttiga privatarbetets karaktär och inriktning beror på samhället. I så måtto som konkret arbete splittras i former och underformer tillsammans med den samhällliga arbetsdelningens utveckling, och i så måtto som det senare är ett samhälleligt faktum, så antar även konkret arbete en samhällelig karaktär. Ja, det kunde inte vara på något annat sätt, eftersom begreppen ”konkret” och ”abstrakt” inte relaterar till olika saker, utan till en och samma sak, till samhälleligt arbete, som är något givet, som livsproduktionens primära materia.

Tillsammans med detta löses även frågan om det abstrakta arbetets samhällliga karaktär. Abstrakt arbete är samhälleligt arbete, från synvinkeln av

³³ *Essays*, s. 141.

³⁴ ”Inledning”, s. 64.

enkel, homogen mänsklig energi, inte från mångfalden av dess funktioner, manifestationer och resultat, utan i likheten från dess fysiologiska process. Men samhället är inte en organism i ordets djupare fysiologiska bemärkelse. Utgivandet av mänsklig energi kan inte ske samhälleligt direkt, utan genom individer, som dess medlemmar, medvetet (i ett organiserat samhälle) eller omedvetet (i ett varusamhälle) som den samhälleliga helhetens organ. Reducerandet av abstrakt arbete till enkelt, opersonligt, om så utfört av enskilda personer, utgivande av fysiologisk energi – det är även det högsta uttrycket för arbetets samhälleliga karaktär, oaktat det faktum att det tycks framställa sig självt som en *naturalistisk kategori*. ”Fysiologi” i denna givna bemärkelse är en pseudonym för en avpersonifierad, absolut likhet mellan alla former av mänskligt arbete, alla producenters likhet förstådd som sådan, det vill säga i den enkla kvaliteten av utgivare av samhällelig energi. Vilket ytterligare samhälleligt innehåll kan man kräva av ekonomiska kategorier?³⁵

Men här kanske abstrakt arbete har ställts inför ytterligare ett krav? Kanske förstås här med samhälleligt innehåll ett som är ändamålsenligt för varje specifik samhällelig relation och som varierar med dem? Det för oss till frågan om det abstrakta arbetets historiska karaktär, och här återstår bara att återupprepa våra betraktelser över historiska kategorier i allmänhet.

Låt oss nu ta oss an den tredje invändningen mot en fysiologisk förståelse av abstrakt arbete:

Det är inte möjligt att förena ett fysiologiskt begrepp för abstrakt arbete med den värdes historiska karaktär som det skapar. Ett fysiologiskt utgivande av energi är som sådant lika i alla epoker och, skulle man kunna säga, denna energi har skapat värde i alla epoker. Vi hamnar i den grävsta tolkningen av värdeteorin, en som skarpt motsäger Marx teori.³⁶

Och på ett annat ställe:

³⁵ Hos Voznesenskij uttrycks denna tanke i vulgärmarxistisk form. Han skriver: ”Abstrakt arbete – det är inte enskilt arbete utan samhälleligt arbete. Det är inte någon individs, någon persons arbete; det representerar i sig självt samhällelig energi, samhället som helhets energi”. Dessvärre har ingen hitintills funnit i samhället som sådant muskler och nervsystem med vilka det ”utan individer” kunde utge sin energi.

³⁶ *Essays*, s. 135.

Den accepterade förståelsen av abstrakt arbete som utgivande i ordets fysiologiska bemärkelse är oundvikligen en naturalistisk tolkning av Marx värde-teori.³⁷

För det första finns det över huvud taget ingenting som rättfärdigar argumentet att en historisk kategori behöver uppstå endast från en annan historisk kategori. När allt kommer omkring har varje historisk produktionsform sin grund i den eviga relationen mellan människa och natur, produktivkrafterna, givna av naturen, och arbetet ”vilket självt endast är en yttring av en naturkraft – den mänskliga arbetskraften”.³⁸ Detta arbete och denna arbetskraft är källan till varje utveckling och således varje historisk kategori. Den som påstår att historiska kategorier endast kan skapas av andra likaledes historiska kategorier bortser från att en kategori i allmänhet endast är *framträdelseformen* för ahistoriska lagar, som Marx påminde om i det av oss anförda brevet till Kugelmann. Vad gäller specialfrågan om sambandet mellan värde och abstrakt arbete så handlar kontroversen här i grund och botten om en enkel feltolkning av ordet ”skapa”, vilket tillskrivs en djup materialistisk betydelse. Rubin skriver således:

Endast medelst en solid etablering av detta begrepp för abstrakt arbete kan vi korrekt förstå den marxistiska värdeteorins fundamentala ståndpunkt, som fastslår att arbete ”skapar” värde. Vid första anblick ger denna ståndpunkt upphov till en hel rad frågor och problem. Arbete som verksamhet är inte något fysiskt, som tillhör naturens fenomenvärld. Om detta arbete skapar värde så står det klart att det senare representerar ett slags egenskap av ett ting som sådant, som ett naturobjekt.³⁹

Alla dessa problem kommer inte från att abstrakt arbete fattas i den fysiologiska bemärkelsen utan från att ordet ”skapa” fattas i en vulgärfysisk sådan. Samtidigt placerar Rubin själv detta ord inom citattecken och känner att

³⁷ Detta citat tycks inte föreligga i den engelska översättningen, men jfr *Essays*, s. 152. Red.

³⁸ ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 65.

³⁹ Se not 37. Red.

denna term måste förstås annorlunda. Värde skapas av abstrakt arbete i bemärkelsen att det blir till en arbetsprodukts värdeform: ”bytesvärde är ett visst samhälleligt sätt att uttrycka det arbete som använts på ett ting” (Marx)⁴⁰ – det är allt. Det står klart att uttryckssättet kan och måste ha en samhällelig karaktär, medan det som tjänar som ämne som uttrycks inte beror på samhällsformens utveckling. Det finns inte någon svårighet eller motsägelse här om vi bara ger sakerna deras riktiga betydelse.

Men om vi samtidigt håller fast vid Rubins definition – och här rör vi oss mot de positiva delen av hans teori – så landar vi oundvikligen i slutsatsen att det inte är det abstrakta arbetet som skapar värde utan tvärtom kategorin värde som skapar kategorin abstrakt arbete. Hos Rubin finns åtskilliga olika och nästan alltid sammanblandade definitioner av abstrakt arbete. Låt oss återge några av dem:

Det som karakteriserar abstrakt arbete är *abstraktion från arbetets konkreta former, som den grundläggande samhälleliga relationen mellan åtskilda varuproducenter*.⁴¹

(Abstrakt arbete är abstraktion – en inte helt begriplig definition.)

Abstrakt arbete framträder först i marknadsutbytets reala handling. Fysiologisk likställning av olika former av mänskligt arbete förekommer alltid och representerar i sig självt ett faktum, oavsett samhällelig produktionsform. Men likställandet av olika former av arbete, som skapas i varuproduktionen genom utbytesprocessen, likställandet av olika arbeten som utförs i olika produktionsgrenar, flödet av arbete från en bransch till en annan, aspirationen, så att säga, hos varje arbetsreservoar i samhället mot en jämlik nivå – det är ett samhälleligt fenomen, inneboende i varuproduktionen och kommer till uttryck i begreppet abstrakt arbete.⁴²

Också denna definition är besynnerlig (”aspirationen [...] hos varje arbets-

⁴⁰ Se not 37. Red.

⁴¹ *Essays*, s. 143.

⁴² Detta citat tycks inte föreligga i den engelska översättningen, men jfr *Essays*, s. 144. Red.

reservoar [...] mot en jämlik nivå”). Men den är framför allt uppenbart felaktig. Till att börja med: att säga att ”likställandet av olika former av arbete, som skapas i utbytesprocessen” är ett fenomen som är inneboende endast i en varuekonomi – är att säga ingenting. I sig självt förstås att där det inte sker något utbyte förekommer ingen varuproduktion. Den andra försäkran, att arbetets strävan mot en jämlik nivå, strävan efter likställande och så vidare är typisk endast för varuproduktionen är uppenbart osann. Bland annat använder Rubin här termen ”samhällelig” i en bemärkelse som är analog med termerna ”marknad” eller ”varuproduktion”. En sådan användning är allt annat än godtagbar.

Längre fram framhäver Rubin denna uppfattning ytterligare och gör gällande att arbetets likställande i varusamhället inte sker direkt, ”utan genom utbytet, inte i produktionsprocessen. Begreppet abstrakt arbete uttrycker den specifikt historiska formen för likställande av arbete”.⁴³

Rubin anser att ”Endast medelst en solid etablering av denna förståelse av begreppet abstrakt arbete kan vi korrekt förstå den marxistiska värdeteorins fundamentala ståndpunkt” [se ovan, red.]. I vad består denna korrekta förståelse? Jo:

Om abstrakt arbete förstås samhälleligt, som uttryck för arbetets samhälleliga organisationsform i varuproduktionen [så] skapar detta abstrakta arbete, med andra ord produktionens varuf orm, även arbetsprodukternas värde, dvs. den egenskap som är resultatet av en given samhällelig (varu)produktionsform, men som tillskrivs tingen [...]. *Inte arbete som sådant, utan endast den givna samhälleliga (varu)formens organisation skapar värde.* Så, och endast så, ska ståndpunkten att abstrakt arbete skapar värde förstås.⁴⁴

Om detta är resultatet av denna långa framställning har dock vår författare lagt ner så mycken möda förgäves. Det som han här har ”bevisat” är över huvud taget inte vad som krävs. Vi har i själva verket hamnat vid den punkt där begreppet abstrakt arbete är helt höljt i dimma, *helt och hållet likställt med begreppet varuproduktion*, och därefter är det inte svårt att bevisa att

⁴³ Rubin. Detta citat tycks inte föreligga i den engelska översättningen. Red.

⁴⁴ Detta citat tycks inte föreligga i den engelska översättningen, men jfr *Essays*, s. 140. Red.

just varuproduktionen skapar värde. Var det någon som inte redan visste allt detta? Den teoretiska exkursionen visade sig vara fruktlös i ordets fulla betydelse. De ytterligare försöken av författaren att ta sig ur dessa svårigheter ökar bara förvirringen. Den ömsesidiga relationen mellan abstrakt arbete och värde vidareutvecklar han på följande sätt:

Förhållandet mellan abstrakt arbete och värde kan inte tänkas som ett förhållande mellan fysisk orsak och fysisk verkan. Arbete, dvs. abstrakt arbete är ett produktionsförhållande mellan privata varuägare som sammankopplas genom utbytet. Värde är det materiella uttrycket för detta produktionsförhållande. Arbete och värde är sammankopplade som människornas produktionsförhållande och dess materiella form [...] En sådan precis betydelse har, som vi redan visat, Marx uttryck att värde är ”förtingligt”, ”materialiserat”, ”geléat” arbete [Rubin hänv. t. *Kapitalet. Första boken.* Red.]. Värde är det förtingligade uttrycket för arbetets specifika samhälleliga egenskaper och just dess organisation på basis av oberoende opererande produktion hos privata varuägare och deras sammanlänkning i utbytet.⁴⁵

Så många ord, så lite mening. Att säga att ”arbete är ett produktionsförhållande” är detsamma som att säga att ”produktion är ett produktionsförhållande”, det vill säga nonsens. Arbetet är då den grund på vilket förhållandet byggs, men arbete och arbetsförhållande – är samma sak. Att värdet är ”förtingligt” arbete – det är sant, men det måste förstås i samma bemärkelse som uttrycket ”arbete skapar värde”, det vill säga inte i fysisk utan i figurativ bemärkelse: arbete får sitt materiella uttryck i ting, som representerar *arbetsförhållandet*.

Men värst av allt är att alla de av oss anförda definitionerna av abstrakt arbete leder till den oundvikliga slutsatsen: arbete skapar inte värde, utan tvärtom. Abstrakt arbete framträder i själva verket först i utbytet. Men utbyte är framförallt ett utbyte av *ting*, som likställer det ena med det andra. Denna utbytesprocess är även vad som härleder värdet, som förhållandet mellan producenterna. Kategorin abstrakt arbete är enligt den rubinska uppfattningen ett *resultat* av hela processen, inte dess utgångspunkt. Saken får på detta sätt i

⁴⁵ Detta citat tycks inte föreligga i den engelska översättningen, men jfr *Essays*, s. 153. Red.

Rubins schema en tämligen besynnerlig ordningsföljd, och hela arbetsvärde-teorin får en metafysisk karaktär.

Innehållet i alla de av oss anförda försöken att definiera det abstrakta arbetet – om bara det funnits något innehåll i dem – leder hos Rubin till en *uppdelning av tomma abstraktioner i fyra delar*. Det är inte bara en generalisering från arbetets konkreta egenskaper utan *en abstraktion från arbete, som opersonlig fysiologisk verksamhet, en abstraktion från ett abstrakt begrepp*. För Rubin är fysiologiskt allmänt arbete endast en förutsättning för abstrakt arbete, men inte samma arbete, på samma sätt som de konkreta formerna av arbete är en förutsättning för reduceringen till fysiologiskt arbete. På detta sätt innehåller inte bara värde, utan även abstrakt arbete inte en enda atom materia. Begreppet arbete försvinner slutligen och ersätts av en helt steril, vag och förvirrad utveckling mot slutet där vi kommer till slutsatsen att det abstrakta arbetet – inte är arbete, utan endast den kända formen för dess organisering. Vad ska detta hårklyveri tjäna till? Ovan avväpnade vi dess ”samhällshistoriska” motiv. Men Rubin underbygger nödvändigheten av en sådan definition med ytterligare två argument. Han tror att endast den av honom givna definitionen av abstrakt arbete gör det möjligt att för det första införa en exakt distinktion mellan begreppen ”arbete” och ”arbetskraft”, och för det andra att begripa betydelsen av den marxistiska uppfattningen att arbete i sig självt inte har något värde.

Rubin säger:

Endast från en sådan synvinkel kan vi klargöra den skillnad som Marx införde mellan arbete, som skapare av värde, och arbetskraft. Det skulle vara fullständigt meningslöst att tolka dessa två begrepp som två verkliga föremål, som skiljs åt genom sina naturliga egenskaper. Det är just så som de behandlas av Buch⁴⁶: ”Arbete är en process för att omvandla potentiell energi från vår kropp till mekaniskt arbete [...] *Abstrakt arbete* är den lagrade potentiella energin i vår organism, som ännu inte omvandlats till mekaniskt arbete”. En sådan mekanisk ståndpunkt förvränger Marx fullständigt. ”Arbete” och ”arbetskraft” är inte olika föremål i yttervärlden, utan olika samhälleliga

⁴⁶ Rubin, *Essays*, s. 133.

karaktäristika hos arbetet, olika "Formbestimmtheiten" [formbestämtheter]. Abstrakt arbete, som skapar värde – det är ett uttryck för varusamhället, som de aggregerade självständiga privata hushållen, som sammanlänkar sina produktionsförhållanden genom utbytet. Lönarbete, eller arbetskraft – det är ett uttryck för arbetet, som skiljts från produktionsmedlen som ställt emot det och förkroppsligat sig i dem i form av ett anställningskontrakt mellan kapitalister och arbetare".⁴⁷

Vi har anfört alla dessa rader för att med klarhet kunna visa på den oundvikliga förvrängningen av Marx kategorier om de våldsamt tvingas in i det rubinska "samhällshistoriska" schemat. Rubin suddar effektivt ut varje gräns mellan "arbete" och "arbetskraft", förstått som fenomen i yttervärlden. Försök att skilja dem åt avfärdar han i förväg som hopplöst, även om han inte ger någon motivering i sin slutgiltiga dom. Samtidigt lämnar den formulering vi finner hos Marx ingen tvekan om saken: "Vad nationalekonomerna kallar arbetets värde, är därför i själva verket värdet av den arbetskraft, som finns i arbetarens personlighet, och som är lika åtskild från sin funktion, arbetet, som en maskin är skild från de arbetsmoment den utför".⁴⁸ Det förefaller inte finnas något tydligare uttryck. För Marx föreligger skillnaden mellan arbetskraft och arbete just i den reala världen och under den kapitalistiska produktionens villkor där alla fenomen antar en rubbad form. Hos Rubin finns en diametralt motsatt uppfattning: i yttervärlden är arbetskraft och arbete en och samma sak. De uppfattas som åtskilda uteslutande från den varukapitalistiska produktionens synvinkel. Här finns en oförenlig mot-sägelse gentemot Marx.⁴⁹

⁴⁷ Detta citat tycks inte föreligga i den engelska översättningen. Red.

⁴⁸ *Kapitalet. Första boken*, s. 470.

⁴⁹ Här är fler utdrag, som bevis på att Marx skiljde på arbetskraft och arbete, som föremål i yttervärlden: "Dessutom medför arbetslönsens verkliga rörelse en del fenomen, som ser ut att bevisa, att det inte är arbetskraftens värde som betalas, utan i stället värdet av dess funktion, arbetet självt. [...] 1:0. Arbetslönen växlar med arbetsdagens längd. Man kunde lika gärna dra den slutsatsen, att det inte är maskinens värde utan dess verkningar, som betalas, eftersom det kostar mera att hyra en maskin för en vecka än för en dag" (*Kapitalet. Första boken*, s. 473). "'Värdeskapande' är att omsätta arbetskraft i arbete. Arbetskraften å sin sida är framförallt natursubstans, som blivit omsatt i den mänskliga organismen" (A.a., s. 184n).

Men det är självklart inte av den här anledningen som Rubins uppfattning ska förkastas. Poängen är att Rubins teori leder direkt till en bild av arbetskraftens värde som betalning för arbetet, det vill säga till *en sammanblandning av arbetslönens natur och dess yttre falska sken*, emot vilket Marx genom sin kritik sköt sin vassaste pil. Om arbetarens lön är betalning för arbete så går hela exploateringsteorin upp i rök. Rubins uppfattning är en återgång till den klassiska ekonomin, som de facto inte skiljde på begreppen "arbete" och "arbetskraft" och just av den anledningen inte kunde ta sig bortom den borgerliga ideologins räckvidd. Det "samhällshistoriskt specifika" med abstrakt arbete leder oss på så sätt allt längre bort från en genuin marxism. Vi har inte ens tagit upp att försöket att ge begreppet arbetskraft en "samhällelig" karakteristik hör till samma typ av uppfinning som de många definitionerna av abstrakt arbete som vi anförde ovan. Arbetskraft döps utan vidare om till lönarbete, och lönarbete kan nu omdefinieras utan större svårighet, som en samhällshistorisk kategori, som inneboende i den kapitalistiska produktionen. Det som skulle ha visats, nämligen huruvida "arbetskraft" och "lönarbete" är synonyma, lämnas av Rubin utan varje bevis. Med en sådan logik kan naturligtvis allt bevisas.

Samtidigt är arbetskraft för Marx den kraft som "existerar i arbetarens person". På ett annat ställe skriver Marx: "arbetet, vilket självt endast är en yttring av en naturkraft, den mänskliga arbetskraften".⁵⁰ Begreppet arbetskraft tillämpar Marx i samband med livegenskapens karakteristika: "varje livegen vet, att det är ett bestämt kvantum av sin personliga arbetskraft som han förbrukar i sin herres tjänst".⁵¹

Den definition av arbetskraft som Rubin gör relaterar till arbetskraft som har *omvandlats till en vara*, det vill säga till den specifika samhälleliga existensformen inom ramarna för det kapitalistiska samhället. Men i så fall är definitionen en simpel tautologi. När arbetskraften antar kvaliteten "vara" så representerar den redan de kapitalistiska produktionsförhållandena. Något mer lyckosamt är den andra definitionen av arbetskraft som Rubin gör

⁵⁰ "Kritik av Gothaprogrammet", s. 65.

⁵¹ *Kapitalet. Första boken*, s. 67.

några rader längre ner (han är över huvud taget inte så noga med sina definitioner): ”Arbetskraften uttrycker produktionsförhållandet mellan arbetare och kapitalister, som sammanlänkar dem genom utbytet av ting” (utbyte av pengar mot arbetskraft).⁵² Därmed betraktas arbetskraft återigen inte i allmänhet utan i den bestämda *varuformen*.

Men för att kunna bli en *vara* måste arbetskraften först och främst vara ett ”ting”, det vill säga ett föremål i *yttervärlden*. Just detta faktum gör det möjligt för den att ha värde, eftersom värde är ett inneboende ”ting” i det samhällseliga utbytet. Och från denna synvinkel har inte ”arbete” något värde, eftersom det inte är något *föremål* för utbyte, det är inte något ting, utan endast en funktion för ett ”ting” – arbetskraften. Även Rubin säger detta, även om han forcerar den korrekta definitionen genom den hög av hinder och motsägelser som han själv har byggt upp:

Arbete, som samhällseligt produktionsförhållande, kommer till uttryck i värdets förtingligade form, men är självt inte något ”ting”, ”värde”. Från detta förstår vi att ”arbete” (mer exakt som samhällseligt organiserat arbete i varuform) skapar värde, men har självt inte något värde. Lönarbete eller arbetskraft (mer exakt arbete i sin klassiska motsats till kapital) framträder i varuform, har värde, men skapar det inte.⁵³

Återigen den felaktiga formuleringen: ”arbete = produktionsförhållande”, arbetskraft = lönarbete, som leder till den löjeväckande och värdelösa uppfattningen: lönarbete skapar inte värde (!). Men om denna snårighet undanröjs så kvarstår den riktiga slutsatsen: arbete är inte ett ”ting”, arbetskraft är ett ”ting”. Från detta härrör deras olika förhållande till värdet. Men från detta följer redan att det är en *fundamental skillnad* mellan arbete och arbetskraft, som ligger i deras *objektiva natur*. Varför var det nödvändigt att göra allt detta väsen, att upprätta varje gräns dem emellan, för att sedan återförena dem igen? Det arbete som ägnats denna forskning är inte bara utan värde, utan skapar följaktligen inte något värde.

⁵² Detta citat tycks inte föreligga i den engelska översättningen. Red.

⁵³ Se föregående not.

Voznesenskij's "teori" som kombinerar Rubin med Marx proppar kategorin abstrakt arbete full med alla möjliga definitioner och är inte värd att stanna upp vid. Hos Rubin har försöket att "sociologisera" begreppet abstrakt arbete karaktären av intern konsistens, som leder det ad absurdum. Hos Voznesenskij, sedvanlig eklekticism, som inte är av något teoretiskt intresse.

Vi har visat att Rubins uppfattning inte härstammar från de marxistiska kategorierna och till delarnas innehåll, i ande och mening, motsäger det innehåll Marx gav sina definitioner. Kvarstår gör avslutningsvis en lösning på den sista frågan: är inte Rubins teori korrekt till sitt innehåll i förhållande till Marx teori? Kanske finns tillräcklig grund för att kunna etablera de grundläggande definitionerna i den politiska ekonomin på det schema som framlagts av Rubin, om man bortser från det faktum att det inte är i överensstämmelse med Marx. Frågan kan besvaras jakande endast på ett villkor: om Rubins kategorier bättre skulle hjälpa oss att förstå verkligheten än Marx, att bättre förstå den varukapitalistiska produktionens mekanism. Men faktum är att det är just detta behov som det inte tillfredsställer.

Till vad leder Rubins försök? Kort sagt till ambitionen att *driva ut från den politiska ekonomins ämne varje levande materia*, att beröva marxismens teoretiska system dess materiella grund. Om abstrakt arbete inte är arbete i fysiologisk bemärkelse, om arbetskraft inte är ett föremål i den verkliga yttervärlden, om allt detta är en okroppslig "sociologiserad" abstraktion, ett ogripbart "förhållande" i "varusamhället", så följer i bästa fall att dessa kategorier placerar de återstående kategorierna i den politiska ekonomin i *samma serie*, som profit, ränta, kapital, klasser och så vidare. Men då försvinner i sanning varje objektivt stöd för vetenskapligt studium av det borgerliga samhället. Den ekonomiska vetenskapens uppgift måste när allt kommer omkring bestå i att reducera de specifika kapitalistiska *framträdelseformerna* för lagarna för den samhälleliga "livsproduktionen" till samma lagar, för att genom abstrakt analys låta det inre i den ekonomiska strukturen "framträda", som fördunklas och maskeras av den kapitalistiska produktionens motsägelsefulla former. De grundläggande kategorierna för denna ekonomi, som kapital, profit med mera representerar de ekonomiska fenomenen i falsk form, i en böjd spegel. För att kunna avslöja ytfenomenens fetischism måste forskningen i varje fall besitta verktyg och kategorier inte

i fetischerad ordning; den måste i sin abstrakta analys ställa sig *utanför den borgerliga produktionens kategorier*. Annars förblir den i dess tvång, så som även skedde med den klassiska skolan och dess bästa representant – Ricardo. Men var finns den grund som leder oss bort från gränserna för den borgerliga världsåskådningen? *Detta är arbetets ståndpunkt i dess allmänna bemärkelse*. Till vad kokar den marxistisk analysen av det borgerliga samhället ned? Att profit inte växer från kapitalet, eller räntan från jorden, att kapital och värde inte är egenskaper hos ting, som sådana, att inte heller pengar är dess bländande framträdelse, som det brukar anses, utan endast är framträdelseformer för allmänt abstrakt arbete, den *primära materian*, från vilken samhällelig produktion, klasser och deras otaliga relationer formas. På denna grund byggs hela mervärdeteorin, hela exploateringsteorin. Endast kondenseringen av alla samhällsekonomiska relationer till arbete kan påvisa den borgerliga ekonomiska formens mystifiering, och det är den förtjänsten som Marx framför allt tillskriver den klassiska skolan, även om den inte kunde fullfölja hela den teoretiska uppgiften till dess nödvändiga slut:

Det är den klassiska ekonomins stora förtjänst att ha upplöst detta bedrägliga sken, denna illusion, denna självständighet och förstelning av rikedomens olika samhällseliga element i deras förhållande till varandra, denna personifiering av saker och försakligande [Versachlichung] av produktionsförhållanden, denna Religion of everyday's life, genom att reducera räntan till en del av profiten och jordräntan till överskottet över genomsnittsprofiten, så att de sammanfaller i mervärdet; genom att framställa cirkulationsprocessen som enbart en formförvandling och slutligen reducera varornas värde och mervärde till arbete i den omedelbara produktionsprocessen.⁵⁴

Om man nu svarar oss att även det ”arbete”, som vi kokar ner alla den varukapitalistiska produktionens fenomen till, som en hörnpelare, inte heller är arbete i ordets faktiska bemärkelse, utan en form kännetecknande för varuproduktion, så hänger strukturen i tomma intet, och teorin rör sig i en sluten

⁵⁴ *Kapitalet. Tredje boken*, s. 735.

cirkel av "samhällshistoriska" kategorier, likt en råtta i hjulet. Hela schemat får karaktären av den berömda förklaringen: jorden på valarna, valarna på vattnet, vattnet på jorden. Den orimliga niten i sociologiseringen av begreppen leder oundvikligen till "uteslutningen av materien" från de ekonomiska studierna. Det är ett steg tillbaka från Marx materialistiska metod till de fetischistiska ekonomiska relationernas sida, som Rubin framgångsrikt avslöjar i andra delar av sin bok.

Introduktion till två fragment om värdet¹

Nedan följer två texter som tidigare inte har publicerats på svenska. Den första, som har rubriken ”Värde”, är från Marx *Grundrisse* (1857–1858), närmare bestämt och intressant nog från alldeles i slutet av dessa manuskript. Det utgör en första, och som det framgår oavslutad, skiss till hur de kommande utgåvorna av hans stora *kritik av den politiska ekonomin* skulle komma att inledas, med smärre justeringar i de olika utgåvorna 1859, 1867 och 1872.¹ Därav den inledande anmärkningen, att detta stycke skulle flyttas framåt; det hamnade till slut alltså alldeles i början av framställningen. Här bör vi påminna oss om att *Grundrisse* främst är att förstå som ett slags laboratorium för Marx att utveckla sin kritik och inte en systematisk dialektisk framställning som sedermera *Kapitalet*. Vi känner genast igen den berömda första meningen i både *Till kritiken* och *Kapitalet*, att den borgerliga rikedomens vid första anblick framställer sig i varuform. I de senare framställningarna är det som bekant som ”en oerhörd anhopning varor” med den enskilda varan som dess elementarform, som genomsnittsexemplar. Marx inleder således med ett konkret och enkelt fe-

¹ Se Karl Marx, ”Värde” samt ”Värdedeföremåslighet som gemensam föremåslighet” i detta nummer av *riff-raff*. Översättningarna samt denna inledning är under CC BY-SA 4.0.

² Se Marx *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm: Arbetarkultur, 1970), s. 15; *Kapitalet. Första boken. Supplement* (Lund: Arkiv, 1985), s. 31; *Kapitalet. Första boken* (Staffanstorps: Cavefors, 1969), s. 31.

nomen, något till synes helt trivialt. Vi ser sedan hur Marx skalar fram dess två egenskaper: bruksvärde och bytesvärde, där den förra i den politiska ekonomin huvudsakligen fungerar som bäraren av den senare – bytesvärdet. Bruksvärdet fungerar därigenom som den stoffliga, eller materiella om man så vill, grund på vilken ”ett bestämt ekonomiskt förhållande manifesteras”. Detta förhållande, som manifesterar ”det moderna privatutbytessystemet”, har vuxit fram historiskt. Vi har alltså här en tidig indikation på att vad Marx tar som sin praktiska, verkliga grund och utgångspunkt är det moderna kapitalistiska produktionssättet, den moderna utbytesekonomin med dess borgerliga samhälle. I de senare versionerna framgår detta ännu tydligare, när Marx talar om de samhällen i vilka det kapitalistiska produktionssättet härskar.

Den andra texten är ett utdrag ur det manuskript Marx arbetade på vid årsskiftet 1871–1872 inför utgivningen av den andra utgåvan av *Das Kapital*. I MEGA-utgåvan som denna översättning baseras på kallas manuskriptet ”Ergänzungen und Veränderungen”, det vill säga ”tillägg och förändringar”. Rubriken, som vi lånat av Michael Heinrich, gör gällande att det här för Marx primärt handlar om att precisera bestämningen av varan som ett *värdeföremål*, eller *värdeobjekt*, och att dess egenskap som sådant objekt, något otympligt, betecknas varans *värdeföremålslighet*. Denna gemensamma och lika egenskap mellan olika varor har inte något med deras fysiska egenskaper att göra utan består enbart i deras ömsesidiga relationer. Det är därför, poängterar Marx, en rent samhällelig egenskap. De olika varornas gemensamma så att säga tredje, är det som bestämmer dem som lika *värdeföremål*. Utan att sättas i relation till varandra besitter följaktligen varken den ena eller den andra varan denna *samhälleliga värdeföremålslighet*. Ett problem som Marx här, om än implicit, adresserar är frågan om värdets objektivitet, som alltså satts ifråga redan hos David Ricardo och dennes värdeteori av de ekonomer som enbart förstod värdet som något relativt, som inte existerade annat än som proportionerligt förhållande mellan två eller flera varor. Denna så kallade subjektiva värdeteori har emellertid blott värdeproblemets kvantitativa bestämning för ögonen: hur olika varors individuella relativpriser kan bestämmas. Men som *värdeföremål*, framhäver Marx, handlar det just om olika varors kvalitativa likhet – en likhet som utgör förutsättningen för att de överhuvudtaget ska kunna jämföras kvantitativt. Detta tredje är deras

gemensamma enhet. De olika varorna reduceras till abstrakt mänskligt arbete, såsom varandes *arbetsprodukter överhuvudtaget*. Men, poängterar Marx, ”abstrakt mänskligt arbete som deras enhet, abstrakt mänskligt arbete som en bestämd samhällelig form av arbete; inte endast som deras substans, utan deras såsom varor gemensamma substans”. Med andra ord räcker det inte att reducera det arbete som nedlagts på en vara som bruksvärde, till exempel skrädderiarbete, till abstrakt mänskligt arbete, utan sådant abstrakt mänskligt arbete är en *bestämd samhällelig form* av arbete. Arbetet förstått så är inte de enskilda varornas substans var för sig, utan emfatiskt deras gemensamma, rent samhällelige substans. Abstrakt mänskligt arbete är utgivande av mänsklig arbetskraft, men inte som sådan, i sig, utan ”gäller” här som utgivande av allas gemensamma arbetskraft fördelad på och utjämnad över alla arbetande. En arbetsprodukt ”betraktad isolerad för sig själv är alltså inte värde, lika lite som den är vara”. Det Marx här försöker skriva sig fram till inför den reviderade andra utgåvan av första boken är ett klagande och en precisering av varans värde som dess värdeföremålslighet, att denna form som föremålslighet är inbegripen i värdebegreppet samt att värdeformen på detta sätt framspringer ur värdebegreppet.

Karl Marx

I) Värde.¹

Detta avsnitt ska flyttas fram.

Den första kategori i vilken den borgerliga rikedomens framställning² är *varan*. Varan själv framträder³ som en enhet av två bestämningar. Den är *bruksvärde*, dvs. föremål för tillfredsställelse av något mänskligt behovssystem. Det är dess stoffliga sida som kan vara gemensam för de mest disparata produktionsepokerna och därför ligger utanför den politiska ekonomins betraktelse. Bruksvärdet faller inom dess område så snart det modifieras av de moderna produktionsförhållandena eller i sin tur ingriper i och modifierar dem. Vad som pliktskyldigt brukar sägas om det i allmänhet inskränker sig till plattityder som hade historiskt värde i vetenskapens första början, då den borgerliga produktionens samhällsliga former ännu mödosamt skalades fram ur stoffet och med stor ansträngning fixerades som självständiga betraktelseföremål. I själva verket är varans bruksvärde en given förutsättning – den stoffliga grund på vilken ett bestämt ekonomiskt förhållande manifesteras.⁴ Det är först detta bestämda förhållande som stämpelar bruksvärdet som vara. Vete t.ex. besitter samma bruksvärde vare sig det

¹ Ur *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, häfte VII, s. 63 från 1858. Övers. från MEGA II.1.2, s. 740–743 (CC BY-SA 4.0). Jfr MECW 29, s. 252–253.

² sich darstellt

³ erscheint

⁴ sich darstellt

odlats av slavar, livegna eller fria arbetare. Det skulle inte förlora sitt bruksvärde om det föll som snö från himlen. Hur förvandlas nu bruksvärdet till vara? Bärare av *bytesvärde*. Om än omedelbart förenade i varan faller bruksvärde och bytesvärde lika omedelbart isär. Det är inte endast så att bytesvärdet inte tycks bestämmas genom bruksvärdet utan varan blir snarare först vara, realiseras som bytesvärde, endast i det fall dess ägare inte förhåller sig till den som ett bruksvärde. Det är endast genom avyttring,⁵ genom utbyte mot andra varor, som han tillägnar sig bruksvärden. Tillägnelse genom avyttring är det samhällseliga produktionssystemets grundform, i vilket detta enklaste, mest abstrakta uttryck för bytesvärdet framträder. Varans bruksvärde förutsätts men inte för ägaren, utan för samhället i stort. (Liksom en fabriksarbetarfamilj i Manchester, där barnen står i utbytesförhållande till sina föräldrar och betalar för sin kost och logi, inte representerar den traditionella familjens ekonomiska organisation, lika lite är det moderna privatutbytessystemet samhällenas spontant framvuxna⁶ ekonomi. Utbytet börjar inte mellan individerna inom ett samfund⁷ utan där detta samfund tar slut – vid dess gräns, vid kontaktpunkterna mellan olika samfund. Egendoms-gemenskapen har på senare tid återupptäckts som en särskild slavisk kurositet. I själva verket erbjuder oss Indien en provkarta över de mest mångfacetterade former av sådana ekonomiska samfund, som är mer eller mindre upplösta, men fortfarande fullständigt igenkännbara; och en mera grundlig historieforskning finner att det är alla kulturfolks utgångspunkt. Det på privategendomen grundade produktionssystemet är till att börja med den historiska upplösningen av denna spontant framvuxna kommunism. Än dock ligger en hel räckva av ekonomiska system mellan den moderna världen, i vilken bytesvärdet behärskar produktionen i dess fulla djup och bredd, och de samhällsformationer som grundade sig på den upplösta egendoms-gemenskapen, utan att⁸

⁵ Entäusserung

⁶ naturwüchsig

⁷ Gemeinwesen

⁸ ”Här slutar manuskriptet *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*. Alla återstående sidor i detta ganska tjocka häfte utgörs av utdrag från diverse böcker och tidskrifter.” MECW 29, s. 540.

Karl Marx

Värdeföremålslighet som gemensam föremålslighet

Ur Tillägg och förändringar i Kapitalets första band

(december 1871 – januari 1872)¹

Värdeuttryck (värdeform) tillkommer varorna endast i *förhållande* till varandra. En varas *värdeuttryck* ges därför alltid endast i dess *värdeförhållande* till andra varor. Varför? Hur uppstår denna för alla varors värdeformer gemensamma egendomlighet ur värdebegreppet?

Vi betraktade ursprungligen värdebegreppet på följande sätt:

Vi tog ett utbytesförhållande såsom *1 rock = 20 alnar linneväv*. Vi sa: rock och linneväv uttrycker här något *gemensamt*, i det att de framställs som lika. Detta lika är inte deras bruksvärden eller brukskropp. Som sådana är de olikartade ting och likgiltiga i förhållande till varandra. Detta *gemensamma, likställande* måste därför vara av en *sambällelig karaktär*. Det är inte deras praktiskt samhällliga karaktär som bruksvärde som här kommer i beaktande. Genom att likställa dem har man abstraherat från just denna. Det är istället deras karaktär som *arbetsprodukter*. Som arbetsprodukter är de endast

¹ Övers. från MEGA II.6, s. 29–32 (CC BY-SA 4.0). Huvudtiteln är lånad från Michael Heinrich, *Wie das Marxsche Kapital lesen? Teil 1* (2009) där texten förekommer som en bilaga. Undertiteln är MEGA-redaktörernas.

lika, inte såtillvida att de framträder som bruksvärdeproducerande verkliga arbeten, ty i denna egenskap är de just olika som *bruksvärden*. Som arbetsprodukter är de lika såtillvida att de är produkter av samma arbete; rocken såväl som linneväven gäller här som blott *föremålsliggjort mänskligt arbete som sådant*. Detta är deras *värdeexistens*.

Så blev rocken och linneväven värden, var för sig, reducerade till *föremålsliggjort mänskligt arbete som sådant*. Men i denna reduktion glömdes det bort att ingen *sådan värdeföremålslighet* existerar för sig, utan att de endast är sådana såtillvida att det är deras *gemensamma föremålslighet*. Utanför sin relation till varandra – den relation i vilken de sätts lika med varandra – besitter varken rocken eller linneväven *värdeföremålslighet* eller *föremålslighet* som blott gelée av mänskligt arbete som sådant. Denna samhälleliga föremålslighet besitter de också endast som samhällelig relation (i samhällelig relation).

Vi säger: *Som värden* är varorna blott föremålsliggjorda uttryck för *samma enhet, olika till utseendet [men] förstelnade [Gallerten] till samma arbetssubstans* (men som i deras sanna uttryck reduceras, genom att man abstraherar från allt som de annars uttrycker. En varukropp uttrycker därutöver ingenting, såtillvida att den för alla andra varukroppar gäller som uttryck för vad de har gemensamt), den blir alltså som sådan *föremålslighet* av samma enhet relaterade till varandra; de reduceras till abstrakt mänskligt arbete, såtillvida att deras *gemensamma* enhet gäller som *samhällelig* substans, som i olika varukroppar endast framträder som olika. De är alltså alla redan relativt uttryckta, nämligen *relativt till det mänskliga arbetet*, som det samhälleliga arbete de består av.

Om vi ser på *värdestorlekens* bestämning så framstår det som ännu klarare att varornas värdeförhållande redan är anteciperat eller att deras värdeföremålslighet redan *från början* inte endast reduceras till abstrakt mänskligt arbete, utan till abstrakt mänskligt arbete som deras *enhet*, abstrakt mänskligt arbete som en *bestämd* samhällelig *form* av arbete; inte endast som deras substans, utan deras såsom varor gemensamma substans. Värdestorleken representerar en viss mängd arbete, det som A eller B ger ut [ausgeben] vid produktionen av en vara. Det är samhälleligt bestämt, det för produktionen av tinget *samhälleligt nödvändiga arbetet*, alltså det arbete som tinget har

kostat i samhälleligt genomsnitt. Det är arbete som för det första besitter den genomsnittligt samhällliga graden av intensitet och skicklighet och för det andra utges under samhälleligt normala produktionsbetingelser. (Konkurrensen reglerar denna grad, det samhällliga tryck som alla utövar på varandra.) Det abstrakt mänskliga arbetet är utgivande av *mänsklig arbetskraft*, men den enskildes mänskliga arbetskraft gäller här endast som en del av den samhällliga arbetskraften och graden av utgivande går därför inte att finna hos någon enskild arbetskraft, utan i det förhållande enligt vilket den verkar som beståndsdel av den samhällliga arbetskraften.

Låt oss sammanfatta dessa punkter:

Varans värdeform ges av värdeförhållandet mellan olika varor.

1) Produktionen av arbetskroppar som värden reducerar dem till uttryck för *samma enhet* (det som är gemensamt, lika i dem), till *mänskligt arbete som sådant* som deras *gemensamma substans*. Detta inbegriper: *förhållande till mänskligt arbete som enhet, varornas förhållande till varandra*, som uttryck för *samma enhet*. Eller *arbetsprodukternas förhållanden till varandra som uttryck för samma enhet* är deras *värdeexistens*. Och endast genom detta förhållande blir arbetsprodukter, bruksföremål – *varor*. En arbetsprodukt betraktad isolerad för sig själv är alltså inte värde, lika lite som den är vara. Den blir endast *värde i sin enhet* med andra arbetsprodukter eller i det *förhållande* vari de olika arbetsprodukterna som kristaller av *samma enhet*, mänskligt arbete, likställs med varandra.

Det följer därför: Eftersom varornas *värde* inte är något utanför deras *förhållande till arbetet* som deras gemensamma substans eller deras *förhållande till varandra* som uttryck för denna gemensamma substans kan detta varuvärde också endast uppstå i *ett förhållande*, vari de förhåller sig till andra varor som värde, eller endast i *värdeförhållandet* mellan olika varor. Således kan värdeuttrycket endast återfinnas, eller varorna kan endast erhålla värdeform, i *förhållande till olika varor*. Detta visar oss hur värdeformen uppstår ur själva värdets natur.

Om jag säger att denna arbetsprodukt är värde, eftersom mänskligt arbete är nedlagt på den, så är det blott subsumtion av arbetsprodukten under värdebegreppet. Det är ett abstrakt uttryck som inbegriper mer än vad det

säger. Ty denna arbetsprodukt reduceras blott till detta värdebegrepp för att den reduceras till ett *ting av samma* substans som alla andra arbetsprodukter. Förhållandet till andra arbetsprodukter är därför underförstått. Om jag säger till exempel att en sten är tung så *uttrycker jag* tyngd som en egenskap som tillkommer stenen betraktad isolerad för sig själv. Faktum är dock att tyngden är en kroppslig egenskap som den endast besitter i förhållande till andra kroppar. Uttrycket inbegriper detta förhållande även om det inte säger något om det.

2) *Föremålslighet inbegriper i värdebegreppet.*

Reduktionen av arbetsprodukten till *värdeexistens*, till dess värde, genomförs genom abstraktionen från dess bruksvärde. Eller den fixeras som *värdeföremålslighet* i och med att man bortser från alla kroppsliga egenskaper som gör den till ett bestämt ting och därmed också ett bestämt nyttigt ting (*bruksvärde*). Vad som återstår är en rent fantastisk föremålslighet – föremålsligheten abstrakt mänskligt arbete, alltså mänskligt arbete, inte i flytande tillstånd utan i stelnat tillstånd, inte i rörelseläge utan i viloläge. Två saker bör noteras här:

För det första: Föremålslighetsformen är inbegripen i värdebegreppet. Dessa ting, järn, vete, guld, är värdeting, järnvärde, vetevärde, guldvärde osv. Arbetsprodukterna kan därför inte uttryckas som värden, deras värdeexistens kan endast komma i förgrunden, framträda [zur Erscheinung kommen] – eller deras värde kan endast anta *värdeform*, en form av varans värdeexistens skild från dess bruksvärdeexistens – såvida det blir föremålsligt uttryckt, alltså endast i varukroppen själv, ty varans enda föremålslighet är dess föremålslighet som arbetsprodukt – som varukropp.

För det andra:

Per Henriksson

Kommunistiska värden

Eller en positiv socialismteori?

Ekonomerna vill att arbetarna ska förbli i samhället sådant detta har utformat sig och sådant de i sina handböcker har tecknat och stadfäst det. [/] Socialisterna vill att de ska lämna det gamla samhället å sido för att desto bättre kunna inträda i det nya samhälle, som de så omsorgsfullt utarbetat åt dem.

– Marx, *Misère de la philosophie* (1847)

Föreliggande text är ett försök till att ta sig an vissa problem som är relaterade både till hur revolutionen som kommunisering är att förstå och den mer grundläggande, till synes marxologiska frågan om värde och abstrakt arbete. Syftet är att diskutera hur och med vilka begrepp vi kan förstå värdeformen och därigenom det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar, liksom upphävandet av dessa lagar genom etablerandet av kommunistiska relationer. Upprinnelsen till texten är behovet att diskutera och bemöta de invändningar mot kommuniseringsperspektivet som framförts av Peter Åström, samt den förståelse av värde och abstrakt arbete som ligger till grund för dessa. Vad som står på spel är hur vi förstår den situation vi befinner oss i idag med dess konkreta kamper, liksom de eventuella, framtida kommunistiska utsikterna. Om de senare finns mindre att säga, enligt mitt förmenande, än vad Åström försöker göra och som han anger som *förutsättning* för en lyckad revolution. Om kommunistiska relationer, och därmed kommuniseringen, främst bestäms negativt från den reellt existerande kapitalismen idag, kan de icke

desto mindre hypotetiskt framställas positivt som ”kommunistiska åtgärder” eller ”kommunistiska initiativ”.¹

Problemet är teoretiskt. Kommuniseringsperspektivet är inte ännu ett inslag i raddan av vänsterdogmatism som håller fram sitt program: Här är sanningen! Fall på knä! Som teoretiskt problem är dess lösning praktisk – självmedveten, begripen praxis.

De frågor som här adresseras rör vad kommunism är, vägen dit utifrån vår horisont, hur en revolution kan tänkas utspela sig, och vad det egentligen är – kapitalförhållandet, som ett historiskt specifikt samhälleligt produktionsförhållande – som avskaffas i denna revolution. Med avskaffandet av det kapitalistiska produktionsförhållandet, som i grund och botten både konstitueras av och konstituerar motsatsförhållandet mellan kapital och arbete, kapitalister och proletariat, impliceras avskaffandet även av den senare som klass. Hur kan vi förstå och artikulera det idag?² Denna avgörande aspekt av vår förståelse av kapitalismen och vår projicering av kommunistiska relationer är anmärkningsvärt nog i princip frånvarande hos Åström och kommer därför – här och nu – inte att skärskådas.³

Jag kommer att argumentera för att kommuniseringsperspektivet är ändamålsenligt för vårt behov att förstå vår tids revolution som en teoretisk och negativ avledning från den reellt existerande kapitalismen idag. Inbegripet i denna specifika revolutionsuppfattning är ett praktiskt avskaffande av de grundläggande kapitalistiska kategorierna värde, pengar, arbete både

¹ Se Leon de Mattis 2014, ”Communist measures”, *Sic* nr 2, s. 14–29, PH övers.

² En formulering av denna problematikens fundament som förtjänar att fortsätta vägleda våra ansträngningar formulerades av *Théorie communiste*: ”hur kan proletariatet, genom att agera strikt som en klass i det kapitalistiska produktionssättet avskaffa alla klasser och därmed sig självt; det vill säga: hur kan proletariatet producera kommunism?” (”Bakgrund och perspektiv”, *riff-raff* nr 8, 2006, s. 56)

³ Texten skrevs till en början som ett försök till kompensation för det faktum att Åström annonserat att han inte skulle skriva den text som var avsedd för numret och att under tecknad därför inte hade något konkret att förhålla sig till. Som framgår av texten ”Varan, värdet och kommunismen” i det aktuella numret av *riff-raff* kom Åström (under 2021–2022) trots allt att skriva några rader om problematiken. Föreliggande text (CC BY-ND 4.0) har skrivits i flera omgångar över lång tid, vilket dessvärre satt sin prägel på både form och framställning.

som värdeskapande och som separat verksamhet, och i slutändan klass. De avskaffas eftersom de utgör tingsliga och institutionella uttryck och förkroppsliganden av kapitalistiska produktionsförhållanden. De kommer att avskaffas genom etablerandet av kommunistiska relationer mellan individerna.

Vidare, och i enlighet med det, kommer jag att försöka visa att Åströms invändningar mot värdeformsparadigmet är missriktade och att hans förståelse av värde, arbete och Marx teori är substantialistisk och essentialistisk, och lider av sviterna av ett slags positivistisk steloperation. Det problem jag ser i hans program är inte blott och inte ens främst hans upptagenhet vid värde och abstrakt arbete i 'logisk' eller kvantitativ bemärkelse. Problemet ligger djupare: i sitt fokus på värdeproportionerna ser han inte att värde uttrycker ett specifikt produktionsförhållande; en samhällelig relation som på samma gång konstituerar och konstitueras av de kapitalistiska klasserna.

Samtidigt menar jag att Åström med sina invändningar träffar ömma punkter hos vissa förespråkare av både kommunistiseringsperspektivet och värdeformsparadigmet, och att detta samtal nödvändigtvis måste fortsätta. I bästa fall ger Åström ett icke-svar till de problem han ser i kommunistiseringsperspektivet; i värsta fall är det alternativ han frammanar, draget till sin spets, en planstat där socialistisk ingenjörskonst, rationalitet och instrumentalitet, i stället för kapitalet, behärskar individerna, de omedelbara producenterna i synnerhet.⁴

I

Åström hävdar att kommunistiseringsperspektivet så som det framställs i synnerhet av *Théorie communiste* (TC) och tidskriften *Sic* utmärker sig genom en närmast apokalyptisk syn på revolutionen, som hotar omintetgöra den

⁴ På den planhalva Åström riktar sin kritik rör sig kontroversen inte så mycket om en kommunistisk revolution i historiskt bestämd och specifik form som kommunistering, utan på ett mer abstrakt plan, som i vilken situation vi kan föreställa oss en revolutionär omvälvning överhuvudtaget. Det illustreras även av den grund i Marx teori på vilken diskussionen alltjämt förs. Samtidigt frestas vi låna från Rosa Luxemburg: "Det är inte sant att Marx inte längre räcker för våra behov. Tvärtom. Våra behov är ännu inte tillräckliga för att utnyttja alla Marx tankar" ("Stagnation och framsteg inom marxismen", 1903).

produktivitetsnivå som är uppnådd idag och som utgör förutsättningen för etablerandet av kommunismen. Han å sin sida menar att kommunismen på ett rationellt sätt kan lösa den kapitalismens motsägelse som innebär att det abstrakta arbetet sätts som rikedomens mått samtidigt som kapitalet strävar efter att reducera detta arbete till ett minimum – ”allt måste inte sprängas” (Åström).⁵

Enligt Åström är värdeform och varuform *inte* internt, det vill säga nödvändigt och dialektiskt relaterade. Värde måste således inte vara något exklusivt för kapitalismen och ett generaliserat varuutbyte, utan kan – bör/måste – existera även i kommunismen. Det abstrakta arbetet, som värdets substans, ska ligga till grund för resursallokeringen även i det kommunistiska samhället, för att successivt kunna minska det ’nödvändiga arbetet’ genom att ta tillvara på den utveckling av produktivkrafterna som kapitalismen historiskt har åstadkommit, och därmed frigöra tid till frivilligt och kreativt arbete. Han menar att det inte är logiskt nödvändigt att värdeformen hänger samman med varuformen, även om det är ”logiskt möjligt och historiskt sant”. Orsaken han anger är att abstrakt arbete (’arbete i allmänhet’) är något överhistoriskt och inte ett slags arbete som uteslutande hör till kapitalismen. Det är emellertid först från och med kapitalismen som abstrakt arbete enligt honom blir en realitet. Det är vidare inte någon slump att värdet historiskt antog en specifik form i och med varuformen; det förklaras just av att det kapitalistiska produktionssättet var det första produktionssätt i vilket det abstrakta arbetet blev ’praktiskt sant’ genom att producenterna inte längre var bundna till ett bestämt, konkret slag av arbete (jordbruksarbete) utan utelämnade åt att finna en anställning överhuvudtaget, ett ’arbete i allmänhet’, för att få pengar – det vill säga lönarbete.

Kapitalismen kännetecknas enligt Åström av att ’vi’ behärskas av värdeproduktionen, medan kommunismen måste innebära att ’vi’ tar kontrollen över denna produktion som ett första steg mot avskaffandet av densamma. I ett samhälle med ’associerade producenter’ sammanförs alla arbeten till ett

⁵ Den åströmska position som refereras i det följande är en rekonstruktion av Åströms argumentation i samtal och på Sic:s e-postlista under våren 2013. Åström har fått titta på och godkänna denna.

totalarbete som producerar en totalprodukt, och fördelningen av verksamheter sker efter 'samhälleligt nödvändig arbetstid' där planen ersätter utbytet. Arbetsprodukten är här inte någon vara eftersom arbetet inte är 'privatarbete' och för att det är *en* totalprodukt som följaktligen inte utbyts mot någon annan produkt – det kan alltså inte vara ett bytesvärde. Det är dock en värdeprodukt eftersom "det utgivna arbetet mäts" (Åström). Produktion och distribution regleras med denna information som grund. Om det inte skulle finnas någon mekanism som ersätter varuutbytet så finns det inte någon möjlighet att hålla reda på den samhälleligt nödvändiga arbetstiden. 'Konkret' och 'abstrakt' arbete ges samtidigt av den enskilde till samhället, och de konkreta produkterna innehåller abstrakt arbetssubstans, det vill säga värde, men uppträder inte som särskilda värdebärare; utöver det produceras ett överskott ("surplus") för att skydda mot natur- och andra katastrofer samt att kompensera för naturliga variationer. Kapitalet däremot, menar Åström, kan "per definition" inte tas över på samma sätt på grund av dess tvång att ackumulera. Han menar därmed att kapitalet kan och bör avskaffas, medan värdet ska leva kvar.

Enligt Åströms argumentation bör inte en analys och dialektisk framställning av kapitalet ta sin utgångspunkt i en varas värdeform som logisk förutsättning för abstrakt arbete. Om man, som Chris Arthur, namnkunnig representant för värdeformsparadigmet, tillika Åströms exempel, hävdar att värdeformen logiskt sett föregår det värdeskapande arbetet, och resonerar som att värdeformen i sin manifestation som varuform logiskt leder till penningformen och därifrån konstituerar den kapitalistiska totaliteten, så har man blott deducerat att varans värdeform med logisk nödvändighet måste anta penning- och i förlängningen kapitalform. Genom ett sådant förfarande tar man bara "den faktiskt existerande värdeformen" och fortsätter därifrån (som även Marx gör, tillstår Åström); men då kan man bara analysera en kapitalistisk produktion. Vad Åström å sin sida menar sig göra är att, som hypotes, vidhålla värdekategorin och alla dess "logiskt nödvändiga dimensioner": substans – arbete i allmänhet; mått – samhälleligt nödvändig arbetstid; och form. Det implicerar för Åström att värde kan anta en annan form än varuform och bytesvärdeform. Han hävdar att värdeformsparadigmet *antar* begrepp som värde, abstrakt arbete et cetera som nöd-

vändigt relaterade, kapitalistiska kategorier vilka inte undersöks ordentligt, vilket får till följd att om *ett* begrepp försvinner så måste logiskt följdriktigt de andra också försvinna.

Så långt Åströms argumentation, som träffar både kommuniseringsperspektivet i vecka livet och svagheter hos värdeformsparadigmet, och vad som förefaller vara tvetydigheter och inkonsekvenser hos Marx. Den första delen av denna text fokuserar på Åströms kritik av kommuniseringsperspektivet och på den bild av ett efterkapitalistiskt samhälle som framträder i hans argumentation, både manifest och latent, så att säga. Den andra delen fokuserar på Marx värdeteori och Åströms förståelse av denna, och implikationerna för vår praxis och orientering i dagens situation. Tillvägagångssättet är att i allt väsentligt begränsa mig till de aspekter av Marx värdelära som direkt adresseras av Åström. Således görs inte något försök att rekonstruera värdeläran som sådan.

II

Det är alltid vanskligt att tala om framtiden.

– Åström, ”Kris och kommunisering”, 2011

Sedan *riff-rafff* kom ut 2011 och Peter Åström skrev sin text ”Kris och kommunisering” har han kommit att utveckla en kritik av kommuniseringsperspektivet – en kritik av sådan dignitet att han nu har övergivit detta perspektiv. I samma process har han kommit att omvärdera sin förståelse av Marx begreppsapparat, i synnerhet de centrala kategorierna värde och abstrakt arbete, vilket får implikationer både för förståelsen av dagens situation och ett eventuellt famtida kommunistiskt samhälle, liksom av vägen dit.⁶

Det förefaller vara i synnerhet en text som utlöst Åströms våldsamma kritik av kommuniseringsperspektivet: (framlidne) BL:s ”obekväma och plågade”⁷ ”The suspended step of communisation” i *Sic* nr 1 (2011). Det som kan tänkas ha triggat kritiken och efterföljande avståndstagande – efter

⁶ Efter vad som framgår av texten ”Varan, värdet och kommunismen” har Åström åter, åtminstone delvis, reviderat sin Marx- och värdeförståelse (PH, våren 2021).

⁷ de Mattis 2014: ”Communist measures”, s. 25n. PH övers.

en längre tids diskussion inom både *Sic* och *riff-raff* – låter sig eventuellt illustreras med följande citat:

En situation där allt är gratis och en total frånvaro av all form av redovisning kommer att vara den axel runt vilken det revolutionära samfundet kommer att etablera sig. Endast en situation där allt är gratis kommer att kunna möjliggöra ett sammanförande av alla samhällsskikt som inte är direkt proletära och som kommer att falla samman i hyperkrisen. Endast en situation där allt är gratis kommer att integrera/avskaffa alla de individer som inte är direkt proletära, alla de ”utan reserver” (inklusive dem som den revolutionära verksamheten har reducerat till sådana), de arbetslösa, de ruinerade småbönderna i ”tredje världen” och den informella ekonomins massor. [– – –] Kommuniseringsprocessen kommer verkligen att vara en övergångsperiod, men långt ifrån någon lugn period av socialistiskt eller demokratiskt uppbyggande mellan en kaotisk revolutionär period och kommunismen. Självfallet har en sådan föreställning inte något spännande över sig! [– – –] Kommunismen integrerar produktion och distribution, liksom produktion och reproduktion. Av den anledningen kommer all bokföring – all redovisning av räkenskaperna – att avskaffas, eftersom ett bokförande över ”produkter” förutsätter en separation av produktion och konsumtion.⁸

För BL handlar det alltså om en situation där nyttoföremål gjorts gratis, och där produktion och distribution inte kommer att beräknas och redovisas, exempelvis efter hur mycket arbete som lagts ner på dem. Detta kommer att dra in de icke-proletära skikt som på så sätt inte kan sälja sina produkter (som varor). Denna revolutionära process kommer att vara allt annat än en lugn process av socialistisk uppbyggnad efter en rationell plan.

I sin text ”Kris och kommunisering” från 2011 underströk Åström att en global exploateringskris inte automatiskt leder till revolution, men att en revolution är otänkbar utan en sådan kris, samtidigt som en kommunistisk

⁸ BL 2011, ”The suspended step of communisation”, *Sic* nr 1, s. 152, 154, 164, PH övers.

⁹ Peter Åström 2011, ”Kris och kommunisering”, *riff-raff* nr 9, s. 15. Se även densamme, ”A reply to critics”, ett tillägg till den engelska översättningen av texten som publicerades i *Sic* nr 1, 2011.

revolution idag är ”bland det svåraste och farligaste som går att föreställa sig”.⁹ Kommuniseringsperspektivet, lät det då, är inte att förstå som en strategi eller metod bland andra, som om proletariatet skulle stå inför ”ett smörgåsbord av tänkbara revolutionära lösningar”. I stället ska det förstås som en materiell nödvändighet som konfronteras medelst ’kommunistiska åtgärder’.¹⁰

Nu karakteriseras ett dylikt scenario som en apokalyptisk revolutionsteori, enligt vilken förespråkarna skulle föredra och rent av plädera för ett tillstånd av kaos, snarare än att deskriptivt försöka tänka sig i vilken situation det överhuvudtaget kan vara giltigt att tala om kommunistiska åtgärder: en kommuniseringsprocess som ’en revolution i revolutionen’ (TC). Åström menar att ett sådant perspektiv på revolutionen hotar omintetgöra avgörande delar av de produktivkrafter som människan har utvecklat historiskt, i synnerhet under kapitalismen, med följd att vi skulle förbli inom ”nödvändighetens rike”. Socialismen måste, menar han, förstås som ett positivt upphävande av kapitalismen, en *Aufhebung*, som bibehåller men omstöper den nivå av materiell produktion och reproduktion som har uppnåtts i kapitalismen, där människan, så att säga, underordnar sig teknologin i stället för att, som idag, vara subsumerad under denna, i form av kapital, personifierat av kapitalisten.

Det må så vara. Problemet är dock felformulerat.¹¹ Det som ska betonas är människans sociala verksamhet, inte dess föremål eller resultat.¹² Med praxis har vi med samhällseliga relationer att göra. Kommunism är väsentligen praxis och sociala relationer. Det vi har att göra består, abstrakt uttryckt, i ett avförtingligande av de kapitalistiska kategorierna som materiella uttrycksformer för det borgerliga samhällets förvända förhållanden.

¹⁰ Åström, ”Kris och kommunisering”, s. 18. Se även t.ex. de Mattis, ”Communist measures”.

¹¹ Inte om kommunismens utan storindustrins bärande princip skrev Marx: ”Den brokigaste, skenbart osammanhängande och förstenade samhällseliga produktionsprocessen upplöses i medveten, planmässig användning av naturvetenskaperna, alltefter den åsyftade nyttoeffekten”. Alldeles innan denna passage betecknar han just storindustrins princip som ”upplösningen av varje produktionsprocess i dess konstituerande element utan hänsyn till den mänskliga handen, skapade hela den moderna tekniska vetenskapen”. Marx, *Kapitalet. Första boken* (Staffanstorp 1969) (hädanefter K 1), s. 424.

¹² Se t.ex. Dauvé 2019, *From crisis to communism* (PM Press).

Vad gäller diskussionen om produktivkrafternas nivå och omfattning som förutsättning för ett efterkapitalistiskt, 'socialistiskt' samhälle, bör vetenskapen i vid bemärkelse särskilt betonas, och med den (den samhälleliga) människan själv som den viktigaste produktivkraften.¹³ I ett efterkapitalistiskt sammanhang, i en "högre samhällsform vars grundprincip är varje enskild människas fullständiga och fria utveckling",¹⁴ råder andra mål och syften än profit, inte ens största möjliga effektivitet för att kunna nå minsta möjliga mängd 'samhälleligt nödvändiga arbetstid' för att kunna utvidga 'merarbetstiden', nu i form av största möjliga mängd disponibel, fri tid.

Det är således ensidigt, och följaktligen felaktigt, att betrakta produktivkrafterna enbart som teknologi. En sådan ensidighet ger upphov till, och, i vidare bemärkelse, uttrycker förtingligandet av de samhälleliga relationerna i kapitalismen. Det begränsar perspektivet till ett strikt inomkapitalistiskt perspektiv, som inte förmår se utöver det borgerliga samhällets horisont. Det har därmed svårt att se implikationerna av de fenomen genom vilka det kapitalistiska produktionssättet pekar utöver sig självt. De materiella produktivkrafterna är av oerhörd betydelse, men de definierar inte i sig själva den produktivkrafternas nivå som är nödvändig för att omvärldva de kapitalistiska förhållandena. Av större betydelse är människans intellektuella färdigheter i vid bemärkelse, vår samlade och historiskt utvecklade "vetandekraft" [Wissenskraft], som Marx kallar det.¹⁵ Den samhälleliga människan bär vetenskapens verkliga framsteg och nivå med sig "i sitt huvud" som en förvärvad färdighet.¹⁶ Som separat verksamhet och specialområde kommer emellertid även vetenskapen att upphävas genom att inkorporeras i kommunistisk praxis.

Vad vi bör fokusera på när det gäller produktivkrafterna, deras nivå och bevarande under och efter revolutionen är just de färdigheter vi så att säga

¹³ Jfr Marx, *Grundrisse*: "Produktivkrafterna och de samhälleliga relationerna [...] är olika sidor av den samhälleliga individens utveckling" (s. 205). Med det sagt, bör man ta till sig kritiken mot naturvetenskapens exklusivitet, positivism och scientism, och mot instrumentellt förnuft från dialektiskt håll, som hos Hegel, Marx, Adorno–Horkheimer m.fl.

¹⁴ K 1, s. 521.

¹⁵ Marx, *Grundrisse*, s. 205.

¹⁶ *Grundrisse*, s. 211. Man frestas här att även inbegripa vetenskapen som ett hegelskt 'absolut vetande'.

bär inom oss, i form av vetenskapens nivå i vidaste bemärkelse och i våra intellektuella färdigheter och möjligheter uttryckt i förnuftet. Med det i åtanke förefaller en materiell återuppbyggnad under och efter revolutionen, efter att kapitalet släppt lös sina destruktiva krafter mot människor och material – och inte främst för att revolutionen skulle förstöra maskiner et cetera, vilket Åström liknar vid den apokalyps som kommunistiseringsperspektivet explicit och implicit skulle förorda – som ett så att säga hanterbart praktiskt-materiellt problem. Och då helt bortsett från alla de produktionsmedel som är direkt destruktiva redan idag och således omedelbart måste avskaffas eller, om möjligt, användas på annat, mer hållbart sätt.¹⁷

Vad gäller vår relation till tiden, kan den som så är benägen titta på två tidigare revolutioner för jämförelse: handlar vår tids revolution så att säga om att skjuta ner kyrkklockorna, som de franska revolutionärerna 1789, eller handlar det om att ta kontrollen över och bygga vidare på Taylors tidtagarur?

Allt detta är komplexa frågor som inte kan spekuleras vidare kring i denna text.

III

Det tycks mig som att vi nu, tvärt emot Åströms kritik av en provkarta med tänkbara revolutionära lösningar 2011, skulle stå inför ett rationellt övervägande av kommunismens fördelar när det kommer till produktion och reproduktion av samhället i kontrast mot marknadens anarki och kapitalismens exploatering av människa och natur. Det förefaller vila på premisser som förutsätter att vi ”kunde bygga upp kommunismen i ett tomrum” (Pannekoek)¹⁸ och postulera ett slags ”revolutionär omvälvning utan

¹⁷ Angående det senare har Åström argumenterat för revolutionen som ett slags av-ackumulation, som ett successivt avskaffande av destruktiv och överflödigt teknologi. Inspirationen har kommit från Amadeo Bordigas text ”Revolutionens omedelbara program” (1953). Eng. övers. https://www.quinterna.org/lingue/english/historical_en/immediate_program_of_the_rev.htm. Det är en aspekt som även Dauvé lyfter fram i *From crisis to communisation*.

¹⁸ Anton Pannekoek [1920] 1982, *Världsrevolution och kommunistisk taktik* (Stockholm: Arbetarpress), s. 25: ”Övergången från kapitalism till kommunism kommer inte att ske efter detta enkla schema: erövring av den politiska makten, införande av rådssystem, upphävande av det privata ägandet, även om det anger de stora dragen. Det skulle bara vara möjligt om man, så att säga, kunde bygga upp kommunismen i ett tomrum”.

revolution” (Dauvé).¹⁹ Att det är en omöjlighet tror jag nog att Åström instämmer i.²⁰ Det omedelbara problemet med hans perspektiv är emellertid praktiskt. Jag föreställer mig det vara omöjligt, eller ett utsiktslöst projekt att genomdriva den i förväg uppdragna planen, enligt Åströms schema, i frånvaro av så pass mycket lugn och ro, en acceptabel nivå på den omedelbara subsistensen (mat, kläder, boende, infrastruktur (inklusive internet) et cetera), att det finns tid och resurser att sätta den i verket. Det förutsätter därtill frånvaron av några kontrarevolutionära krafter – det skulle i praktiken innebära frånvaron av en revolutionär situation.

Viktigare ändå är de implikationer som gör sig gällande om man drar modellen till sin spets. Till att börja med gör distinktionen mellan nödvändighetens och frihetens rike gällande en tudelning av den samhälleliga arbetsdagen, vilket å ena sidan implicerar att arbetet inte har avskaffats som ”något distinkt åtskilt från övriga livet” (Dauvé).²¹ Med andra ord skulle proletärerna ännu inte vända sig mot sin ”hittillsvarande ’livsproduktion’”, som Marx och Engels skrev i *Den tyska ideologin*, utan röra sig inom samma logik som tidigare – icke-proletära – revolutioner som blott försökt revolutionera ”de enskilda betingelserna för det bestående samhället”.²² Kommunismen handlar dock om ett omvälvande av själva den mänskliga verksamheten, om praxis, inte blott om en successiv reducering av den ”nödvändiga arbetstiden” för att frigöra fritid (merarbetstid); dessa begreppspår är obsoleta givet de kommunistiska relationer som råder.²³

¹⁹ Gilles Dauvé 2014, ”Value, labour time & communism: Re-reading Marx”, *troploin*. Som noterades i inledningen är redan begreppet ’klass’, och därmed även *klasskamp*, frånvarande hos Åström.

²⁰ Han förespråkar trots allt inte några ’tillfälligt frigjorda zoner’ (inbegriper friköpt mark från vilken man kan iakta det stundande upproret) eller något aristokratiskt ’undandragande’.

²¹ Dauvé, ”Value, labour time & communism”.

²² Marx & Engels 1995 [1846], ”Den tyska ideologin”, i *Människans frigörelse. Karl Marx ungdomsskrifter* (Daidalos), s. 158.

²³ Som Dauvé säger om motsatsparet arbete–lek: det är ”en återvändsgränd: de är historiska och inte naturliga kategorier” (”Value, labour time & communism”); se även Endnotes ”Kommunisering och värdeformsteori” i det här numret av *riff-raff*. Precis som Marx kritiserar Fourier i *Grundrisse* för idén om leken som arbetets negation, samtidigt som det i den idén finns uttryckt ”en suspendering inte av distributionen utan av produktionsättet självt till en högre form” (s. 211). Att stanna vid leken, icke-arbetet, friheten, lyckan, som det ’repulsiva’ arbetets negativa andra, vore ”lättsinnigt naivt”, som Marx säger på samma ställe. Jfr Henrikssons invändningar mot ’dissidenterna’ i *riff-raff* nr 9 (2011) angående leken som revolutionär praxis.

Kommunism är filosofiskt uttryckt ett aktivt liv – *vita activa*. Vi får inte rädas allvar och ansträngning. I Åströms argumentation finns, precis som hos Adam Smith, en uppfattning av det nödvändiga arbetet som ”repulsivt” – vilket det mycket väl är, men det är mindre viktigt när vi talar om kommunistisk kontra kapitalistisk (lönarbete) verksamhet.²⁴

Vidare är en revolution inte bara nödvändigt som det enda sättet att störta den härskande makten, utan, enligt *Den tyska ideologin* igen, för att den kraft som störtar det gamla själv ska omvandlas och bli förmögen att befolka det nya.²⁵ Kommunistiska individer är inte en förutsättning för revolutionen, utan dess resultat, och dess medel. Kommunismen görs, och görs medvetet-självreflexivt, spontant och experimenterande – snarare än efter en föreskriven plan. Du gör revolution och det kommer att förändra folk, som Martin Glaberman sa en gång.²⁶ Proletariatet gör revolution med vårtor och allt – även om olika former av förtryck naturligtvis måste motarbetas i varje given situation, redan idag.

IV

Om vi har värde och abstrakt arbete, liksom ett överskott som sparas, enligt Åströms schema, då har vi följaktligen alltjämt mervärde, det vill säga ett merarbete (utöver det nödvändiga arbete som fordras för medborgarnas reproduktion) som består av abstrakt arbete (värde), och följaktligen ackumulation. Trots det vill Åström inte tala om ackumulation utan betonar istället ”av-ackumulation”. Dessa implikationer skulle inte undvikas ens om ackumulationen benämndes i mer abstrakta termer som ’anhopning’ (av tidigare, föremålsloggjordt dött arbete), sparande, eller som Åström själv betecknar det, som *surplus*. Vi har med andra ord ett samhällets tillägnelse av de omedelbara producenternas produkt, deras föremålsloggjordta arbete – med det medföljande intresset från ’samhällets’ sida att öka detta arbetes produk-

²⁴ Vi bör snarare instämma med Marx anmärkning, att ”Verkligt fritt arbete – som att komponera – är på samma gång det mest förbannade allvar, den mest intensiva ansträngning” (*Grundrisse*, s. 211).

²⁵ Marx & Engels, ”Den tyska ideologin”, s. 190.

²⁶ Se Martin Glaberman 2003, *En revolutionär optimist. Intervju med Martin Glaberman* (för kommunism).

tivkraft så att den nödvändiga arbetstiden reduceras mot sitt minimum. Vi skulle alltså ha exploatering.

Det vi inte längre skulle ha är marknadens förmedling av privatarbetsprodukter, utan en planerad allokering av en samhällig totalprodukt; inte en privatkapitalists utsugning av sina lönarbetare utan samhällets exploatering av dem som tilldelats rollen som producenter. Något slags arbetsdelning mellan de som producerar och de som planerar och fördelar (liksom mellan dessa aktiviteter i sig) måste vara för handen; givet imperativet – om så beslutat och planerat i förväg – att öka produktiviteten för att minska den nödvändiga arbetstiden (och de socialistiska transaktionskostnaderna) bör de bäst lämpade, de mest effektiva tilldelas adekvata aktiviteter, så även de byråkrater som planerar/fördelar; meritokratin som samhällsingenjörer och exekutivkommitté. Här står dörren vidöppen för en stat som underordnar sig medborgarna, för klasser, arbetsdelning, kort sagt allt som kännetecknar kapitalismen idag, och kanske än mer i sin historiska och specifika form i Sovjetunionen. Jag kan inte för mitt liv få det till något annat än en stat i analogi med 1900-talets kommandoekonomier.²⁷ Eller i bästa fall, ett mer liberalt ”vast countinghouse”, som Charles Dickens en gång sade om USA.

V

När det gäller själva kommuniseringsperspektivet och -begreppet bör det, menar jag, utvecklas utifrån i synnerhet TC:s teoretiska arbete, framför allt deras förståelse av programmatismen och dess sammanbrott, och den periodisering de gör, samt hur de ’ekonomiska’ aspekterna av kapitalförhållandet hänger ihop med klass-/kampaspekterna. Jag vill framhålla det så att säga deduktiva i deras angreppssätt. Som de argumenterar i texten ”Proletariat och kapital” grundar de sin värdering av de ledtrådar, de glimtar som kan iaktas i kamperna av ett ifrågasättande av proletariatets klasstillvaro på en

²⁷ ”Om regulatören är arbetstid så inbegriper det imperativet att vara produktiv och produktiviteten är ingen tjänare: den härskar över produktionen. Verkstadsgolvet skulle snart förlora kontrollen över sina valda övervakare och de demokratiskt utsedda medorganisatörerna skulle agera som chefer. [...] Vi kan inte ha det på båda sätten: antingen behåller vi värdet som grund, eller så gör vi oss av med det. Cirkeln kan inte göras till en kvadrat” (Dauvé, ”Value, labour time & communism”). PH övers.

déduction théoretique, en teoretisk härledning.²⁸ De har utvecklat sin teori för att kunna begripa och förklara de fenomen de tar sig an – klasskampen. På samma sätt kan arbetaridentitetens förfall förstås som ”en logisk härledning av det omstrukturerade exploateringsförhållandets struktur”.²⁹ Det ska dock inte förstås som en enkelriktad väg uppifrån och ner, utan som dialektik där begrepp och fenomen utvecklas tillsammans. Med andra ord förstås de kamper som analyseras från det teoretiska perspektiv och system i vilket vi befinner oss – vi befinner oss inte utanför klasskampen eller kapitalförhållandet, med anspråk på att analysera det objektivt, externt, fördomsfritt eller förutsättningslöst, så att säga utan att smutsa ner våra händer; vår praktiska och tolkande horisont är objektiv – samtidigt som begrepp och perspektiv arbetas fram allteftersom kamper äger rum och analyseras. Vidare relateras det till det större sammanhang som vi förstår som den reellt existerade kapitalismen (och klasskampen) idag.

Jag nöjer mig här med att kort rekapitulera några delar hos TC som är centrala och möjliga att arbeta vidare ifrån, och som är relevanta i detta samtal med Åström.³⁰

I ”Självorganisering och kommunisering” diskuterar TC bland annat hur vi ska förstå kommunisering i förhållande till autonomi och självorganisering. Autonomi som begrepp, mål och fenomen är, menar de, oskiljbart från en stabil arbetarklass som kan relatera till sig själv i sin kamp mot kapitalet och utifrån det affirmera sig själv som härskande klass. Autonomin var ”det revolutionära projektet som sträckte sig från självorganiseringen till affirmationen av proletariatet som härskande klass, genom befrielsen och affirmationen av arbetet som samhällsreglering”.³¹ Dess undergång är inte en undergång för kampen som sådan utan en undergång för ett historiskt stadium av klasskampen; den är ”en radikal variant av fackföreningsmässighet”.³² Det var i

²⁸ TC 2011 [2004], ”Proletariat och kapital – en för kort kärlekshistoria?”, *riff-raff* nr 9, s. 295.

²⁹ A.a., s. 265.

³⁰ För mer material, se *riff-raff* nr 8 (2006) och nr 9 (2011) som innehåller ett flertal texter av och om TC.

³¹ TC 2006 [2005], ”Självorganisering och kommunisering”, *riff-raff* nr 8, s. 227.

³² A.a., s. 229.

de stora fabrikerna som arbetarna kunde avkräva kapitalet erkännande på grund av det produktiva arbetet som kapitalets livgivande eld. De kunde på så sätt kräva att erkännas som förhandlingspart. Dessa fabriker har idag naturligtvis inte försvunnit, men utgör inte längre den organisatoriska principen för arbetsprocessen och värdetförmeringsprocessen, påpekar TC.³³ Den arbetaridentitet som uttryckte detta förhållande har förlorat fotfästet i och med omstruktureringen av kapital- och klassförhållandet sedan 1970-talet, och som idag utgör den reellt existerande kapitalismen. Det handlar enligt TC inte om att ”normativt fördöma självorganiseringen utan att konstatera vad den är”. För att uttrycka det något filosofiskt, att ”proletariatet som revolutionärt subjekt avskaffar sig självt som autonomt subjekt” i revolutionen som kommunisering; det är en brytningsprocess i klasskampen där subjektet omvandlar sig självt ”genom att avskaffa det som definierar det”.³⁴ Vi kan i kamperna se kommuniseringen som *une annonce*, ett varsel, eller järtecken, i de öppningar som skapas i kamperna; det är dessa öppningar som för TC utgör ”dynamiken i denna kampcykel”.³⁵ Denna kampcykel karakteriseras främst av å ena sidan den proletära identitetens upplösning och å den andra av omstruktureringen av det kapitalistiska produktions sättet i och med vilken motsättningen ställs på nivån av klassernas reproduktion.³⁶

Jag menar att ett kommuniseringsperspektiv är relevant och ändamålsenligt för vår förståelse av kommunismen och revolutionen utifrån kapitalismen idag. Till det kan TC:s bidrag tjäna som utgångspunkt. Åströms invändningar mot de mer extrema eller spekulativa delarna av kommuniseringsperspektivet, så som det formulerats i delar av TC:s produktion, må träffa svaga punkter i det teoretiska systemet. De träffar dock inte den hårda kärnan i kommuniseringsperspektivet.

Det alternativ som både explicit och implicit framträder i Åströms argumentation är då i bästa fall ett sjumilakliv bakåt till ett revolutionärt program anno 1920. I värsta fall frammanas – där Åströms argument så att

³³ A.a., s. 241.

³⁴ A.a., s. 243.

³⁵ A.a., s. 244.

³⁶ Se även Screamin' Alice, ”On the periodisation of the capitalist class relation”, *Sic* nr 1, 2011.

såga tar slut – ett slags planstat, konstituerad av en rationellt och instrumentellt inriktad socialistisk ingenjörskonst. Även denna bild ter sig dock orimlig, redan på grund av det faktum att både klass och klasskamp är frånvarande från hans schema, och att revolutionen därigenom förefaller vara en revolution utan revolutionär omvälvning, eller snarare en revolutionär omvälvning utan revolution, där 'produktionen' ('arbetet') bibehålls som separat sfär – för att kunna hålla fast vid den uppnådda nivån på arbetets produktivkraft (förstått i snävast möjliga bemärkelse). Blott distributionen ska ändras från att bestämmas av marknadens anarki till att styras av samhällets planerings- och prognosavdelningar. Man skulle rent av kunna likna Åströms program vid ett slags schumpetersk socialism, en byråkratisk överväxt till en socialistisk planerad ekonomi, där byråkrater och intellektuella tar över styrningen av ekonomin, eller, i en mer radikal variant, en kanslihusrevolution. Marknadens osynliga hand ersätts så av byråkratins – vi må hoppas! – synliga och transparenta hjärna.

Den bild som, måhända något illvilligt, kan läsas in har sin grund i Åströms omvärdering av Marx begreppsapparat, främst då *värdet* och det *abstrakta arbetet*, och det är ämnet för fortsättningen av denna text.

VI

Vara och tid

En människa som inte har begripit det nuvarande samhällssystemet är mindre i stånd att begripa den rörelse som försöker omstörta detta, liksom det litterära uttrycket för denna revolutionära rörelse.³⁷

För att kunna säga något om vägen ut ur de borgerliga förhållandena, de kapitalistiska produktionsförhållandena, måste vi ha en klar uppfattning om vad det är som avskaffas i den kommunistiska revolution som omvälver dessa förhållanden, och vem som gör det. Om vi säger att en kommunistisk revolution upphäver eller avskaffar det som bestämmer proletariatet som kapitalistisk klass – värde, pengar, kapital och så vidare – så handlar det inte om något blott diskursivt upphävande, som ett byte av ord på fenomen

³⁷ Marx till Annenkow, 28 dec. 1846, *Brev i urval*, s. 19.

som, som sådana, skulle finnas kvar. När kategorier avskaffas i en revolution handlar det om de fenomen (relationer) som uttrycks kategorier, som så säga är objektivt giltiga i och för detta system, men icke desto mindre falska, som uttryck för falska relationer.

Det är på basis av värdeteorin som Marx klassteori utvecklas, och det är förhållandet mellan lönarbete och kapital som bestämmer hela produktionssättets karaktär.³⁸ Dessa huvudkaraktärer personifierar och förkroppsligar kategorierna lönarbete och kapital, som bestämda samhälleliga kännetecken som präglar individerna i det borgerliga samhället. Mål och syfte för kapitalet är inte blott att producera mat och maskiner så fort och så billigt som möjligt för att vid slutet av dagen ha tjänat så mycket pengar som möjligt. Den kapitalistiska produktionsprocessens resultat är inte bara varor, inte bara vinst – dess övergripande mål är reproduktionen av själva kapitalförhållandet, förhållandet mellan arbete och kapital, mellan proletariat och kapitalistklass.³⁹ Det sker genom utsugning av lönarbetets klass, i expanderande skala i och genom kapitalackumulationen.

Varor, värde, kapital, pengar och så vidare återfinns också tidigare i historien. Men, framhäver Marx, det är först i kapitalismen som varuutbytet blir generellt, och med det värdet och dess framträdelseform som pengar. Det vill säga, först i kapitalismen blir varuformen den allmänna formen för de arbetsprodukter som framställs för utbyte på marknaden. Det gäller i synnerhet arbetskraften själv, som i kapitalismen blir en vara: lönarbete. För lönarbetaren är det lön, det vill säga pengar, det vill säga bytesvärde som är målet, och det på grund av det faktum att den omedelbare producenten står utan (har historiskt blivit berövad) både produktions- och subsistensmedel: redskap, material och mat. Hon är så illa tvungen att sälja sin arbetskraft för att kunna äta, klä sig och skaffa sig tak över huvudet.

Det är detta Marx har i åtanke i sin berömda inledning till kritiken av den politiska ekonomin från 1857, som ofta, men lite slarvigt, benämns ”Inledningen till Grundrisse”. Det är i detta utkast Marx benämner arbetets

³⁸ Se Marx, *Kapitalet. Tredje boken* (Cavefors 1973) (hädanefter K 3), s. 779; jfr *Grundrisse*, s. 203.

³⁹ Se K I, s. 508.

abstraktion, så som det framställs av de klassiska ekonomerna, som något ”praktiskt sant”.⁴⁰ Som belystes i rekonstruktionen av Åströms argument ovan menar han att det är först i kapitalismen som ’arbete i allmänhet’ blir en realitet, något ’praktiskt sant’ i och med att de omedelbara producenterna inte längre är bundna till en bestämd, konkret sysselsättning utan fågelfria att ta anställning, vilken som helst och i vilken form som helst, det vill säga att de omedelbara producenterna inordnas i den samhälleliga och historiska formen av arbete: lönarbete, med enbart pengar som mål.

I denna ”Inledning” pekar Marx på att detta praktiskt sanna abstrakta arbete är som mest och tydligast utvecklat i USA. Där har arbetet, som sådant, ”inte bara i kategorin utan i verkligheten” blivit ett medel till att skapa rikedom överhuvudtaget, det vill säga abstrakt rikedom (bytesvärde, pengar).⁴¹ I USA, till skillnad från stora delar av Europa, kan – måste – individerna röra sig mellan olika typer av arbeten och mellan olika platser där anställning står att finna, vilket skapar ett slags likgiltighet hos arbetaren gentemot typen av arbete som ska utföras, mot arbetets innehåll, och att det är pengarna som är mål och syfte med anställningen. Men, förtydligar Marx senare, i *Kapitalet III*, det är inte (kategorin) lönarbete som bildar varuvärde.⁴² För våra syften, liksom för Marx värde- och kapitalteori, är det

⁴⁰ Marx, ”Inledning”, s. 63. I vårt aktuella sammanhang är det talande att denna karakterisering har en framskjuten roll i både Åströms kritik av värdeformsparadigmet och i Dasjkovskijs kritik av Rubins värdelära; se Isaak Dasjkovskij 2022 [1926]: ”Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier” i detta nummer av *riff-raff*.

⁴¹ ”Inledning”, s. 62; snarlika resonemang förs även i ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat” (1864) (i *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter* (Arkiv 1975), s. 612n; jfr *Grundrisse*, s. 116f).

⁴² K 3, s. 781: ”Fastän arbetets form som *lönarbete* är avgörande för gestaltningen av hela processen och för det specifika produktionssättet självt är det inte *lönarbetet* som är värdebestämmande. I värdebestämmandet handlar det om den samhälleliga arbetstiden överhuvudtaget, det kvantum arbete vilket samhället överhuvudtaget har att förfoga över och vars relativa absorbering i de olika produkterna så att säga bestämmer deras respektive samhälleliga vikt. Den bestämda form i vilken den samhälleliga arbetstiden sätter sig igenom som bestämmande, i varornas värden etc. sammanhänger förvisso med arbetets form som lönarbete och den motsvarande formen för produktionsmedel som kapital, emedan först på denna basis blir varuproduktionen den allmänna produktionsformen osv.”. I första boken signalerar Marx denna distinktion i en fotnot i det första kapitlet där han förtydligar att ”Läsaren måste komma ihåg att här inte är tal om lön eller om det värde som arbetaren får t.ex. för en arbetsdag, utan om det varuvärde vari hans arbetsdag

viktigt att hålla isär de olika bestämmingar och abstraktioner av arbetet som utmärker det varuproducerande arbetet i kapitalismen; det är nödvändigt att hålla isär kategorierna abstrakt arbete och lönarbete.

På ett tämligen rättframt sätt är det självklart att det är lönarbetarna som producerar de produkter som kapitalisterna avyttrar som varor i syfte att göra vinst. Men som omedelbara producenter – med hjälp av arbets- och produktionsmedel –, som de individer som utför levande arbete hör denna deras bestämning till det varuproducerande arbetets konkreta aspekter. Kapitalisten köper förfoganderätten över arbetarens arbetskraft för en bestämd tid. Som vara tillhör denna arbetsförmåga, detta bruksvärde, kapitalisten under den avtalade tiden. Den konsumeras genom att sättas i arbete tillsammans med övriga produktionsfaktorer för att framställa de föremål som ska säljas som varor på marknaden i syfte att ge kapitalisten ett överskott över de pengar han lagt ut på att köpa dessa produktionsfaktorer (i varuform). Här fungerar den levande arbetskraften som bruksvärde för kapitalisten. Den utgör samtidigt källan till det bytesvärde han har för ögonen: värdet, närmare bestämt mervärdet i form av mer pengar än han hade på fickan innan han gjorde sina investeringar. Alla kapitalister instämmer således i kakfabrikörens erkännande, att det är degen som är godast.

Det unika bruksvärde som kapitalisten vill komma åt, bruksvärdet par excellence, är emellertid arbetskraftens förmåga att framställa mer värde än vad den själv representerar, det vill säga att för totalkapitalet producera *mervärde* och för den enskilde kapitalisten *profit*. Det är den merarbetstid som skapar en merprodukt som kapitalisten tillägnar sig så att säga gratis, som i värdeform utgör det mervärde som kapitalet har för ögonen när det köper förfogandet över arbetarens arbetsförmåga. Lönarbetaren får, enligt Marx antagande, en lön som motsvarar arbetskraftens värde. Men genom köpet förfogar kapitalisten över arbetskraften under en längre tid än vad som i värdeformer motsvarar arbetskraftens reproduktion och kan genom detta in-

materialiseras. Arbetslönsens kategori existerar överhuvud inte på detta stadium av vår framställning” (K I, s. 39n). Denna viktiga anmärkning framhävs även i *Lön, pris, profit* från 1865 (s. 39f).

stitutionella arrangemang tillägna sig mervärde, det vill säga mer värde än vad utbytet av ekvivalenter mellan kapitalist och arbetare implicerar.

Något förenklat: arbetaren producerar värde under hela arbetsdagen, säg åtta timmar; den del av arbetsdagen som motsvarar värdet på arbetskraften utgör endast en del av denna arbetsdag, säg fyra timmar.⁴³ Ett värde motsvarande en arbetsdag produceras av arbetaren, varav hon (här) får värde motsvarande halva den tiden för att reproducera sin arbetskraft; kapitalisten tillägnar sig de överskjutande fyra timmarna utan att betala något.

När vi – och Marx – talar om värdebildande abstrakt arbete så är det, till sitt begrepp, alltså något annat än kategorin lönarbete. Historiskt och praktiskt hänger de samman, eftersom arbetsprodukten först i kapitalismen, med lönarbetet som grund och förutsättning, i allmänhet antar varuform och därigenom värdeform.

För att återknyta till Åströms argumentation: den arbetets abstraktion som är 'praktiskt sann' i 1857 års "Inledning" har med lönarbete att göra, inte med det värdebildande abstrakta arbete som utvecklas i *Till kritiken* och i *Kapitalet*.⁴⁴ Det är därför missvisande att tala om det värdebildande abstrakta arbetet som 'praktiskt sant', då det har med en annan arbetets kategori och abstraktion att göra. Icke desto mindre ska värdebildande 'abstrakt arbete' förstås som en *realabstraktion* med praktiskt effektiv samhällelig verkan i kapitalismen.

VII

När det gäller Åströms påstått externa och därmed tillfälliga förhållande mellan värde och värdeform så förefaller det omedelbart motsäga Marx både ande och mening. Värde (som sådant) är att betrakta som en rent kvalitativ

⁴³ Detta benämns "nödvändig arbetstid" av Marx och ställs i motsatsställning till "mer-arbetstiden". Denna "nödvändiga arbetstid" ska inte sammanblandas med kategorin "samhälleligt nödvändig arbetstid" som är den tid som fordras för produktionen av en vara (som idealt genomsnittsexemplar); se nedan.

⁴⁴ Det bör i allmänhet has i åtanke att Marx inte nödvändigtvis har samma slags bestämmingar för ögonen i, exempelvis, *Grundrisse* och *Kapitalet*. Det föreligger därför ett problem med att göra, vad jag skulle vilja kalla, en *Grundrisse*-läsning av *Kapitalet* – utan att på något sätt därmed förminska betydelsen av den förra historiskt och intellektuellt enastående skriften.

bestämning, samhälleligt nödvändig arbetstid en rent kvantitativ bestämning, och värdeformen, slutligen, sammanfattar och uttrycker dessa bestämningar som bytesvärde, pris, pengar. De är så betraktat nödvändigt och inte godtyckligt relaterade. Tydligast klargör Marx detta interna förhållandet mellan värde och värdeform i den första utgåvan av *Kapitalet I* (1867), där han inför vad som från den andra utgåvan (1872) är känt som läran om varans fetischkaraktär anmärker följande: ”Det avgörande viktiga var [...] att uppdaga det inre nödvändiga sammanhanget mellan värdeform, värdesubstans och värdestorlek; dvs. ideellt uttryckt, att bevisa att värdeformen framspringer ur värdebegreppet”.⁴⁵ I samma utgåva framhålls även att ”Varans samhälleliga form, värdeform eller utbytbarhetens form är alltså en och densamma”.⁴⁶ Det ska med andra ord förstås som att arbetsproduktens historiska form som vara är internt relaterad till dess aspekt som värdeföremål, varans översinnliga, samhälleliga aspekt som bärs upp av dess sinnligt-konkreta aspekt som bruksföremål och bruksvärde. Vi kan därför inte förstå ’värde’ som något som existerar utan form och sammanhang, som ett slags naturlig, påtaglig substans i ett ting som vidrörts och omformats av mänsklig hand, som framställts för något ändamål. Värdet hänger inte i luften i väntan på en form att ta sig in i. Likaså existerar inte värdeformen utan sitt innehåll, som en behållare som väntar på att fyllas med innehåll. Båda skapar och skapas av varandra ömsesidigt genom utbytet av produkter som varor mot och medelst pengar.⁴⁷

Det egentliga värdet har att göra med den historiska samhällsform som karakteriseras av ett allmänt och förhärskande varuutbyte, det vill säga det kapitalistiska produktions sättet och det borgerliga samhället. Värde är ett samhälleligt produktionsförhållande och inte en egenskap som tillkommer

⁴⁵ Marx, *Supplement*, s. 68. Se även K 1, s. 73n, jfr s. 34: ”Det gemensamma som framträder i utbytesförhållandet eller i varans bytesvärde är alltså dess värde. Undersökningens fortgång ska föra oss tillbaka till bytesvärdet som *värdets nödvändiga uttrycksätt eller manifestationens form*, men till att börja med är värdet att betrakta oberoende av denna form” (PH emfas).

⁴⁶ Marx, *Supplement*, s. 61f.

⁴⁷ Se här t.ex. Rubin 2022 [1927] i detta nummer av *riff-raff*, i synnerhet där han diskuterar relationen mellan innehåll och form i Marx värdelära och hänvisar till Hegels ’lilla Logik’, *Enzyklopädie*.

ting som arbetsprodukter.⁴⁸ Värde som sådant ska därför förstås som en "historisk abstraktion", som Marx påpekade i ett brev till Engels (1858).⁴⁹ En tydlig indikation på värdets historiska bestämdhet ges redan i *Grundrisse* där Marx påpekar att "Värdets begrepp tillhör helt den modernaste ekonomin, eftersom det är det abstraktaste uttrycket för kapitalet självt och den på det vilande produktionen. I värdebegreppet förråds dess hemlighet".⁵⁰

Kategorierna varuform och värdeform är inte identiska och ska inte sammanblandas. Värdeformen är endast en aspekt av arbetsproduktens varuform. De är dock intimt förknippade: "Arbetsprodukten är i alla samhällsliga tillstånd bruksföremål, men endast en historiskt bestämd utvecklings-epok, som uttrycker det för produktionen av ett bruksföremål förbrukade arbetet såsom dess 'föremålsliga' egenskap, dvs. såsom dess värde, förvandlar arbetsprodukten till vara".⁵¹ Genom att utbyta arbetsprodukter som varor blir dessa till värd föremål. Samtidigt är det endast på ett bestämt historiskt stadium som arbetsprodukternas 'föremålsliga' egenskap uttrycks som *arbete*, som tid, som värde. Det är av denna anledning Marx talar om varans värdekaraktär som dess "spöklika föremålslighet", olika varors "gemensamma [gemeinschaftliche] samhälleliga substans".⁵²

Det blir än tydligare om vi beaktar en anmärkning i *Kapitalet III*, om arbetet som sådant: "arbetet [*die Arbeit*]", är inget annat "en abstraktion"

⁴⁸ Jfr Paul Mattick: "För Marx är inte värde- och prisförhållandena 'ekonomiska' förhållanden i den borgerliga ekonomins bemärkelse, utan *samhälleliga klassförhållanden* vilka framstår som 'ekonomiska' förhållanden under den kapitalistiska varuproduktionens villkor. Även om de inte kan framstå på annat sätt är de icke desto mindre endast en historisk form för samhälleliga klassförhållanden. Från den synvinkeln är värde och pris på samma sätt fetischistiska kategorier för de underliggande förhållandena mellan kapital och arbete och har betydelse endast så länge som dessa förhållanden existerar. Medan de existerar är det dock nödvändigt att behandla de samhälleliga produktionsförhållandena som värde- och prisförhållanden" ("Samuelson's 'transformation' of marxism into bourgeois economics", *Science & Society*, 36:3, s. 268, PH övers.). Se även densamme, *Marx och Keynes. Blandekonomins gränser* (Röda Bokförlaget, 1975 [1969]), s. 27.

⁴⁹ Marx: "Brev till Engels, 2 april 1858", i MEGA III.9, s. 123. PH övers.

⁵⁰ Marx, *Grundrisse*, MEGA II.1, s. 646. PH övers.

⁵¹ K I, s. 54. I ett brev till Engels (22 juli 1859) förtydligar Marx, "att redan i den enklaste formen, varans, analyseras den borgerliga produktionens specifikt samhälleliga, på inga sätt absoluta karaktär", MEGA III.9, s. 521. PH övers.

⁵² K I, s. 34.

som ”för sig tagen överhuvudtaget inte existerar”. Som det går och står är det ”ett rent spöke” som inte existerar positivt, som empiriskt påvisbart faktum. Abstraktionen ’arbetet’,

människans produktiva verksamhet överhuvudtaget, genom vilken hon förmedlar ämnesomsättningen med naturen, avkläder inte blott varje bestämd samhällelig form och karaktär utan är, oavhängigt från samhället, från alla samhällen, självt befriat från sin bleka naturtillvaro och helt gemensam för de ännu inte samhällliga människorna, med dem på ett eller annat sätt samhälleligt bestämda som livsytring och livsprövning!⁵³

Det är dock ett spöke med praktisk verkan i kapitalismen, en poltergeist som hörs skramla natt som dag. Det är den vålnad som tillskriver arbetsprodukten som värdeföremål dess ’spöklika föremåslighet’ – en facett av varans fetischkaraktär: att den aspekt av det mänskliga arbetet som bildar värde *förefaller* vara ’mänskligt arbete som sådant’. Denna karaktär som mänskligt arbete i allmänhet är, som underströks ovan, dess specifikt samhällliga karaktär, det som gör det till en historiskt bestämd form av ’samhälleligt arbete’. Värdebildande abstrakt arbete är följaktligen inte ’arbete’ helt utan form utan en specifik (samhällelig, historisk) form i vilken arbete framstår *som* arbete.

Vad som i alla samhällsformer, formellt sett, uttrycks i arbetsprodukter som nyttoföremål erhåller i kapitalismen även en rent samhällelig föremåslighet som *värde*, konstituerat av *abstrakt arbete*, som alltså är en bestämd historisk, rent samhällelig bestämning av mänskligt arbete. I sina randanmärkningar till Wagner (1881–1882) anmärker Marx att ”varans ’värde’ endast i en historiskt utvecklad form uttrycker vad som existerar även i alla andra historiska samhällsformer, om också *i andra former, nämligen arbetets samhällliga karaktär, för så vitt [sofern] det förekommer som utgivande av ’samhällelig’ arbetskraft*”.⁵⁴

⁵³ K 3, s. 722; jfr avsnittet om ”Arbetsprocess” i K 1.

⁵⁴ Marx: ”Randanmärkningar om Wagner”, s. 775, Marx emfas. Jfr K 1, s. 497; även ”Kritik av Gothaprogrammet”: ”Inom det samfällda [genossenschaftlichen] samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen, utbyter producenterna inte sina produkter; lika lite uppträder här det i produkterna använda arbetet som dessa produkters värde, som

Värde är varornas rent samhälleliga substans som uppstår och existerar i relationen mellan (åtminstone) två varor, deras så att säga gemensamma 'tredje' (värdeform). Varornas prislappar har inte med en metafysisk egenskap hos mänskligt arbete som sådant att göra. Vi kan blicka bakåt i historien och upptäcka det fenomen som i kapitalismen betecknas värde, som en ekonomisk formbestämning av en arbetsprodukt. Den som vill (Åström) kan kalla det värde, men måste då ha i åtanke att det är 'värde' på ett annat sätt än i kapitalismen; framför allt på grund av att det inte tidigare i historien har bestämt eller definierat ett samhälleligt produktionsförhållande.⁵⁵

Den fundamentala kritiska frågan är *varför* mänskligt arbete tar sig uttryck i värde, och den tid som fordrats för dess produktion i värdestorleken. Det handlar inte om att härleda varornas bytesvärden till det mänskliga arbetet, vilket den klassiska ekonomin uppnått, utan om att, utifrån denna abstraktion, påvisa varför (en aspekt av) mänskligt arbete nödvändigtvis uttrycker sig i arbetsprodukternas värde när de förvandlats till varuform, och varför mängden av detta arbete bestämmer dess kvantitet, den proportion i vilken olika varor förhåller sig till varandra.

Det är i det ljuset vi ska förstå det ofta citerade brevet till Kugelman (11 juli 1868) där Marx förtydligar att "i ett samhällssystem där det samhälleliga arbetets sammanhang tar sig uttryck i ett *privatutbyte* av de individuella arbetsprodukterna präglas formen för denna proportionella arbetsfördelning just av dessa produkters *bytesvärde*".⁵⁶ Närmare bestämt produkternas värdekaraktär, som värdeföremål och som värden av bestämd storlek och sinsemellan proportion. Generellt, som allmän abstraktion, påpekar Marx, gäller att en fördelning av det 'samhälleliga arbetet' i enlighet med de (historiskt) olika behoven inte kan förnekas genom en historiskt specifik form av samhälleligt arbete.

en av dem hemsökt [besessne] saklig egenskap, då de individuella arbetena nu, i motsats till det kapitalistiska samhället, inte längre existerar på en omväg utan omedelbart som beståndsdelar av totalproduktionen" (i *I programfrågor* (Göteborg: Proletärkultur) [1875] 1982, s. 70, mod; se MEGA I.25 (Berlin 1985), s. 13).

⁵⁵ Se Marx: "Den omedelbara produktionsprocessens resultat", s. 655 och öht. s. 654ff.

⁵⁶ Se brev till Kugelman, 11 juli 1868, *Brev i urval*, s. 86; MEGA [https://megadigital.bbaw.de/briefe/detail.xml?id=Boo684]

Vi kan därför inte dela Dasjkovskijs eller Åströms tolkning som menar att Marx i detta brev påpekar att värdebegreppet, och arbetsprodukten som värdeföremål, endast är en truism för det ovedersägliga faktum att människan alltid måste producera sin tillvaro, och fördela produkterna från denna produktion i enlighet med de förhandenvarande behoven.

Det är riktigt att Marx i *Kapitalet III* skrev att ”sedan det kapitalistiska produktions sättet upphävts men en samhällelig produktion består, kvarstår värdebestämningen som förhärskande i den meningen [in dem Sinn] att reglering av arbetstiden och fördelningen av det samhällelige arbetet mellan de olika produktionsgrupperna, och slutligen bokföringen över denna fördelning blir mera väsentlig än någonsin”.⁵⁷ Men som Paul Mattick påpekat, i det sammanhanget är ordet ’värde’ endast ett uttryckssätt.⁵⁸ Vid en strikt tillämpning av Marx begreppsapparat kan vi inte ta värdet för blott ett talesätt. Varans bestämning som värdeföremål är inte ett slags värdenominalism.

Värdet är bytesvärdets rent samhällelige substans, konstituerat av det abstrakta arbetet, som ett samhälleligt förhållande och inte en tingslig egenskap, annat än som (samhälleligt nödvändigt) sken. Som sådan är denna relation förtingligad, och nödvändigtvis uttryckt och föremålsliggjord i varans självständiggjorda form som pengar. Utan form kan inte värdet mätas eller ens iakttagas; värde är inte något osynligt i sig som exempelvis radioaktivitet eller kolmonoxid. Värde existerar överhuvudtaget inte positivt i sig utan form, utan värdeform, utan sin nödvändiga framträdelseform som pengar. När Marx påpekar att ingen kemist har funnit värde i en diamant så är det inte bara ironi utan även ett faktum.

Utifrån en borgerlig horisont kan ’arbetets’ framträdelse, som substans, som ’föremålslighet’ – bevisligen – betecknas ’värde’, men då är det inte som ’egentligt’, ’verkligt’ värde utan som värde i stympad, ensidig och out-

⁵⁷ K 3, s. 754. I manuskripten till den andra boken spekulerar Marx ytterligare kring detta. Vi bör här komma ihåg att (även) Marx var ett barn av sin tid, och att han levde under den programmatistiska epoken, att han, trots allt i hans ekonomikritik som pekar utöver de kapitalistiska produktionsförhållandena, den borgerliga horisonten, och trots dess mycket höga abstraktionsnivå, väsentligen var en programmatist.

⁵⁸ Se Paul Mattick, *Marx och Keynes*, s. 29.

vecklad (mentalt ideell) form, som analytisk abstraktion. Kort sagt, när Marx i brevet till Kugelmann talar om samhälleligt arbete (i allmänhet) så talar han inte nödvändigtvis om *abstrakt, värdebildande arbete* eller *värde*, som något allmänt, överhistoriskt, som skulle existera i sig, i väntan på en (tillfällig) historisk form förefallandes svävande redo i luften. 'Värde' är därför inte en överhistorisk kategori som uttryck för 'mänskligt arbete som sådant', som således – enligt Åström – skulle fortleva även i ett kommunistiskt sammanhang. Värde är *en historisk abstraktion* som (samhällelig) substans för en specifik form av samhälleligt arbete, som genom penningformen får arbetet att gälla och räknas som mänskligt arbete som sådant.

Även om vi skulle plädera för en beräkning av arbetstid som grund för allokeringen av de samhälleliga resurserna i framtiden så är det för den sakens skull inte fråga om 'värde', som alltså vid närmare betraktande är att karakterisera som ett historiskt bestämt och specifikt samhälleligt produktionsförhållande, inte en egenskap vare sig hos arbetsprodukten eller det mänskliga arbetet som sådant. Karaktären 'värdebildande abstrakt arbete' är med andra ord inte en egenskap hos det mänskliga arbetet som sådant.⁵⁹

* * *

Även relationen mellan värdets substans och dess mått, den samhälleligt nödvändiga arbetstiden, är intern och dialektisk – inte extern och tillfällig. Det framhävs tydligast i Marx efterord till den andra utgåvan av *Kapitalet I* (1872) med påpekandet att denna relation i den första utgåvan blott framgått antydningvis.⁶⁰ Den samhälleligt nödvändiga arbetstiden, som bestämmer storleken på en varas värde och således är dess (rent) kvantitativa bestämning, bestäms i sin tur av en rad konkreta och tekniska omständigheter varav

⁵⁹ Vi finner åtskilliga skrivningar i Marx publicerade och opublicerade verk som vid närmare skärskådning är tveksamma eller felaktiga som de går och står, eller, vilket trots allt är vanligare, som enkla kortformer för de mer precisa kategorierna och begreppen, som att det skulle vara mänskligt arbete, eller samhälleligt arbete som producerar värde et cetera; vad som avses är mänskligt arbete i specifik samhällelig form.

Marx listar ett kort urval, som exempelvis teknologins nivå och omfattning, jordens bördighet, vetenskapens utveckling och tillämpning med mera.⁶¹ Denna arbetstid etableras på samhällelig nivå och utgör på så sätt, som det uttrycks i *Grundrisse*, en yttre måttstock.⁶² Det är inte en känd storhet i sig, om än vid varje tidpunkt något givet; den utgör så att säga ett genomsnitt på samhällelig nivå och är därför inte blott ett aritmetiskt utan ett reellt 'samhälleligt genomsnitt'.⁶³ Den framträder i varans penningform som pris, som den penningmängd mot vilken varan utbytes, ett slags latent entitet som visar sig i efterhand (a posteriori) i det pris varans värde realiserar i. Det ger erfarenheten en känsla av förväntan och sedvanlighet, och ligger, som sådan, till grund för kapitalisternas strategiska och taktiska beslut. Det är emellertid endast en tillfällighet om varans förvandling, eller "transsubstantiation", verkligen äger rum, och äger rum till fullo, det vill säga att hela dess ('individuella') värde realiserar.⁶⁴

Som jag har försökt belysa är det viktigt att ha Marx procedur i åtanke när vi följer framställningen av värdeläran. Han inleder med att skärskåda bytesvärdet från kvalitativ synvinkel, som 'värde i allmänhet', "kvaliteten *värde* överhuvudtaget",⁶⁵ där även värdets form bortses från. När värdet är bestämt övergår han till dess kvantitativa aspekt: den samhälleligt nödvändiga arbetstiden.⁶⁶ För att lokalisera dessa moment och fasthålla dem för analys har vi blott att tillgå, som Marx påpekar, vår abstraktionskraft.⁶⁷ När

⁶⁰ K I, "Efterord", s. 7. Jfr *1861–1863 års manuskript*: "Som bruksvärde framstår varan som något självständigt. Som värde däremot som blott satt [Gesetztes], bestämt blott genom sitt förhållande till samhälleligt nödvändig, lika, enkel arbetstid" (MEGA II.3.4, s. 1316). PH övers.

⁶¹ Se bl.a. Marx, *Lön, pris, profit* [1865], s. 43; K I, s. 35. Vad gäller kategorin arbetets produktivkraft så har den med bruksvärden och det konkreta, nyttiga arbetet att göra, se K I, s. 144.

⁶² Se Marx, *Grundrisse*, s. 97.

⁶³ Jfr Marx: *Grundrisse*, MEGA II.1, s. 72: "Varornas genom arbetstiden bestämda värde är blott deras *genomsnittsvärde*. Ett genomsnitt som framstår som en yttre abstraktion i så måtto som det framräknas som ett genomsnittstal för en hel epok [...]; men som är mycket verklig, när den tillika erkänns som oscillationernas drivkraft och rörelseprincip, som varupriserna genomlöper under en bestämd epok". PH övers.

⁶⁴ Se K I, s. 93.

⁶⁵ Marx, *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.4, s. 1319f. PH övers.

vi vill begripa varan som värdeföremål måste vi följaktligen hålla isär, och samtidigt sammanföra, dess kvalitet – värdet, som bildas av mänskligt arbete som sådant; dess kvantitet – värdestorleken, som bestäms av mängden värdebildande arbete – samhällligt nödvändig arbetstid; och, slutligen, dessa moment sammanslagna som bestämd värdemängd, på basis av vilken varor utbyts på marknaden, det vill säga bytesvärdet, ideellt uttryckt i varans pris.

Privatarbetet föremålsiggörs i olika bruksvärden – stolar, kjolar et cetera – och blir på ett specifikt sätt samhällligt arbete. I praktiken blir individuella arbeten ”blott till allmänt och i denna form till samhällligt arbete i det att de verkligen utbyts mot varandra i förhållande till deras varaktighet i tiden. Den samhällliga arbetstiden existerar så att säga blott latent i dessa varor och uppenbarar sig först i deras utbytesprocess”. Karaktären ’allmänt samhällligt arbete’ är därför ”inte en färdig förutsättning utan ett blivande resultat”.⁶⁸ Svaret på värdets fråga blir således: *Time will tell*.

Ibland förkortar Marx det värdebildande (abstrakta) arbetet till mänskligt arbete eller samhällligt arbete – ofta med tillägget ”som sådant”. Men mänskligt arbete som sådant bildar inte varornas värde; inte heller samhällligt arbete som sådant eftersom allt arbete är samhällligt på något sätt och i någon mån – det är alltid ett arbete för och tillsammans med andra, om så i olika form i olika samhällsformationer och i olika produktionssätt.⁶⁹

I kapitalismen är det privatarbetet som framställer varor för utbyte på marknaden.⁷⁰ Det förefaller ge vid handen en motsägelse: privatarbete producerar varor, som består av en bruksvärde- och en bytesvärdeaspekt – och,

⁶⁶ Se t.ex. *1861–1863 års manuskript* för ett förtydligande av denna (abstrakta) åtskillnad: ”Som arbetstidens existensform [Dasein] är den värde överhuvudtaget, som existensform för en kvantitativt bestämd arbetstid är den bestämd *värdestorlek* [Wertgröße]” (MEGA II.3.4, s. 1316). PH övers.

⁶⁷ Se K I, ”Förord”, s. 3; även *Supplement*, s. 48. Denna abstraktionskraft var något som de klassiska ekonomerna brast i, påpekar Marx, varför deras abstraktioner kan sägas vara på samma gång för lite abstrakta och allt för abstrakta, se *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.3, s. 759.

⁶⁸ Marx, *Till kritiken*, s. 36; jfr *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.3, s. 1150.

⁶⁹ Se t.ex. Marx ”Inledning” (1857): ”All produktion är från individens sida ett tillägnande av naturen inom och förmedlat av en bestämd samhällsform” (s. 47, mod.).

på motsvarande vis, en konkret arbetsaspekt och en abstrakt arbetsaspekt. Värdeaspekten är dock konstituerad av arbetets samhällliga aspekt. Hur blir privatarbetet till samhällligt arbete i varuproduktionen och -utbytet, med andra ord i kapitalismen? Den enskildes arbete blir samhällligt genom det sätt på vilket det förhåller sig till alla andras arbete i form av det samhällliga totalarbetet, i den samhällliga arbetsdelningen, och närmare bestämt i och genom penningen som allmän ekvivalent. Från avsnittet om varans fetischkaraktär:

Det hemlighetsfulla med varuformen består helt enkelt däri att i den åter-speglas för människorna den samhällliga karaktären hos deras eget arbete som föremålslik karaktär hos arbetsprodukten själv, som samhällliga natur-egenskaper hos dessa ting, därmed även producenternas samhällliga förhållande till totalarbetet som ett för dem yttre existerande samhällligt förhållande mellan föremål. Genom detta quid pro quo blir arbetsprodukterna varor, sinnligt översinnliga eller samhällliga ting.⁷¹

I *Till kritiken* illustreras detta fenomen som att den arbetstid som framträder i bytesvärdet som en enskilds arbetstid är den enskildes arbetstid utan åtskillnad från någon annan enskilds arbetstid – ”den är alla enskildas arbetstid” och därför ”likgiltigt vilken enskilds arbetstid den är”. Arbetstiden är en ”Samhällelig storhet” och ”blott som sådan allmän storhet”.⁷² Det sker som om alla enskildas arbetstid slogs ihop till en samhälllig totalarbetstid som fördelas ut som bråkdelar på alla enskilda, med följd att den tid som den enskilde behöver för att producera en vara är den samhällligt erforderliga arbetstiden.

En varas värde utgörs alltså inte av den arbetstid som är nedlagd på just den varan utan bestäms av samhällets totala tid. Dess ”verkliga värde bestäms inte av dess individuella utan dess samhällliga värde, dvs. inte av den

⁷⁰ Privatarbetet har i praktiken (och på kapitalets nivå) med enskilda firmor och inte individer att göra.

⁷¹ K I, s. 63.

⁷² *Till kritiken*, s. 21.

arbetstid som det i praktiken kostar producenten i det enskilda fallet utan den för dess produktion samhälleligt erforderliga arbetstiden”.⁷³

Det är just det sätt på vilket privatarbeten förhåller sig till varandra som bestämmer deras karaktär som abstrakt arbete, den aspekt av det varuproducerande arbetet som bildar värde. I första utgåvan av *Kapitalet I* förtydligar Marx denna något besynnerliga omständighet, och påpekar att abstrakt arbete inte är en aspekt av mänskligt arbete utan en formbestämning i det kapitalistiska produktionssättet som tar ett konkret och särskilt arbete i besittning (mer om det nedan).

Återigen, hur blir den enskildes arbete samhälleligt arbete, en del av det samhälleliga totalarbetet? Jo, genom produktutbytet baserat på den samhälleliga arbetsdelningen, kort sagt genom utbytet av varor på (världs-) marknaden. Alla enskildas särskilda arbete *likställs* i detta utbyte genom att utbytas mot en allmän ekvivalent – mot pengar. Som Marx anmärker i *1861–1863 års manuskript*:

först foreign trade, marknadens utveckling till världsmarknad utvecklar det *abstrakta arbetet* till samhälleligt arbete. Den abstrakta rikedom, värde, pengar – hence det *abstrakta arbetet* utvecklar sig i så måtto som det konkreta arbetet utvecklar sig till en världsmarknaden omfattande totalitet av olika arbetslag. Den kapitalistiska produktionen beror på *värdet* eller på utvecklandet av det i produkten inbegripna arbetet till samhälleligt [arbete]. Detta emellertid blott på basis av foreign trade och världsmarknaden. Detta alltså som på samma gång förutsättning för och resultat av den kapitalistiska produktionen.⁷⁴

⁷³ K I, s. 275. Med utvecklingen av varans kategori till kapitalistiskt producerad vara är det än mer omöjligt att lokalisera en enskild, särskild varas ’individuella värde’ eftersom vi då betraktar en varumassa i vilken en enskild vara, som ett (genomsnitts-) exemplar (av sitt slag) endast räknas som en bråkdel av ”det idealt skattade totalarbetet som faller därpå”; vid prisbestämningen av en enskild vara (teoretiskt, analytiskt) utgör denna blott ”en ideell del av den totalprodukt kapitalet reproduceras i” (”Omedelbara produktionsprocessens resultat”, s. 658). Överhuvudtaget handlar inte Marx ekonomikritik om att bestämma enskilda varors relativpriser.

Med världsmarknaden, som i framställningen av kapitalet tjänar både som förutsättning och resultat, ”utvecklas varornas värde i världsmåttstock”. Först här fungerar penningen som samhälleligt omedelbar förverkligandeform för ”mänskligt arbete in abstracto”; först här blir dess ”existenssätt adekvat för dess begrepp”.⁷⁵

Slutligen, vad är värdets form? Det enkla svaret är: dess bytesvärde, dess värdeform eller pris. Det framgår redan av avsnittets rubrik i *Kapitalet I* (”Värdeformen eller bytesvärdet”). Om varans bruksvärdeform är dess materiella form som tyg, tåg och thinner är dess värdeform dess ekonomiska, samhälleliga form. Kännetecknande för varuformen är att en vara är ett sinnligt översinnligt, samhälleligt ting; dess värdeform är just dess översinnliga, samhälleliga form.

Först som allmän värdeform motsvarar värdeformen värdebegreppet.⁷⁶ Denna form är en övergångsform till allmän ekvivalensform, som alltså är varans och värdets penningform, tillika formen för värde överhuvudtaget. Redan i den utvecklade värdeformen framgår att en enskild varas värde framträder i varuvärlden, och först därmed framträder detta värde självt ”verkligt [Wahrhaft] som gelé av åtskillnadslöst mänskligt arbete”,⁷⁷ som *abstrakt arbete*. Det går alltså att utifrån detta dra slutsatsen att värdeform och värdebegrepp motsvarar varandra i och med penningformen, som är ett specifikt uttryck för bytesvärdet, en varas bytesvärdeaspekt, som enhet av kvaliteten värde överhuvudtaget och kvantiteten samhälleligt nödvändig arbetstid. När vi i diskussionen om Marx värdelära som värdeformsteori talar om ’värdeformen’ är det en övergripande beteckning på värdeformen överhuvudtaget, som allmän ekvivalentform, som penningform.⁷⁸

⁷⁴ Marx, *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.4, s. 1385. PH övers. Jfr K I, s. 510f. n21*.

⁷⁵ K I, s. 122.

⁷⁶ Se Marx: ”Tillägg. Värdeformen”, i *Supplement*, s. 101.

⁷⁷ ”Tillägg”, s. 99.

⁷⁸ Jfr K I, s. 60.

VIII

Kapitalet är inte ett ting utan ett bestämt samhälleligt produktionsförhållande som tillhör en viss historisk samhällsformation och får sitt uttryck i ett ting, och ger detta ting en specifik samhällelig karaktär. – Marx, *Kapitalet III*

Vad gäller värdet är det enligt Åström något vi kan, bör och ska ta kontrollen över, underordna oss och använda för att beräkna och allokeras det samhälleliga arbetet i socialismen. Kapitalet däremot kan inte tas över, påpekar han, på grund av dess tvång att ackumulera. För att återknyta vad Åströms resonemang implicerar till Marx terminologi skulle vi, ad absurdum, kunna säga, att om kapital är självförmerande värde så vill Åström avskaffa uttryckets första led – både *självet* och *förmerandet* – men alltså behålla värdet. Det kvarstår, men ska inte förmeras och inte vara samhällets dominerande makt som förökar sig genom att tillägna sig andras (mer-) arbete. Det ska vara ett fenomen som ett framtida 'vi', som styr den samhälleliga (re-) produktionsprocessen, har underordnat oss.

Vi skulle kunna relatera resonemanget till Marx framställning av den kapitalistiska produktionsprocessen i *Kapitalet I*: Å ena sidan är den en enhet av arbetsprocess och värdebildande process, där det förra har sin motsvarighet i kategorin konkret arbete och det senare i abstrakt arbete. Å den andra är den som värdebildande process närmare bestämt värdeförmerande process, det vill säga mervärdeproducerande process. Om vi följer Åströms argumentation ska den senare aspekten avskaffas och den förra bibehållas. Med andra ord ska arbetsprocessen alltså fungera värdebildande, men inte längre mervärdeproducerande. Implikationerna av det blir, bland annat, att arbetsprocess och värdebildande process sammansmälter i en och samma process, som två ord för ett och samma fenomen. Det är för övrigt så det ser ut i kapitalismen, som enligt varufetischismen får det att framstå som att kapitalistisk produktion är mänsklig arbetsprocess som sådan.

Nu är det emellertid så att en kapitalistisk produktionsprocess ska förstås som värdeförmerande process; det är bara så den är begriplig. Det är profitjakten, som grundar sig på kapitalet som självförmerande värde, som

är drivkraft, och över- och genomgripande syfte och mål för kapitalismen.⁷⁹ Beträktat utifrån det perspektivet är värdebildande process – liksom arbetsprocess – blott moment av den värdeförmerande processen, ett abstrakt i-sig och som sådant en ensidig aspekt som inte existerar positivt i sig självt, så att säga utanför den kapitalistiska produktionsprocessen.⁸⁰

För att dra fram implikationerna av Åströms resonemang: Kapitalets kretslopp är Pengar – Vara – mer Pengar (P–V–P'). Att så att säga byta 100 kr (P) mot 100 kr (P) är i kapitalistiskt hänseende en absurditet. Med det vill jag bara påtala att det inte går att avbryta den värdeförmerande processen vid dess, så att säga, värdebildande moment och med det tro att man har nått en punkt när kapitalet, som ackumulation, avskaffats till förmån för en enkel reproduktion baserad på 'värde', förstått som samhälleligt nödvändig arbetstid. Arbetsprocess och värdebildande process existerar inte i sig själva, empiriskt, positivt, när den värdeförmerande aspekten abstraherats från. De är underordnade och inordnade i värdeförmeringsprocessen förstådd som kapitalistisk produktionsprocess. I Marx framställning är de blott begreppsliga steg i en teoretisk utveckling av den kapitalistiska produktionsprocessen som mervärdeproducerande process.

IX

Hur ska en teoretisk presentation av kapitalet se ut och hur ska den inledas? Denna fråga är särskilt trängande för en dialektisk framställning, som till exempel Marx *Kapitalet*. En dialektisk vetenskaplig-kritisk framställning får,

⁷⁹ Jfr Marx "Urtext" (1859): "Det aktiva värdet är endast mervärdesättande värde [...]. För det värde som håller fast vid sig självt som värde sammanfaller därför förmering vid självbibehållande, och det vidhåller sig självt endast därigenom att det ständigt strävar utöver sin kvantitativa begränsning [Schranke], som motsäger dess inre allmänhet" (MEGA II.2, s. 81). PH övers.

⁸⁰ Jfr "Urtext", s. 82. För Marx metodologiska förfaringssätt ang. abstrakta moment, ensidighet och i-sig, se anmärkningen i den första utgåvan av *Kapitalet I* i början av framställningen av värdeformen, det relativa värdets enkla form: "De skilda bestämningar som den innehåller är dolda, outvecklade och abstrakta, och kan därför bara med viss ansträngning av abstraktionskraften åtskiljas och fasthållas" (*Supplement*, s. 48). I en not påpekar han: "Den är i viss mån pengarnas cellform, eller, som Hegel skulle säga, *pengarnas i sig*" (s. 48n).

⁸¹ Se t.ex. Marx ovan anförda brev till Kugelman den 11 juli 1868 (*Brev i urval*, s. 86).

så att säga, inte förutsätta en vetenskap före vetenskapen, som Marx anmärkte gentemot Ricardo.⁸¹ En dialektisk framställning är inte axiomatisk, utan en systematisk begreppsutveckling som går från det enklaste (abstrakta) till det sammansatta (konkreta).⁸² Om vi, som i värde läran, har att göra med kategorier som är internt relaterade och således förutsätter varandra (och inte blott adderas till varandra som i en kedja av yttre länkar) är det inte omedelbart givet vilken kategori som bör framställas först. Marx börjar med varan, som ett konkret, vardagligt och tillsynes enkelt föremål.

En av Åströms angreppspunkter mot värdeformsparadigmet, exemplifierat av Chris Arthur, som också tjänade som utgångspunkt för många inom Sic och Endnotes, är att om man utgår från värdeformen, och från den utvecklar penningformen och därefter kapitalformen, och först introducerar det värdeproducerande abstrakta arbetet efter att värdeformen förutsatts, så kan man bara analysera en kapitalistisk ekonomi. Om man istället, rent logiskt, utgår från abstrakt arbete, som mänskligt arbete i allmänhet, så föreligger ingen logisk nödvändighet att det antar bytesvärde som sin (värde-) form, och därmed inte heller i förlängningen formen av kapital, som självförmerande värde. Som logisk hypotes kan detta abstrakta arbete lika gärna anta en form som istället för marknadens anarki överensstämmer med en socialistisk planerad ekonomi, där arbetet allokeras medvetet.

Men som framhävts ovan, abstrakt arbete är en rent samhällelig formbestämning av mänskligt arbete, internt relaterat till kapitalismen, till allmän varuproduktion och en allmän ekvivalent (pengar). Det är inte en arbetets abstraktion som återfinns blott i den formella logikens skuggvärld. Abstrakt arbete, som värdets substans och källa, är självt bestämt som sådant av värdeformen och värde lagen. Denna förutsättning är således själv förutsatt. Som Marx påpekar: ”För att kunna utveckla kapitalbegreppet är det nödvändigt att utgå inte från arbetet utan *värdet* och till och med från det redan i cirkulationsrörelsen utvecklade bytesvärdet. Det är lika omöjligt att gå direkt från

⁸² Som fundamental förutsättning har denna begreppsframställning sinne världens praktiska fenomen, och det gäller i synnerhet förekomsten av människor som lever och producerar tillsammans och därigenom reproducerar sina produktionsförhållanden. Se t.ex. 1857 års ”Inledning” och ”Den tyska ideologin”.

arbetet till kapitalet som att gå från de olika människoraserna till bankiren eller från naturen till ångmaskinen”.⁸³

Marx tar själv sin utgångspunkt i den klassiska ekonomins härledning av arbetet från en varus bytesvärde, även om han påpekar det begränsade och ensidiga i denna generalisering. Medan natur och arbete samverkar i framställningen av bruksföremål är det, påpekar han, en tautologi att säga att endast arbete bildar bytesvärde.⁸⁴ Detta på grund av att bytesvärdet, och det värde som framträder i detta, är en rent samhällelig, mänsklig praktisk relation, ett samhälleligt produktionsförhållande som (nödvändigtvis) framträder i varornas bytesvärden, närmare bestämt i deras priser.

Ovan anfördes den kritiska frågan *par excellence* i Marx värdelära: *varför* framställer sig arbetet i värdet, och dess mängd, som arbetstid, i värdestorleken? Det är de formerna som avslöjar att de tillhör ett samhälle där produktionsprocessen behärskar människan, människan ännu inte denna.⁸⁵ Varför arbetet antar värdeform och dess kvantitet mäts i samhälleligt nödvändig arbetstid är en samhälleligt-praktisk fråga, inte ett logiskt, än mindre fysiologiskt resultat av mänskligt arbete som sådant. Värde är inte en naturgiven produkt av en det mänskliga arbetets ”övernaturliga skapar-kraft”.⁸⁶ Värde ska därför inte förstås snävt ekonomiskt eller tekniskt utan som ett historiskt bestämt förhållande.⁸⁷ Åström, och många andra, fattar dock *i praktiken* kapitalet som ’ting’ och inte som en relation.

Varans mystiska karaktär har sin grund i det varuproducerande arbetets dubbelkaraktär. Å ena sidan ger det upphov till arbetsproduktens varuform och dess mystiska karaktär. Å andra sidan är detta arbete självt *formbestämt* som varuproducerande, närmare bestämt dess specifikt samhälleliga karaktär

⁸³ Marx, *Grundrisse*, MEGA II.1, s. 183; även i *1861–1863 års manuskript*, MEGA II.3.1, s. 28. PH övers.

⁸⁴ Marx, *Till kritiken*, s. 24.

⁸⁵ Se K 1, s. 70.

⁸⁶ Se Marx, ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 65, kursiverat i originalet.

⁸⁷ Förstått som ett samhälleligt förhållande är kapitalet inte ett enkelt förhållande utan ska förstås som process. Jfr *Grundrisse*, s. 94, 95; *1861–1863 års manuskript*: ”Som values framställer de endast människornas förhållanden i sina produktiva verksamheter” (MEGA II.3.4, s. 1317). PH övers. Denna anmärkning är central, men kan inte utvecklas tillfredsställande här. Den har med Marx metod att göra, och framhäver undertiteln till *Kapitalet*: ”Kritik [!] av den politiska ekonomin”.

som värdebildande abstrakt arbete. Det förtydligas i första utgåvan av *Kapitalet I*, i tillägget ”Värdeformen”:

Inom värdet förhållandet och det däri inbegripna värdeuttrycket gäller inte det abstrakt allmänna som egenskap hos det konkreta, sinnligt-verkliga, utan tvärtom det sinnligt-konkreta som blott framträdelse- eller bestämd förverkligandeform för det abstrakt-allmänna.⁸⁸

Således är värdebildande abstrakt arbete inte en egenskap hos konkret-nyttigt mänskligt arbete; det är så att säga inte de konkreta arbetslagens minsta gemensamma nämnare. Skrädderiarbete, för att ta Marx exempel, besitter inte i sin relation till linneväsarbetet ”den allmänna egenskapen att vara mänskligt arbete”.⁸⁹ Tvärtom blir ett konkret arbete (givet antagandet av en penningvara (guld) så här långt i Marx utveckling) till framträdelse- och förverkligandeform för den kvalitativa egenskapen mänskligt arbete som sådant.

I avsnittet ”Allmän värdeform” i det första kapitlet anmärker Marx, vilket kastar ljus över det problem vi här ägnar oss åt, att ”Den allmänna värdeformen, som framställer arbetsprodukterna endast som geléer av åtskillnadslöst mänskligt arbete, visar genom sin egen konstruktion att den är varuvärldens samhälleliga uttryck. Så uppenbarar den att [!] i denna värld arbetets allmänt mänskliga karaktär utgör dess specifikt samhälleliga karaktär”.⁹⁰ Kvaliteten ’allmänt mänskligt arbete’ är, kort sagt, dess ’specifikt samhälleliga karaktär’ i kapitalismen, inte en egenskap hos mänskligt arbete i sig.

⁸⁸ Marx, *Supplement*, s. 89f. Det utvecklas i nästa stycke: ”Denna förvrängning varigenom det sinnligt-konkreta bara gäller som framträdelseform för det abstrakt-allmänna – inte omvänt det abstrakt-allmänna som egenskap hos det konkreta – karakteriserar värdeuttrycket. Det gör samtidigt förstäelsen av värdeuttrycket besvärlig” (*Supplement*, s. 90). Jfr K I, s. 51, och s. 66: ”När jag säger att rock, stövlar osv. förhåller sig till linneväv som det allmänna förkroppsligandet av abstrakt mänskligt arbete, så är det rubbade i detta uttryck iögonfallande. Men när producenterna av rockar, stövlar osv. sätter dessa varor i relation till linneväv – eller till guld och silver, vilket inte ändrar något i sak – som allmän ekvivalent, så framträder för dem deras privatarbetets förhållande till det samhälleliga totalarbetet i just denna rubbade form”.

⁸⁹ *Supplement*, s. 90; jfr s. 65: ”Nu besitter emellertid inget av dessa privatarbeten i sin naturform denna specifikt samhälleliga form av abstrakt mänskligt arbete [...]”. PH emfas.

⁹⁰ K I, s. 58. Denna form är en övergångsform till allmän ekvivalentform, dvs. penningform.

Värdebildande abstrakt arbete ska således inte förstås som en gemensam egenskap hos olika konkreta arbeten när vi abstraherat bort deras konkreta formbestämningar, även om det framstår så när vi inledningsvis följer Marx analytiska härledning. Denna arbetets abstraktion är å ena sidan en analytisk abstraktion, som vi kan nå genom en detaljerad analys av varans bytesvärde, dess värdeform. Å andra sidan är den en realabstraktion, en abstraktion av mänskligt konkret arbete som har praktiskt effektiv verkan på och över det borgerliga samhällets individer,⁹¹ dagligen och stundligen på den kapitalistiska marknaden. Det slags abstraktion som behärskar individerna, förstått så, är *värdelagen*, vilken likt en samhällelig naturlag underordnar sig dessa.

X

Hur upphäver man ett samhälleligt förhållande? Att avskaffa pengar handlar inte, inte endast eller ens främst, om att avskaffa klingande mynt som betalningsmedel; avskaffandet av kapitalet inte om att avskaffa maskiner eller infrastruktur – eller ens chefen som chef.⁹² Det vore ett ytligt och naivt perspektiv. Att avskaffa ’kapitalistiska kategorier’ är än mindre något diskursivt avskaffande. Inga begrepp faller färdiga från skyn; inga begrepp kan heller sändas åter ut i atmosfären. Det som avskaffas är de samhällliga relationer som kommer till uttryck i ekonomiska kategorier och begrepp.⁹³ Det handlar inte om att – med svärd av trä och potta på huvudet – angripa ”värdet”, ”kapitalet”, ”(världs-) marknaden” et cetera. Kommuniseringsper-

⁹¹ Se invändningen mot Adam Smith i *Till kritiken*: ”Han förväxlar ständigt bestämmandet av varornas värde genom den arbetstid de innehåller med bestämmandet av deras värde genom arbetets värde, trasslar överallt in sig vid detaljanalysen och märker inte den objektiva likhet som samhällsprocessen med våld fastställer mellan icke lika arbeten, utan uppfattar detta som de individuella arbetenas subjektiva likställande” (s. 52f.).

⁹² Vi kan hos Åström skönja den traditionella (programmatistiska!) hållningen att ’vi’, arbetarklassen, är bättre lämpade än dagens chefer och statstjänstemän att styra produktionen och att vi därför inte skulle behöva dem. Med dem borta, kunde vi så sätta en socialistisk planerad ekonomi i verket.

⁹³ Jfr Marx brev till Annenkow, 28 dec. 1846: ”[Proudhon] har inte insett, att de ekonomiska kategorierna bara är abstraktioner av dessa verkliga förhållanden och att de behåller sin realitet bara så länge dessa förhållanden består”. Han förmår därför inte, menar

spektivets förespråkare är inte några ”revolutionens alkemister” (Marx).⁹⁴ Detta perspektiv, i den här framförda förståelsen som teoretisk härledning från dagens situation, handlar varken om tro eller visshet, utan om hopp och insats – med all risk det implicerar. Det handlar om att alternativen är värre, eller helt utsiktslösa och historiskt passerade. Att de ses som historiskt passerade har i sin tur med teorin att göra. Kommunistisk teori handlar inte om att torgföra profetior, inte om att föregripa, utan om att begripa.

Det handlar om att begripa något som ännu inte ägt rum, utifrån en kritisk förståelse av den rörelse som i sitt bestämda handlande pekar utöver sig självt och med det utöver den borgerliga horisonten. Kommunistisk teori handlar således mer om dagens förhållanden än morgondagens möjligheter, och är därför väsentligen *ex negativo*, en negativ bestämning utifrån vår tid. Om det förefaller vara en rent abstrakt negation av kapitalet, att kommunismen så att säga är vad kapitalet inte-är, så kan det sägas gälla vår teori och vårt perspektiv. I praktiken, i etablerandet av kommunistiska relationer är det en bestämd negation, som så att säga bygger något nytt på spillrorna av det gamla, på de vrakdelar, inklusive den etablerade kunskapen, som kan komma till användning. Det hindrar inte från att på något sätt prognostisera framtiden, som de gamle talade om som en revolutionär *strategi*, utifrån ett *perspektiv* som baseras på denna teoretiska avledning och på vår tolkning och förståelse av historien. Men det finns mindre att mer utförligt säga om en möjlig framtid än vad Åström, och andra utopiska scheman, gör anspråk på. Kommunismen är varken ett logiskt eller nödvändigt resultat av den kapitalistiska utvecklingen utan en motsättning, och samtidigt en revolutionär, omvälvande, (upp-) lösning av denna fundamentala motsättning som finns inneboende i kapitalet, det vill säga klasskampen.

Vad avskaffandet av de kapitalistiska kategorierna består i, banalt uttryckt, är att göra annorlunda, att handla gemensamt under revolutionära omständigheter. Ofta tar det sig formen av att man konfronterar chefen, politikern, fackbossen, snuten som inkarnationer av dessa abstraktioner

Marx, ”uppfatta de politisk-ekonomiska kategorierna som abstraktioner av de verkliga, historiskt föränderliga förhållandena [...]” (*Brev i urval*, s. 15).

⁹⁴ Se MEGA I.10, s. 283, PH övers.

(samhälleliga roller, institutionaliseringar). Och det redan långt före en revolutionär situation har uppstått. Det är så att säga befälgången i den kapitalistiska vardagen. Samtidigt som kapitalet förkroppsligas i kapitalisten, antar det materiell form i maskineriet, i produktionsmedel och livsmedel.⁹⁵

Det är en karakteristisk förvändning av sakförhållandet i kapitalismen, att abstraktioner som värde och kapital hemsöker fabriker och tar de borgerliga individerna (arbetare och kapitalister och övriga) i besittning så att de senare framträder på den kapitalistiska arenan som karaktärsmasker, som personifieringar av ekonomiska förhållanden. Skjut en chef, och han försvinner som privatperson, men chefen som roll och funktion kvarstår, eftersom kapitalet kvarstår, och det måste finna en kropp att ta i besittning för att kunna göra sin spökvandring över jorden.

Vi har sett hur Åströms närmast formallogiska resonemang leder till besynnerligheter som ter sig tämligen avlägsna från Marx dialektiska framställning av kapitalet i *Kapitalet*: Han vill behålla värde men inte värdetförmering; produktionsprocessens aspekt av värdebildande process, men inte som värdetförmerande process, men ska icke desto mindre producera ett överskott. Därmed vore kapitalet avskaffat eftersom 'ackumulationen' inte längre skulle vara det övergripande syftet med den samhälleliga (re-) produktionen.

Han menar att 'abstrakt arbete', förstätt som 'mänskligt arbete i allmänhet', och 'värde', förstätt som detta arbete mätt efter den 'samhälleligt nödvändiga arbetstiden', skall fortleva efter kapitalismen, inte bara för att de för honom betecknar överhistoriska kategorier (och fenomen) utan därför att endast på basis av dessa kategorier kan 'socialismen' på ett rationellt sätt ta vara på, utveckla – och sedan successivt avveckla – arbetets produktivkraft och dess nivå, för att "frihetens rike" skall kunna breda ut sig allt mer i takt med att "nödvändighetens rike" krymper ihop.

Kort sagt, Åström vill skala av det kapitalistiska produktionssättets tillfälliga form för att uppenbara en evigt naturlig mänsklig produktion: arbete och arbetsprocess i allmänhet – detta spöke som i och för sig enligt Marx alltså inte existerar. Det finns ingen produktion i allmänhet, bara sär-

⁹⁵ Jfr Marx, "Den omedelbara produktionsprocessens resultat", s. 604.

skild produktion i motsvarande former. I kapitalismen, i den på (mer-) värde grundade produktionen framträder icke desto mindre arbete och produktion som allmänt – och i denna form specifikt samhällligt.

* * *

Jag har emot detta argumenterat för att värde och abstrakt arbete är kategorier (relationer) som har med kapitalismen att göra, och att de avskaffas i samma revolutionära process som avskaffar alla bärande kategorier som uttrycker klassförhållandena under det kapitalistiska produktionsättet, inklusive klasserna själva.

Vidare har jag framhåvt att kommunism väsentligen handlar om praxis, om andra sätt att agera samhällligt, samfällt och enskilt, och att den mänskliga verksamheten måste stöpas om i annan form än den kapitalistiska arbetsdelningen, inte bara mellan branscher, nationer eller kön, utan även, och kanske mest grundläggande i det här sammanhanget, mellan 'arbete' och 'fritid'. Denna omstöpning på samma gång uttrycker och iscensätter detta formförändrade innehåll. Så länge arbetsproduktiviteten hålls som övergripande syfte och medel kvarstår tvånget att effektivisera, och att exploatera de omedelbara producenterna (för 'det allmännas' bästa), att därmed klasser och förtryck kommer att kunna leva kvar eller åtminstone återuppstå – som akuta former för kontrarevolutionen.

Vi har även sett att den nivå på vilken Åström lagt sina invändningar mot kommuniseringsperspektivet gör att ett bemötande måste inriktas redan på en mer abstrakt nivå av revolution och kommunism som sådana, inte som specifik bestämning och form som kommunisering, som vår tids revolutionära perspektiv.

Det finns hos Åström, liksom i så många andra utopiska program och skisser genom historien, ett auktoritärt drag, om så outtalat och oavsiktligt. För att återknyta till citatet som fått tjäna som mått för denna text så är det ett utopiskt drag i Åströms invändningar mot kommuniseringsperspektivet

att söka vädja till vårt förnuft när det kommer till ett efterkapitalistiskt alternativ till dagens elände. Snarare, draget till sin spets, som jag har sett mig nödgad att göra, är det en blandning av naivitet (vad gäller kapitalismen, klasskampen och kontrarevolutionen) och dystopi (planstat) som framträder i Åströms ståndpunkter. Han missar därför att utveckla en produktiv kritik av både kommuniseringsperspektivet, så som det företräds i synnerhet av TC, och värdeformsparadigmet, så som det företräds av Chris Arthur. Tack och lov är inte sista ordet sagt i och med detta.

mars 2022

Peter Åström

Varan, värdet och kommunismen

1 Inledning

Kapital är självförmerande värde, dött arbete som förslavar levande. Det ligger därför nära till hands att rikta in samhällskritiken på värdet och det abstrakta arbetet. Om det senare är roten ur vilken kapitalets kategorier växer fram – lönearbete, profit med mera – måste det avskaffas för att ett klasslöst tillstånd ska kunna inträda. Det kan tänkas ske genom en revolution där existensmedlen görs tillgängliga helt gratis, eftersom tvånget att arbeta då faller bort. En samhällelig omorganisering som tvärtom stödjer sig på det abstrakta arbetet blir då ett dödfött eller kontrarevolutionärt projekt. Det var hursomhelst undertecknads tidigare uppfattning.¹

Under inflytande av den arabiska vintern² kom jag att överge detta perspektiv, som betonar revolutionens radikalt antikapitalistiska sida.³

¹ Se Peter Åström, "Kris och kommunisering", *riff-raff* nr 9, 2011. Texten återpublicerades samma år i engelsk och fransk översättning i det första numret av *Sic*. Alla mina texter får, om inget annat anges, användas enligt CC BY-ND 4.0.

² Det vill säga kontrarevolutionen i Mellanöstern och Nordafrika från omkring år 2012 och utan slut i sikte. Se "Arab Winter", *Wikipedia* <https://en.wikipedia.org/wiki/Arab_Winter>.

³ Som Henriksson skriver reagerade jag negativt på "The suspended step of communisation", *Sic* nr 1, 2011, s. 152ff, 164. Artikelförfattaren ser kommunismens införande som avhängigt värdets omedelbara avskaffande, vilket antas kräva att allt *mätande av arbetstid* bekämpas och att distinktionen mellan produktion och konsumtion liksom föreställningen om en *produkt* försvinner.

Jag blev övertygad om att den positiva sidan också måste lyftas fram, inte avfärdas som verklighetsfrånvänd spekulat. Trots sin långsiktigt ohållbara dynamik tillfredsställer det kapitalistiska produktionssättet i normalfallet grundläggande behov såsom mat, vatten och tak över huvudet. För att kommunismen ska kunna utgöra ett verkligt alternativ måste den därför ta på allvar frågan om hur den materiella reproduktionen kan säkras, annars kommer det ena eller andra reaktionära perspektivet att föras fram, till exempel nationalism eller religiös fundamentalism.

När jag mot bakgrund av denna omvärdering återvände till *Kapitalet* och andra skrifter gjorde jag en upptäckt som borde ha varit uppenbar från första början: Marx utgår inte från värdet utan *varan*, vilket ställer frågan om *värdet* i ett helt annat ljus. Den här texten är ett försök att, med utgångspunkt i varuformen, sammanfatta viktiga delar av Marx analys av det kapitalistiska samhället för att svara på

- vad värdet är för något,
- vad kapitalets avskaffande måste innebära, samt
- hur en kommunistisk omställning av den samhälleliga reproduktionen kan tänkas se ut.

2 Varan

Marx inleder sin kritiska framställning i *Kapitalet* och *Till kritiken av den politiska ekonomin* med en analys av den enskilda varan, närmare bestämt ”arbetsproduktens varuform”.⁴ Som Ricardo påpekade utgör arbetsprodukterna den överlägset största andelen av alla varor, eftersom de ”kan flerfaldigas [...] i nästintill obegränsat antal, om vi är beredda att lägga ner det arbete som är nödvändigt för att skaffa fram dem.”⁵ Men på ett mer övergripande plan är produktion, utbyte och konsumtion av varor det specifika sätt på vilket den samhälleliga reproduktionen äger rum under den kapitalistiska tidsepoken.⁶

2.1 Bruksvärde

En arbetsprodukt är till att börja med resultatet av en produktiv mänsklig verksamhet som – tillsammans med en större eller mindre mängd naturstoff – gör den till en mänsklig nyttighet av det ena eller andra slaget, ett *bruksvärde*.⁷ Dess karaktär som bruksvärde eller bruksvärdeform är ”inte beroende av om det kostar människan mycket eller litet arbete”⁸ att komma åt nyttoegenskapen. Däremot kan ett bruksvärde räknas som högre eller lägre beroende på i vilken grad andra bruksvärden (och därmed andra arbetsprocesser) ingår i det som förutsättning.⁹

Arbetsprodukter som tillfredsställer mänskliga behov återfinns i alla mänskliga samhällen; de är en nödvändig del av den mänskliga tillvaron.¹⁰ Från denna allmänna synpunkt ”ligger [de] utanför den politiska ekonomins

⁴ Karl Marx, *Kapitalet. Första boken* (Staffanstorps 1969) (hädanefter K 1), s. 3.

⁵ David Ricardo, *On the principles of political economy and taxation* (London 2002 [1821]), s. 6. Min övers.

⁶ Se till exempel Karl Marx, ”Inledning”, i *Grundrisse: Ett urval* (Hägersten 2010), s. 48 samt ”Randanmärkingar till Adolf Wagners ’Lärobok i politisk ekonomi’”, i K 1.

⁷ K 1, s. 31.

⁸ K 1, s. 32.

⁹ Se MEGA II.3.1, s. 51 alternativt MECW 30, s. 58.

¹⁰ ”Som skapare av bruksvärden, som nyttigt arbete, är arbetet därför en av alla samhällsformer oavhängig existensbetingelse för människan; en evig naturnödvändighet för att förmedla ämnesomsättningen mellan människa och natur, d.v.s. det mänskliga livet.” Karl Marx, *Kapitalet. Första boken. Supplement* (Lund 1985), s. 40.

betraktelse”¹¹ liksom varuanalysen. Marx diskuterar därför begreppet bruksvärde främst utifrån nutida samhällsförhållanden där ”produktionsmedlen är splittrade mellan många inbördes oavhängiga varuproducenter”, arbetsdelningen ”förmedlas genom köp och försäljning av olika arbetsgrenars produkter”¹² och de senare konsumeras inte av producenten själv utan av en ”konsument”. För att kunna säljas, alltså fungera som *vara* i utbytet, måste arbetsprodukten därför vara till nytta för en köpare.¹³ Arbetsprodukten är överhuvudtaget *inte bruksvärde för producenten*; det uppstår först när den möter en köpare på marknaden.¹⁴ Slutligen existerar bruksvärdet endast som föremål för konsumtion och ”förverkligas endast i konsumtionsprocessen.”¹⁵

2.2 Värdeform

Säljarens nytta av arbetsprodukten kommer av vad den kan inbringa genom att bytas bort – dess *bytesvärde*.¹⁶ I denna funktion uppträder den i en från varukroppen åtskild *värdeform*.¹⁷

Det som intresserar oss i det här avsnittet är inte det faktiska varuutbytet – framför allt inte så kallad byteshandel där vara byts direkt mot vara – utan *varuvärdet*. Det senare uttrycks i pengar genom prisformen. Penningformen

¹¹ Karl Marx, ”Värde”, s. 140 i detta nummer av *riff-raff*. Mer utvecklat i *Till kritiken av den politiska ekonomin* (Stockholm 1970), s. 16.

¹² K 1, s. 309f.

¹³ ”Den som med sin produkt tillfredsställer sitt eget behov, skapar visserligen bruksvärde men ingen vara. För att producera varor är det inte nog att producera bruksvärde; man måste producera bruksvärde för andra, samhälleligt bruksvärde.” K 1, s. 36.

¹⁴ ”För att bli bruksvärde måste varan möta de särskilda behov, som den tjänar till att tillfredsställa. Varornas bruksvärden blir alltså bruksvärden, i det de allsidigt byter plats, och ur den hand, i vilken de är bytesmedel, övergår i den hand, i vilken de är bruksföremål. Endast genom detta allsidiga avyttrande av varorna blir det arbete de innehåller nyttigt arbete.” *Till kritiken*, s. 32.

¹⁵ *Till kritiken*, s. 15.

¹⁶ ”[S]om aktiv bärare av bytesvärdet blir bruksvärdet bytesmedel. För sin ägare är varan bruksvärde endast i sin egenskap av bytesvärde.” *Till kritiken*, s. 32.

¹⁷ ”Varor kommer till världen i form av bruksvärden eller varukroppar, såsom järn, linneväv, vete o.s.v. Detta är deras okonstlade naturform. De är dock varor endast som något dubbelt, som både bruksföremål och värdebärare. De uppträder därför såsom varor eller besitter varuform endast då de besitter dubbelform: naturform och värdeform.” K 1, s. 42, justerad övers.

är dock komplicerad och behöver sin egen förklaring. Vi ska därför till en början bortse från pengarna och istället undersöka varuvärdet med hjälp av andra varor.

En arbetsprodukts värdeform är helt frånvarande om man betraktar den isolerat. Då framträder endast själva varukroppen som ger den dess särskilda nytteegenskaper. Värdeformen dyker dock upp så snart arbetsprodukten ställs i utbytesförhållande till någon annan varukropp.

Nedan följer en sammanfattning och tolkning av Marx värdeformsutredning, från den enkla värdeformen till prisformen, utan att gå in på själva värdet. Vi antar, liksom Marx, att varuvärdena är lika stora, men det väsentliga är att de är jämförbara.

2.2.1 Enkel värdeform

20 alnar linneväv = 1 rock
eller 20 alnar linneväv är värt 1 rock.

Här ser vi å ena sidan att 20 alnar linneväv *är värt lika mycket* som 1 rock. Å andra sidan uttrycks värdet av 20 alnar linneväv i bruksvärdet hos en annan godtycklig arbetsprodukt, en rock. Den senare är *olik* ur bruksvärdesynpunkt men ändå utbytbar mot linneväven och därför *likvärdig* eller *ekvivalent* med denna. Relationen uttrycker säljarens vara, 20 alnar linneväv, som ett bestämt *rockvärde*; dess värde uppträder i rockskepnad. Detta kan låta mystiskt, men om vi ska bortse från prisformen tills vidare kan vi ännu inte säga att båda kostar lika mycket pengar. Vi har endast de båda varorna – två bruksvärden och en utbytesrelation som uttrycker något slags värde. Linneväven behöver inte rocken för att se att den är linneväv, men när relationen till rocken visar för linneväven att den är något mer än bara linneväv, alltså ett nyttigt ting, blir det i formen av utbytbarhet mot rockar; något annat känner den inte till.

2.2.2 Utvecklad värdeform

I den enkla värdeformen uttrycktes linnevävsvärde men på ett otillräckligt sätt. Rockvärde är ju inte ett uttryck för värde eller utbytbarhet *i allmänhet*

utan endast i relation till *en från den själv åtskild* men godtycklig vara.¹⁸ Genom att sätta linneväven i samma slags utbytesrelation till *alla andra bruksvärden* övervinns denna specifika otillräcklighet och en ny, utvecklad värdeform träder i dess ställe.

20 alnar linneväv	=	1 rock eller
		10 pund te eller
		40 pund kaffe eller
		1 quarter vete eller
		2 uns guld eller
		½ ton järn osv.

När arbetsprodukten 20 alnar linneväv värderas i alla andra varukroppar får det utöver rockvärdet även ett te-, kaffe-, vetevärde osv. Här uppträder linneväven som utbytbar mot varje annan vara, men dess uttryck är komplicerat och otympligt eftersom arbetsprodukten som värderas ställs inför ”en brokig mosaik av osammanhängande och olikartade värdeuttryck.”¹⁹ Dessutom blir värdeuttrycket hela tiden längre i och med att nya varuslag uppstår.

2.2.3 Allmän värdeform

Om man vid denna punkt vänder på uttrycket och låter alla varorna, var för sig, värderas i linneväven upphävs denna nya begränsning.

1 rock	=	20 alnar linneväv
10 pund te	=	''
40 pund kaffe	=	''
1 quarter vete	=	''
2 uns guld	=	''
½ ton järn	=	''
x vara A	=	''

¹⁸ Se ”Ergänzungen und Veränderungen zum ersten Band des Kapitals”, i MEGA II.6, s. 25.

¹⁹ *Supplement*, s. 99.

Nu får rockar, te, kaffe osv. en *enkel* och dessutom *gemensam* värdegestalt – i form av linneväv. Det gäller visserligen inte för linnevävens eget värde, men linnevävs kroppen tjänar som värdespegel åt alla andra varor.²⁰ Marx kallar den specifika roll som linneväven här intar för *allmän ekvivalent*. I denna form ”motsvarar värdeformen värdebegreppet”²¹. Med andra ord uppträder varan som bytesvärde i allmänhet. Detta är också den sista värdeformen om man bortser från det specifika uttrycket.

2.2.4 Penningform

I den allmänna värdeformen kan tinget som uttrycker varuvärde väljas helt godtyckligt. I praktiken tilldelas dock rollen som allmän ekvivalent ett ting som på grund av sina särskilda egenskaper är väl lämpad för den, till exempel en ädelmetall som kan formas i godtyckligt stora bitar och smältas samman igen utan att förstöras.²²

20 alnar linneväv	=	2 uns guld
1 rock	=	''
10 pund te	=	''
40 pund kaffe	=	''
1 quarter vete	=	''
½ ton järn	=	''
x vara A	=	''

eller om 2 pund sterling är myntnamnet för 2 uns guld:

20 alnar linneväv	=	2 pund sterling.
-------------------	---	------------------

²⁰ ”I och med att varukroppen linnevävs naturform gäller som värdegestalt för alla andra varor, är den formen för deras likagällande eller omedelbara utbytbarhet med varuvärldens alla element. Linnevävens naturform är alltså samtidigt deras allmänna samhällseliga form.” *Supplement*, s. 102.

²¹ *Supplement*, s. 101.

²² K I, s. 78.

Genom att byta plats på 20 alnar linneväv och 2 uns guld kan alla varor (utom guld) fortfarande uttryckas i en enkel och för alla andra varor gemensam värdegestalt. Här står vi dessutom inför ett förhållande som bättre överensstämmer med historien.

Det specifika varuslag, med vars naturform ekvivalentformen samhälleligt växer samman, blir till penningvara eller fungerar som pengar. Det blir dess specifika samhälleliga funktion, och därmed dess samhälleliga monopol, att spela rollen som allmän ekvivalent inom varuvärlden.²³

Varornas bytesvärde, uttryckt på så sätt som allmän ekvivalent och samtidigt som grad av denna ekvivalent i en specifik vara, eller uttryckt i en enda ekvation av varorna med en specifik vara, är *pris*.²⁴

En penningvara kan i rollen som ekvivalent inte uttrycka sitt eget värde, men om den kastas om i utvecklad form (2.2.2) framträder det i relation till alla andra varor i bestämda proportioner (2 uns guld = 20 alnar linneväv eller 1 rock och så vidare).²⁵ Uttrycket visar sig alltså om man läser varupriserna baklänges.

Marx diskuterade inte själv möjligheten av att något annat än en arbetsprodukt kan fungera som värdemätare och uttrycka varupriserna i ett samhälle. Under 1870-talet var de viktigaste valutorna knutna till guld och kunde därför naturligt antas fungera som penningvara i *Kapitalet*.²⁶ Idag är guldmynntfoten avskaffad men staterna kan oftast ändå upprätthålla stabila varupriser tack vare sin beskattningsrätt samt genom ägandet av naturtillgångar.²⁷

²³ *Supplement*, s. 105f.

²⁴ *Till kritiken*, s. 59.

²⁵ K 1. s. 82f.

²⁶ Strikt sett var de knutna till pundet vilket i sin tur var knutet till guld.

²⁷ Se Duncan Foley, "Marx's Theory of Money in Historical Perspective", i Fred Moseley (red.), *Marx's Theory of Money: Modern Appraisals*, s. 36–49.

Det finns en viktig poäng med att följa bytesvärdets utveckling från den enkla till den allmänna värdeformen och vidare till prisformen. Analysen visar att så snart arbetsprodukter börjar förhålla sig till varandra som varor är penningformen en logisk vidareutveckling. Varuutbyte utan pengar är därför en utopi.²⁸

2.3 *Värde*

Värdeformen har nu analyserats för sig själv. Närmast gäller att bestämma värdets substans och storlek.

2.3.1 *Det gemensamma tredje*

I den föregående analysen av arbetsproduktens värdeformer sades ingenting alls om ”det innehåll som är dolt i dessa former.”²⁹ Men vad är det *värde* som är lika i två ömsesidigt utbytbara varor, som tillkommer dem oberoende av deras relation till varandra?

Något sådant finns inte, enligt Samuel Bailey.³⁰ Ricardo talade om *relativt värde* men kom sedan, enligt Bailey, felaktigt att behandla värdet som något *absolut* – som den kvantitet arbete som gick åt när två varor producerades, trots att denna arbetskvantitet uppenbarligen kan ändra sig för någon av dem. Om till exempel vara A stiger i värde innebär det endast att *värdet uppskattas* i utbyte mot B, C och så vidare i nya proportioner.³¹ Men, svarar Marx,

Att *uppskatta* värdet av A, en bok till exempel, i B, kol, och C, vin [måste innebära att] A, B, C som *värde* är något annat än deras existens som böcker, kol eller vin. När man uppskattar A:s värde i B måste A ha ett värde oberoende

²⁸ ”Svårigheten i penningformens begrepp inskränker sig till förståendet av den allmänna ekvivalentformen, alltså den allmänna värdeformen överhuvud, form C. Denna form upplöses tillbaka i form B, den utvecklade värdeformen, vars konstituerande element är form A: 20 alnar linneväv = 1 rock eller x vara A = y vara B. Den enkla varuformen är sålunda grodden till penningformen.” K I, s. 61.

²⁹ K I, s. 70.

³⁰ MEGA II.3.4, s. 1313ff alternativt MECW 32, s. 312ff.

³¹ A.a., s. 316.

av uppskattningen av detta värde i B, och båda måste vara lika med ett tredje ting som uttrycks i dem båda.³²

Varuvärdet, fortsätter Marx, är förresten inte absolut utan

relativt till en sådan grad att när den arbetstid som krävs för dess reproduktion ändras så ändras värdet fastän den arbetstid som varan faktiskt innehåller förblir oförändrad.³³

Marx ansluter sig alltså, om än kritiskt, till den tradition som menar att värdestorleken eller de proportioner i vilka varor byts mot varandra beror på den nödvändiga arbetskvantiteten.³⁴ Men hur kan A, en bok, vara ekvivalent med B, en viss mängd kol, genom förhållandet till ett arbete som är *lika*, när vi vet att det är kvalitativt *olika* arbeten som producerar varukropparna böcker respektive kol?

Vi har sett (2.2) att nyttoföremål skapas av produktivt arbete. Ur denna aspekt är det arbete som framträder i eller sätter sin prägel på produkten kort och gott ”nyttigt”.³⁵ *Bruksvärdet* är dock skilt från *värdet* och varukroppen som sådan kan inte betraktas som ekvivalent med vare sig pengar eller något annat varuslag. Den kvalitativa olikheten i det arbete som har skapat dem är således ett existensvillkor för själva varuutbytet.³⁶

³² Ibid. Min övers.

³³ Ibid. Min övers. Marx syftar här på den enskilda varan. Vad en sådan ”faktiskt innehåller”, både vad gäller arbetets avtryck i varukroppen och den arbetstid som verkligen gick åt när den producerades, kan inte ändra sig så länge bruksvärdet förblir oförändrat. Om den för det aktuella varuslaget *nödvändiga* arbetstiden ändras så kommer *värdet* att ändras, eftersom medelvärdet av samtliga varor nu *faktiskt innehåller* en annan mängd arbete. Se 2.3.3 nedan.

³⁴ Rättare sagt den arbetstid som vid varje tidpunkt i genomsnitt går åt för att producera en ny vara.

³⁵ K 1, s. 37. Sådana sysslor som *inte bidrar* till själva bruksvärdet är *inte* produktiva, till exempel att växla pengar eller att sköta bokföringen, men inte heller lagerhållning som skyddar bruksvärden från naturkrafternas skadliga inverkan. Jfr Karl Marx, *Kapitalet. Andra boken* (Lund 1971) (hädanefter K 2), s. 125ff; MEGA II.12, s. 108ff.

³⁶ ”Rock bytes inte mot rock, ett bruksvärde inte mot samma bruksvärde.” Ibid.

I ett samhälle, vars produkter allmänt antar formen av varor, dvs. i ett samhälle av varuproducenter, utvecklas denna kvalitativa skillnad mellan nyttiga arbeten, vilka – inbördes oavhängiga – bedrivs som privatföretag av självständiga producenter, till ett vittförgrenat system, till en samhällelig arbetsdelning.³⁷

När produktionen *samtidigt* grundar sig på en avancerad samhällelig arbetsdelning och privategendom, kan den varken organiseras gemensamt eller som öar av självhushållning. Det krävs en brygga mellan systemets samhällliga och individuella sfärer. Företag, koncerner med mera måste finna sin nisch i den samhällliga arbetsdelningen för att de individuellt producerade arbetsprodukterna ska kunna erkännas som delmängder av ett samhällligt totalarbete. Det blir de först genom att uppträda som varor och värderas i pengar. *Olika sorters* arbetsprodukter kan därmed betraktas som *lika goda* varor ur samhällligt hänseende. Och när de väl har realiserats i pengar kan man inte längre se på värdeekivalenten om det var väveri, skråreri eller något annat arbete som hade visat sig vara ett värdefullt bidrag till samhället. Då vi här bortser från de varor som inte är arbetsprodukter, kan vi därför säga att en penningssumma är den föremålsliga (objektiva) formen av arbete utan hänsyn till dess bestämda nyttokaraktär, *arbete i allmänhet*.

Vi tycks här ha funnit det gemensamma tredje tinget, som dock inte är ett ting i vanlig mening, utan det som återstår när man i en vara

bortse[r] från allt som verkliga gör den till ett ting. Föremålsligheten hos mänskligt arbete som självt är abstrakt, utan ytterligare kvalitet och innehåll, är med nödvändighet en abstrakt föremålslighet, ett tanketing.³⁸

Man kan *tänka sig* ”arbete i allmänhet” fysiologiskt i den meningen att den mänskliga hjärnan, musklerna och så vidare i någon mån alltid förbrukas under utgivandet och kräver vila, föda med mera för att återskapas,³⁹ men

³⁷ Ibid.

³⁸ *Supplement*, s. 50, justerad övers.

³⁹ Se K I, s. 39, ”Inledning”, s. 62 och *Grundrisse*, s. 119f, 116.

det är inte den individuellt upplevda mödan som bestämmer de proportioner i vilka olika slags varor utbyts.⁴⁰ Tvärtom ”fastställs [dessa] genom en samhällelig process bakom ryggen på producenterna, och förefaller dem därför bestämda av traditionen.”⁴¹ Och inte vilken samhällelig process som helst:

Likheten mellan diametralt skilda arbeten kan endast bestå i en abstraktion från deras verkliga olikhet, genom att reducera dem till deras gemensamma karaktär såsom utgivande av mänsklig kraft, mänskligt arbete i allmänhet, och det är endast utbytet som åstadkommer denna reduktion genom att sammanföra och likställa vitt skilda arbetsprodukter.⁴²

2.3.2 Arbetets mått och dubbelkaraktär

Jämförbarheten mellan varuslag likställer *kvalitativt* olika arbetsprodukter. De bestämda proportionerna är uttryck för en *kvantitativ* dimension hos det utgivna arbetet.

Värdeformen representerar som vi har sett värde i *varukroppar*, och i enheter som är lämpliga för dessa – *stycken* rockar, *alnar* linneväv, *ton* järn, *uns* guld och så vidare. Om en av kropparna, till exempel guld, intar ställningen som allmän ekvivalent så kan alla varuvärden uttryckas i bestämda fysiska kvantiteter av ett och samma material. Pengarnas värde är föremålsliiggjort arbete men inte arbetet självt. Hur mäts det senare?

⁴⁰ Det finns en koppling mellan fysiskt och psykiskt utnyttjande av den mänskliga organismen och själva värdesubstansen – annars skulle inte varuvärdet begränsa sig till arbetsprodukter –, men det går inte att uppskatta det värdeskapande arbetet genom att mäta t.ex. hjärtpulsen eller kaloriätgången. För det första är själva ansträngningen endast värdebildande om den visar sig vara nyttig för andra och annars bara slöseri med energi. För det andra skiljer sig olika arbeten åt med avseende på *vilka* kroppsliga eller mentala förmågor som faktiskt används, och kan därför inte i sig utgöra det gemensamma tredje (se Michael Heinrich, *Wie das Marxsche Kapital lesen? Leseanleitung und Kommentar zum Anfang des Kapital. Teil 1*, Stuttgart 2009, s. 95). Mänskligt arbete rätt och slätt måste således vara en abstraktion också från specifika fysiologiska processer.

⁴¹ *Supplement*, s. 43.

⁴² *Le Capital. Traduction de M.J.Roy, entièrement révisée par l'auteur. Paris 1872–1875*, MEGA II.7, s. 55 alternativt ”Ergänzungen und Veränderungen” i MEGA II.6, s. 41. Min övers.

Arbetskvantiteten själv mäts med sin utsträckning i tiden, och arbetstiden i sin tur har sitt mått i bestämda tidsenheter som timme, dag o.s.v.⁴³

För att kunna använda tiden som mått på det varuproducerande arbetet måste dock alla arbetstimmar vara likvärdiga. Annars kan de inte ges ett gemensamt värde- och prisuttryck, och arbetsproduktiviteten (det konkreta arbetsresultatet per tidsenhet) kan heller inte jämföras.⁴⁴ Marx lyfte själv fram som ett av sina viktigaste bidrag att han kritiskt påvisat *arbetets dubbelkaraktär*, att det som i varan uppträder som *dubbelform* – bruksvärde och bytesvärde – representeras av å ena sidan ett konkret nyttigt arbete och å andra sidan ett abstrakt värdebildande arbete, alltså två aspekter av ett och samma arbete.⁴⁵ Men ett sådant arbete är självt en abstraktion – *enkelt genomsnittsarbete* ”vars karaktär förvisso växlar i olika länder och kulturrepoker men som i ett förhandenvarande samhälle är givet.”⁴⁶ Enkelt arbete (Marx hänvisar explicit till engelskans *unskilled labour*) kan utföras med endast grundläggande färdigheter.⁴⁷ Vidare antas arbetet utföras med genomsnittlig intensitet. Det som utförs med en högre eller lägre intensitet måste multipliceras med en faktor för att omvandlas till enkelt arbete. En arbetstimma med låt säga 20 procent högre arbetstempo än genomsnittet och som producerar 20 procent fler bruksvärden med bibehållen kvalitet multipliceras med 1,2

⁴³ *Supplement*, s. 36.

⁴⁴ ”It is often difficult to ascertain the proportion between two different sorts of labour. The time spent in two different sorts of work will not always alone determine this proportion. The different degrees of hardship endured, and of ingenuity exercised, must likewise be taken into account. There may be more labour in an hour’s hard work than in two hour’s easy business; or in an hour’s application to a trade which it cost ten years’ labour to learn, than in a month’s industry at an ordinary and obvious employment. But it is not easy to find any accurate measure either of hardship or ingenuity.” Adam Smith, *The wealth of nations* (New York 1991), s. 27.

⁴⁵ Jfr *Supplement*, s. 38ff, K 1, s. 36–42, *Le Capital*, s. 25ff.

⁴⁶ *Supplement*, s. 35. Smith ansåg tvärtom att arbetet är lika och jämförbart mellan vitt skilda tidsepoker. Jfr *The wealth of nations*, s. 31f.

⁴⁷ ”Reklamutdelare, handpakterare och köksbiträden är exempel på jobs som kategoriserassom enkla” (<https://www.ekonomifakta.se/fakta/arbetsmarknad/sysselsattning/lagkvalificerade-jobb-internationellt>) enligt ISCO-88-systemet och de utgjorde år 2020 endast 4,3 procent av alla arbeten i Sverige. Se även <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco08>.

för att omvandlas till enkelt arbete. Om ett högre arbetstempo blir till norm i alla produktionsgrenar ändras dock faktorn till 1 och förlorar sin betydelse, men det kan fortfarande räknas som mer intensivt och därmed motsvara en större penningssumma ”i en internationell tillämpning av värdelagen”⁴⁸.

Olika sorters arbeten skiljer sig även åt i *komplexitet*, vilket kan yttra sig på olika sätt. Om vi tar en skräddarverkstad som exempel kan vi anta att en del av arbetet utförs av lärlingar, en annan av gesäller och en tredje av skräddarmästaren själv. Även om alla arbetar lika hårt kommer gesällerna, som är fullärda i yrket, att i genomsnitt få mer gjort än lärlingarna på samma tid och mästaren sannolikt ännu mer. När skillnader i arbetsprestation inte beror på arbetsbesparande teknik utan som här yrkesskicklighet är effekten densamma som om arbetet utfördes med olika intensitet. Det finns dock sysslor som varken lärlingen eller gesällen utan endast skräddarmästaren *kan* utföra. Så länge dessa utgör *nödvändigt arbete* kommer det att finnas behov av särskilt kvalificerad arbetskraft.

Utbildning eller erfarenhet som bidrar till ett högre produktionsresultat ger så att säga mer arbete per timma, men endast om arbetskraften utnyttjas ändamålsenligt.⁴⁹ Så lärlingen, gesällen och skräddarmästaren tar inte blott emot olika hög ersättning utan de *skapar* även *olika mycket värde* under samma tid. Så kallat kvalificerad arbetskraft som kan utföra *komplext arbete* har ett högre, förädlat *bruksvärde*, liksom döda ting kan ha det (rostfritt kontra vanligt stål till exempel), och om dess särskilda egenskaper är samhällsligt nödvändiga måste allt det arbete som är samhällsligt nödvändigt för dess reproduktion inräknas i dess värde.⁵⁰ När det gäller priset på arbetskraft specifikt, måste lönen räcka till mat, husrum, kläder och andra utgifter som är nödvändiga för att kunna utföra arbete av ett särskilt slag, men den måste även räcka till produktionen av arbetarens ersättare.⁵¹

⁴⁸ *Le Capital*, s. 453.

⁴⁹ Se K I, s. 170f. En skräddarmästare skapar mer värde i sin roll som just skräddarmästare men inte som handpaketerare.

⁵⁰ Se *Grundrisse*, s. 128f.

⁵¹ Se K I, s. 148 och MEGA II.3.1, s. 37–44 alternativt MECW 30, s. 42–50. En viktig anledning till att kvalificerad arbetskraft erhåller en lägre penninglön i Sverige än i andra utvecklade länder, USA till exempel, är att utbildning och sjukvård är skattefinansierade.

2.3.3 Individuellt och samhälleligt värde

En varas verkliga värde är [...] inte dess individuella värde utan dess samhälleliga värde, d.v.s. värdet mätes inte i den arbetstid som det i varje särskilt fall har kostat att framställa den, utan i den arbetstid som är samhälleligt nödvändig för att producera den.⁵²

Samhälleligt nödvändig arbetstid är den arbetstid, som behövs för att framställa ett bruksvärde under föreliggande, samhälleligt normala produktionsbetingelser och med samhällelig genomsnittsgrad av skicklighet och intensitet i arbetet. Efter ångvävstolens införande i England t.ex. blev kanske hälften så mycket arbete tillräckligt för att förvandla ett givet kvantum garn till väv. Den engelske handvävaren behövde i själva verket för denna förvandling samma arbetstid som förr. Men produkten av hans individuella arbetstimme utgjorde nu inte mer än en halv samhällelig arbetstimme och gav därför endast hälften av det tidigare värdet.

Det är alltså endast den samhälleligt nödvändiga arbetskvantiteten eller den för framställning av ett bruksvärde samhälleligt nödvändiga arbetstiden, som bestämmer dess värdestorlek. Den enskilda varan är här i det hela taget att betrakta som genomsnittsexemplar av sitt slag.⁵³

Alla produkter av samma slag bildar egentligen blott en enda massa, vars pris bestäms generellt och utan hänsyn till de särskilda omständigheterna.⁵⁴

Den *generella* (samhälleliga) bestämningen kan inte komma från intet, utan bestäms själv närmast *med hänsyn till de särskilda* (individuella) omständigheterna. Det existerar nämligen i allmänhet en lång rad självständiga pro-

⁵² K 1, s. 275.

⁵³ K 1, s. 34f, justerad övers.

⁵⁴ Le Trosne, *De l'intérêt social*, citerad i K 1, s. 35, justerad övers.

duktionsprocesser som vardera kräver olika mycket arbete för att framställa varor av ett och samma slag, men när dessa varor befinner sig på marknaden har de *samma värde* om de kan betraktas som *identiska ur bruksvärdesynpunkt*. För att i ett enskilt fall beräkna det arbete som har gått åt vid framställningen av en vara måste vi ta hela den individuellt förbrukade arbetskvantiteten – såväl dött som levande arbete – delat med produktionsvolymen.

Det till produkten *överförda* döda arbetet bestäms av dess respektive beståndsdelars förbrukning under produktionen, däribland det använda råmaterialet, spill, slitage och avskrivning av fast kapital.⁵⁵ Det går överhuvudtaget inte att mäta detta arbete i timmar i en produktionsprocess där dessa produkter förbrukas som produktionsmedel, men vi kan anta en arbetsmängd motsvarande *inköpspriset*. Arbetsmängden motsvarar *inköpspriset* eftersom det representerar det antal enkla arbetstimmar som krävs av producenten för att *införskaffa* de nödvändiga produktionsmedlen, oavsett hur mycket arbete som må vara samhälleligt nödvändigt för att *reproducera* dem.⁵⁶

Låt oss ta rockproduktionen som exempel. Anta att alla producenter handlar produktionsmedel till samma genomsnittliga marknadspris men att det existerar individuella skillnader vad gäller produktionsprocessernas effektivitet. Då kommer den producent som har en särskilt resurseffektiv process att klara sig med relativt få meter av råmaterialet linnetyg och därmed överföra en mindre värdemängd till produkten än konkurrenterna. Produktionsmedlens *styckpris* är alltså givet på förhand, samhälleligt bestämt, medan *antalet* bestäms av tekniska och organisatoriska förhållanden på det individuella företags nivå.

Även arbetskraften köps in till ett samhälleligt bestämt pris som kan antas motsvara dess reproduktionskostnad. Arbetsslönen skiljer sig åt beroende på om arbetsförmågan är av ett enklare eller mer komplicerat slag, om det till exempel härrör från en skraddargesäll eller -mästare. Under produktionen

⁵⁵ Fast kapital är den del av det satsade kapitalet som kan återanvändas under flera produktionsprocesser, t.ex. maskiner och byggnader. Den resterande delen (råmaterial, arbetskraft m.m.) kallas rörligt eller cirkulerande kapital. Se K 2, avd. 2.

⁵⁶ Jfr Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's Capital* (Lanham 2006), s. 34. Detta antagande ingår i TSSI (Temporal Single System Interpretation) som är en tolkning av *Kapitalet* som undviker det så kallade transformationsproblemet.

konsumeras arbetskraften liksom råmaterialet, men till skillnad från det senare *överförs inte* den ingående arbetskraftens värde till produkten utan arbetet skapar ett *nyvärde*.⁵⁷ En del av nyvärdet motsvarar arbetslönen och resten bildar *mervärde*.⁵⁸ Detta arbete skulle teoretiskt kunna mätas i tid, men inte utan en uppskattning av dess intensitet och komplexitet samt omräkning till enkla arbetstimmar. Som redan har nämnts är det i praktiken dock ”endast utbytet som åstadkommer denna reduktion” och det levande arbetets värdebidrag uttrycks därför i produktens pris.

Låt oss nu titta på hur man utifrån de särskilda fallen kan komma fram till en generell bestämning, det vill säga hur ett antal individuellt producerade artiklar bildar ett allmänt, samhälleligt värde. I exemplet nedan antar vi samhällelig produktion av identiska rockar samt att hela marknaden utgörs av tre producenter som framställer lika många artiklar vardera. Produktionen har ett antal ”värdebidragskategorier” där summan representerar en rocks totala individuella värde. Medelvärdet per kategori representerar den samhälleligt nödvändiga arbetskvantiteten uttryckt i pengar och summan följaktligen det samhälleliga värdet.⁵⁹ *Det senare är det verkliga varuvärdet, eftersom det representerar den totala arbetskvantiteten delat med det totala antalet artiklar, alltså den mängd arbete som det i genomsnitt kostar samhället att frambringa den aktuella varan.*

⁵⁷ Se K 1, s. 174, 188f.

⁵⁸ Löneförhållandet påverkar inte nyvärdets karaktär utan endast dess fördelning mellan arbetare och icke-arbetare. Den som arbetar med egna produktionsmedel förfogar över sitt eget produktionsresultat, alltså både värde och mervärde, men i regel omfördelar konkurrensen ändå varuvärdet så att individens *realiserade* värde skiljer sig från det producerade.

⁵⁹ Om vi hade antagit att de producerade olika många varor skulle de tre producenternas värdebidrag behöva viktas. Det kommer ett sådant exempel längre fram (se 2.5).

TABELL I. *Individuellt och samhälleligt rockvärde (pund sterling)*

Värdebidrag	I	II	III	Medelvärde
Linneväv	0,89	0,82	0,81	0,84
Bränsle	0,14	0,09	0,12	0,12
Verktygsslitage	0,26	0,27	0,25	0,26
Skrädderi, gesäll	0,50	0,49	0,46	0,48
Skrädderi, mästare	0,29	0,31	0,30	0,30
Summa	2,08	1,98	1,94	2,00

Ingen av produktionsprocesserna i vårt exempel har ett *individuellt värde* per artikel som sammanfaller med det *samhälleliga värdet*; en av dem ligger över och två under medelvärdet. Varje enskild rock bildar dock material till den ”arbetsgelé” som rinner ner och kristalliseras i den rockform som på marknaden gäller som ekvivalent med 2 uns guld.⁶⁰

Rockvärdet i pengar är alltså 2 pund sterling. Vad det motsvarar i timmar enkelt arbete känner vi inte till men är under vårt antagande lika många som krävs för att producera till exempel 20 alnar linneväv.⁶¹ Om man skulle vilja utföra beräkningar i arbetstid går det dock att *anta* ett penningvärde per timma, till exempel 0,1 pund (2 shilling på Marx tid), vilket ger 20 enkla arbetstimmar för en rock, 20 alnar linneväv eller 2 uns guld.⁶²

⁶⁰ ”I det relativa värdeuttrycket: 20 alnar linneväv = 1 rock eller x linneväv är värt y rock, gäller rocken förvisso bara som värde eller arbetsgelé; men just därigenom gäller arbetsgelén som rock, rocken som den form i vilken det mänskliga arbetet rinner ner.” *Supplement*, s. 51.

⁶¹ Även om vi tog fram antalet arbetstimmar och den exakta intensitets- och komplexitetsnivån för varje enskild kategori, t.ex. tiden för att så och skörda lin, tillverka spadar osv. så får vi svåra regressionsproblem, för i en spade förkroppsligas en viss mängd arbete som gick åt för att bryta och bearbeta järn vilket i sin tur möjliggjordes på grund av en lång rad andra arbetsprocesser.

⁶² Detta uttryckssätt (pengar per timma) har fått namnet MELT (Monetary Expression of Labour Time) och blivit en populär metod för att konvertera mellan pengar och arbetstid. ”Multiplying labor-time figures by the MELT, we get dollar figures; dividing dollar figures by the MELT, we get labor-time figures.” Andrew Kliman, *Reclaiming Marx's Capital*, s. 25f.

Om vi antar att de tre producenterna representerar rockproduktionsvillkoren inom ett samhälle så återspeglas dessa helt i varuvärdet. Samhälleligt nödvändigt arbete kan då härledas från den teknologiska nivån. Detta perspektiv blir dock otillräckligt om man antar att producenterna säljer sin produkt på olika marknader. Låt oss anta att producent III – allt annat lika – drar undan sina rockar från hemmamarknaden och exporterar dem till en marknad i utlandet. Nu kommer samma mängd arbetsgelé att så att säga rinna ner i två rockformer istället för en – en i produktionslandet och en i utlandet. Vad kommer att hända med varuvärdet i det förra fallet? Svaret följer av att ta medelvärdet av I och II: $(2,08 + 1,98) / 2 = 2,03$. Det stiger alltså med 1,5 procent.⁶³ I det senare fallet bestäms varuvärdet av III tillsammans med alla andra rockproducenter som *säljer till* den utländska marknaden. Skulle III här vara ensam bestäms rockvärdet helt och fullt av dess individuella värde, det vill säga 1,94. Det kan alltså inte vara så att varuvärdet bestäms före eller oberoende av det samhälleliga sammanhang i vilket artiklarna uppträder på marknaden, utan både produktion och cirkulation utövar ett inflytande på värdestorleken.⁶⁴

2.4 Produktion och omfördelning av mervärde

Efter att ha undersökt individuellt och samhälleligt värde ska vi titta närmare på den enskilda varans komponenter med hänsyn till fördelningen mellan betalt och obetalt arbete, liksom det senares omfördelning med avseende på olika egendomsformer.

Ett enskilt kapitals livscykel beskrivs bäst utifrån penningkapitalets kretslopp, $G - W - G'$, det vill säga från det att en summa pengar (G) investeras i varorna produktionsmedel och arbetskraft (W) tills ett penningvärde (G') realiseras som är större än det satsade beloppet. Om värdet inte blev större vore det irrationellt att omvandla pengarna till produktionsmedel i och med

⁶³ Marknadspriset stiger sannolikt ännu mer, p.g.a. obalansen mellan tillgång och efterfrågan, vilket vi av utrymmesskäl inte kan gå in på här.

⁶⁴ Andrew Kliman har i olika sammanhang förnekat marknadens betydelse för varuvärdets bestämning och argumenterat för att endast priset kan påverkas. Se t.ex. "On Capitalism's Historical Specificity and Price Determination", *Critique of political economy*, vol. 1, september 2011.

att produkten tas fram för att säljas. Avkastning från kapital kommer av mervärde, men kallas i denna specifika form profit.⁶⁵

Vi fortsätter att använda rockbranschen och producenterna I–III som exempel. I det följande utgår vi från tabell 1 (2.3.3) men skapar en ny kategoriindelning. Produktens värde (det individuella och samhällliga) betecknas w . Allt dött arbete representeras under kategorin konstant kapital, c , och allt levande under nyvärde, n . Det senare delas sedan upp i en betald del – variabelt kapital, v – och två kategorier som representerar den obetalda delen – producerat mervärde, m , och realiserad profit, p . Vi antar här också förhållanden där profitens andel av både den enskilda varans värde och pris kvantitativt sammanfaller med mervärdets.⁶⁶ Summan av c och v i en vara kallas kostnadspris, k , och representerar det belopp som den enskilda artikeln har kostat kapitalisten.⁶⁷

Mervärdekvoten, m/v , antas vara 50 procent och uttrycker att arbetsvillkoren är likvärdiga hos de tre producenterna. Arbetarna behåller två tredjedelar av det individuellt producerade nyvärdet. Profiten, p , bestäms av försäljningspriset, vilket sammanfaller med varuvärdet 2 pund sterling, minus kostnadspriset, k .

⁶⁵ Profiten delar upp sig i penningränta och företagavinst och den senare kategorin i industriprofit och kommersiell profit. Se Karl Marx, *Kapitalet. Tredje boken* (Staffanstorps 1973) (hädanefter K 3), avdelning 4 och 5. I samtliga exempel antar vi för enkelhets skull att profit är lika med industriprofit och att det satsade kapitalet är företagsägarens eget.

⁶⁶ Vi antar att branschens kapitalsammansättning, dvs. kostnadsfördelningen mellan arbetskraft och produktionsmedel, sammanfaller med totalkapitalets sammansättning liksom att alla kapital slår om under samma tidsrymd. Det senare medför att skillnaderna i avskrivningskostnader (ovan betecknat ”verktygsslitage”) enbart representerar olika effektivitetsgrad i det fasta kapitalets användning.

⁶⁷ Se K 3, kapitel 1. Summan av c och v som satsat kapital brukar betecknas C . I samtliga exempel sammanfaller C och k kvantitativt, men det är bra att vara medveten om skillnaden.

TABELL 2. *Rockvärdets komponenter (pund sterling)*

Komponent	I	II	III	Medelvärde
<i>w</i>	2,08	1,98	1,94	2,00
<i>c</i>	1,29	1,18	1,18	1,22
<i>v</i>	0,53	0,53	0,51	0,52
<i>k</i>	1,82	1,71	1,69	1,74
<i>n</i>	0,79	0,80	0,76	0,78
<i>m</i>	0,26	0,27	0,25	0,26
<i>p</i>	0,18	0,29	0,31	0,26

Från tabell 1 framgick att producent I ”plockar ut” ett mindre värde än vad den ”stoppas in” medan det omvända gäller för producent II och III. Från tabell 2 blir det tydligt hur I trots det kan realisera ett mervärde i form av profit eftersom *k* understiger försäljningspriset. Profitkvoten, $p / (c + v)$, för de tre producenterna är ca 10, 17 och 19 procent (15 i genomsnitt).

Under oförändrade produktionsvillkor och med bibehållen efterfrågan skulle detta förhållande kunna reproduceras år ut och år in, men som framgår av varukategorin själv så gynnas (missgynnas) de producenter som bidrar med en relativt liten (stor) mängd värdebildande arbete per artikel när de säljer den till det högre (lägre) samhällsbara värdet. De som är relativt slösaktiga med arbete riskerar dessutom en devalvering av sitt kapital, för om försäljningspriset skulle understiga kostnadspriset saknas medel till såväl kapitalistens individuella konsumtion som till att betala hela kostnaden för produktionsmedel och löner. Vid avsaknad av en reservfond räcker en tillfällig prishöjning för någon insatsvara för att det enskilda kapitalet omedelbart ska krympa, och som redan nämnts försvinner produktionens syfte om profiten uteblir. Det finns därför ett dubbelt intresse hos varje varuproducent av att *minska den nödvändiga arbetstiden*. Det sker bland annat genom att de effektivare producenternas metoder anammas av de övriga samt genom forskning och utveckling av helt nya sätt att minska det nödvändiga arbetet. I normalfallet leder det till en utjämning av skillnaderna i produktionsvillkor men de elimineras inte helt.

Vi ska nu titta på ett exempel där en ny kategori av obetalt arbete kommer till uttryck i den enskilda varans pris – *jordränta*. Den uppstår när existensen av naturliga monopol bevarar skillnaderna i produktionsvillkor över tid. Det krävs såväl dött som levande arbete för att odla vete till exempel, men viss jordbruksmark ger en mycket högre avkastning vid lika arbetsinsats än annan. Detsamma gäller vid gruvdrift, oljeutvinning m.m.⁶⁸

Om efterfrågan är tillräckligt stor kan jordbruksmark av också mycket låg bördighet brukas kommersiellt. Det genomsnittliga varupriset hamnar då nära det individuella värdet hos den producent som har lägst avkastning per arbetsinsats. Så länge denna jord behövs för att räkna marknads *hela* efterfrågan på vete – det vill säga kompletterar utbudet från de övriga jordarnas – kommer det nödvändiga arbetet hos den producent som arrenderar just denna att sätta ett golv för hur lågt priset kan sjunka.⁶⁹ Detta golv höjs sedan upp ett snäpp av jordägaren som inte har något intresse av att låta kapitalisten bruka den gratis. Övriga jordägare kan sedan avtvinga precis så mycket jordränta av sina respektive producenter att de senare endast gör en normal vinst (genomsnittsprofit).

Vi antog ovan (2.2.4) att *värdet* av 1 quarter vete är 2 pund sterling och behåller det i vårt nästa exempel, men säger också att *priset* ligger på 3 pund. Vi antar också samma förhållande mellan dött och levande arbete som för rocken men utökar de individuella skillnaderna. De individuella producenternas profit antas inte längre bero på deras relativa skicklighet i att hushålla med arbete utan av den *allmänna profitkvoten*. Den senare tas fram genom att dividera mervärdet med det satsade kapitalet i hela samhällsekonomin, $m / (c + v)$. Eftersom vi antar samma förhållande mellan c och v som i rockbranschen och denna råkar stå som representant för genomsnittliga produktionsförhållanden vet vi att den allmänna profitkvoten är 15 procent. Kapitalisternas individuella profit beräknar vi nu genom att multiplicera det individuellt satsade kapitalet med den allmänna profitkvoten, det vill säga

⁶⁸ Se K 3, avdelning 2 och 6 samt MEGA II.3.3, s. 673–813, 880–968 alternativt MECW 31, s. 250–389, 457–551.

⁶⁹ Kapitalister förväntar sig en genomsnittlig profit från sin investering. När profiten är låg migrerar kapitalet till branscher där den är högre vilket jämnar ut profitkvoten. Det gäller även för kapitalister verksamma inom jordbruket.

$$p = (c + v) \cdot (m / (c + v)).$$

Produktionspriset, P , är det pris till vilket varan måste säljas för att både ersätta produktionsmedlen och arbetskraften och generera en genomsnittspröfit, alltså $c + v + p$. Jordräntan, r , bestäms slutligen av varupriset (3 pund) minus P .

TABELL 3. *Veteprisets komponenter (pund sterling)*

Komponent	I	II	III	Medelvärde
w	2,95	1,80	1,25	2,00
c	1,66	1,00	0,99	1,22
v	0,86	0,53	0,17	0,52
k	2,52	1,53	1,16	1,74
n	1,29	0,80	0,26	0,78
m	0,43	0,27	0,09	0,26
p	0,38	0,23	0,17	0,26
P	2,90	1,76	1,34	2,00
r	0,10	1,24	1,66	1,00

Jordbruksproducenterna I–III gör alla 15 procent vinst på sina respektive investeringar, som kommer från obetalt arbete. Jordräntekvoten, $r / (c + v)$, visar att själva ägandet av de tre jordbruksmarkerna ger ca 4, 80 respektive 143 procent avkastning från andras satsade kapital (58 procent i genomsnitt).⁷⁰ Det i branschen producerade värdet är precis tillräckligt för att ge lönearbetare och kapitalister en normal inkomst. Jordräntan måste därför (i det här exemplet) komma från andra branscher, vilket är möjligt eftersom varupriset överstiger produktionspriset.⁷¹

Om priset på vete skulle falla till 2,9 pund försvinner jordräntan helt för jordägare I. Det ligger då i hans intresse att kräva in ränta på bekostnad av en

⁷⁰ Jordägare kan vara kapitalister på samma gång och så att säga arrendera ut jorden till sig själva, men det upplöser inte skillnaden i egendomsform.

⁷¹ För att mervärde ska strömma ut från en bransch räcker det att mervärdet överstiger genomsnittspröfiten och att varan säljs till ett pris som ligger under värdet.

del av profiten och annars säga upp arrendekontraktet. Stiger priset blir all jord mer inkomstbringande, men särskilt den av sämst kvalitet. Det leder på sikt till att sämre, oanvänd jordbruksmark tas i bruk. Om priset är oförändrat ligger det konsekvent 50 procent över värdet, det vill säga det belopp som motsvarar det samhälleligt nödvändiga arbetet. Nya tekniska lösningar kan höja arbetsproduktiviteten även i branscher där jordränta spelar stor roll, men de kan inte utrada skillnaderna i avkastning och därför heller inte jordräntan som en helt passiv inkomstkälla.

Genom lika marknadspris för varor av samma art hävdar sig värdets samhällliga karaktär på basen av det kapitalistiska produktionssättet och allmänt den på varuutbyte mellan enskilda beroende produktionen. Vad samhället, betraktat som konsument, betalar för mycket för jordprodukterna, vilket utgör ett minus i realiserandet av dess arbetstid i agrikulturell produktion, bildar nu ett plus för en del av samhället, jordägarna.⁷²

Det är merarbetet i varuproduktionen, inte jorden själv som berikar jordägaren. Den senare kan ”tillbringa hela sitt liv i Konstantinopel, medan hans jordegendom ligger i Skottland.”⁷³ Detsamma kan sägas om dem som säljer varan penningkapital till företagare mot ränta,⁷⁴ men också företagsägare kan leva en bekymmersfri tillvaro om ägandet är utspritt på olika branscher och driften har lämnats till avlönade ställföreträdare med mandat att återinvestera (kapitalisera) en del av profiten.

En icke obetydlig del av varans värde utgörs alltså av obetalt föremålsligtgjort arbete som tillfaller produktionsmedlens ägare.⁷⁵ En del konsumeras improduktivt som reventy, i form av tjänare, fordon, smycken, fastigheter med mera, medan en annan blir tillskottskapital. Oavsett om mervärdekvoten är låg eller hög, till exempel 30 eller 300 procent, beror dock samhällets verkliga

⁷² K 3, s. 591.

⁷³ K 3, s. 554.

⁷⁴ Jfr K 3, kapitel 24.

⁷⁵ Vi har i den här diskussionen bortsett från cirkulationskostnaderna (köp och försäljning, bokföring, lagerhållning med mera), men även de kräver sin andel av varans mervärde. Jfr K 2, kapitel 6.

rikedom på *arbetsproduktiviteten*, det vill säga ”hur mycket bruksvärde som framställes på en viss tid, alltså också på en viss merarbetstid.”⁷⁶

2.5 Konkurrens och ackumulation

Det är upp till företagets ägare om han vill konsumera hela profiten som reventy, men i så fall kommer han på sikt att upphöra att vara kapitalist, eftersom konkurrensen mellan företag uppmuntrar till ackumulation.⁷⁷ Låt oss se varför med ytterligare ett exempel.

Vi har redan nämnt (se 2.4) att det ligger i varje varuproducents intresse att anamma de mest framgångsrika produktionsmetoderna. Hittills har det implicita antagandet varit att det är möjligt på grundval av befintlig produktionsvolym. Det finns nämligen utrymme för många olika slags förbättringar som minskar det nödvändiga arbetet utan att det medför några ytterligare kostnader, till exempel i valet av ingående komponenter eller effektiviseringar av arbetets organisering. Det är dock ofta möjligt att snabbt uppnå produktivitetsvinster genom att investera i nya produktionsinstrument eller helt nya fabriker.

I det följande exemplet utgår vi från tabell 2 och våra rockproducenter. Tidigare antog vi att alla tre försåg marknaden med lika många varor och

⁷⁶ K 3, s. 726.

⁷⁷ ”Kapitalisten har inget historiskt värde, ingen historisk rätt till liv, inget samhälleligt existensberättigande utöver att fungera som personifierat kapital. Endast i denna egenskap är han själv en övergående nödvändighet och impliceras av det kapitalistiska produktionsättets övergående nödvändighet. Det huvudsakliga målet för hans verksamhet är varken bruksvärdet eller nöjet utan bytesvärdet och dess ständiga tillväxt. Som fanatisk anhängare av ackumulation tvingar han hänsynslöst mänskligheten att producera för produktionens egen skull. Han driver den därför instinktivt till att utveckla produktivkrafterna och de materiella produktionsbetingelser som allena kan lägga grunden till en högre samhällsform. Endast som personifikation av kapitalet är kapitalisten respektabel. I denna roll drivs han liksom skattsamlaren av sin blinda passion för den abstrakta rikedom, värdet. Men det som hos den ene framstår som en individuell mani är hos den andre en verkan av samhällsmekanismen i vilken han endast är ett kuggjul. Den kapitalistiska produktionens utveckling kräver en ständig tillväxt av det kapital som används i det enskilda företaget, och konkurrensen påtvingar varje individuell kapitalist det kapitalistiska produktionsättets inre lagar som om de vore ett yttre tvång. Den låter honom inte bevara sitt kapital utan att utöka det, och han kan endast utöka det genom progressiv ackumulation.” *Le Capital*, s. 512, min övers. Jfr K 1, s. 520f.

därför var den totala investeringen och produktionsvolymen inte intressant. Det blir de nu då vi ska anta att producent III utökar sitt kapital med nya moderna symaskiner och ytterligare arbetskraft. Vi kan säga att den ursprungliga produktionsvolymen var 100 rockar per producent. III antas nu öka produktionen med 20 procent men hans konstanta och variabla kapital växer med endast 10 respektive 5 procent. Producenterna I och II ligger samtidigt kvar med befintligt produktivt kapital och produktionsvolym. Vi antar dessutom att marknaden kan absorbera branschens betydligt större totalprodukt till det nya något lägre produktionspriset.

I tabellen nedan representerar q produktionsvolymen (antalet rockar) och C det totalt satsade kapitalet, $c + v$. Beteckningarna w , m , n , P och p står liksom tidigare för varuvärde, mervärde, nyvärde, produktionspris och profit. Vi utgår från att branschen som helhet avkastar en genomsnittlig profit (15 procent). Det låter oss bestämma den totala kvantiteten p och P på samma sätt som i tabell 3. I tabell 4 bestäms det individuella produktionspriset av producentens andel av branschens totala produktionsvolym multiplicerat med det totala produktionspriset. Med andra ord säljs alla varor till ett och samma samhälleliga pris. Den individuella profiten kan därefter bestämmas genom att subtrahera det satsade kapitalet från det individuella produktionspriset, det vill säga $p = P - C$.

TABELL 4. Rockbranschens komponenter ($q =$ produktionsvolym, övriga = pund sterling)

Komponent	I	II	III	Summa
q	100,00	100,00	120,00	320,00
c	129,00	118,00	141,60	388,60
v	52,67	53,33	53,29	159,20
m	26,33	26,67	26,60	79,60
n	79,00	80,00	79,89	238,89
C	181,67	171,33	194,80	547,80
w	208,00	198,00	221,40	627,40
P	196,89	196,89	236,27	630,06
p	15,23	25,56	41,47	82,26

Genom att dividera komponenterna i tabell 4 med produktionsvolymen kan tabell 5 över den enskilda rockvarans priskomponenter sammanställas.

TABELL 5. *Rockprisetts komponenter vid försäljningspriset 1,97 (pund sterling)*

Komponent	I	II	III	Medelvärde
<i>w</i>	2,08	1,98	1,85	1,96
<i>c</i>	1,29	1,18	0,18	1,21
<i>v</i>	0,53	0,53	0,44	0,50
<i>k</i>	1,82	1,71	1,62	1,71
<i>n</i>	0,79	0,80	0,67	0,75
<i>m</i>	0,26	0,27	0,22	0,25
<i>p</i>	0,15	0,26	0,35	0,26

Det i den enskilda varan representerade värdet och produktionspriset har fallit från 2 till 1,96 respektive 1,97 pund (jämfört med i tabell 2). Producent III:s investering i en relativt stor mängd konstant kapital i förhållande till variabelt får till följd att branschens värdesammansättning hamnar något över det samhälleliga genomsnittet. Det gör att profiten och därmed även produktionspriset (som vi här antar sammanfaller med försäljningspriset) blir något större än mervärdet och värdet. Oförändrade produktionsvillkor medför att profitkvoten för producent I faller från 10 till 8 procent och för II från 17 till 15 procent. För III som utökade sitt kapital stiger den från 19 till 21 procent. För branschen som helhet är profitkvoten oförändrad.

Om alla 320 varor (*q*) *inte* går att sälja till produktionspriset men strax därunder har III ändå mycket att vinna på sin investering. Han kan till exempel sälja till ett pris som ger honom samma profitkvot som tidigare men resulterar i en större profitmassa. Det ger honom både en starkare ställning på marknaden och ett större konsumtionsutrymme. Producenterna I och II kommer fortfarande att kunna sälja sina rockar med vinst men deras investerings- och konsumtionsutrymme minskar väsentligt. Producent III kan också ta sikte på att tränga ut I och II från marknaden genom att tillfälligt dumpa varupriset till en nivå strax över det individuella kostnadspriset, vilket betyder att det för producenterna I och II hamnar under detsamma. Eftersom

ingen producent kan räkna med att de övriga avstår från att ackumulera är det säkrast att återinvestera åtminstone en del av profiten.⁷⁸

2.6 Sammanfattning

Den enskilda varan har undersökts ur både kvalitativt och kvantitativt hänseende. Arbetsproduktens varuform uttrycker en enhet av motsatserna bruksvärde och värde. Det förra representerar behovstillfredsställelse och det senare abstrakt mänskligt arbete vars storlek bestäms av den totala mängden nödvändigt arbete delat med produktionsvolymen. Som en konsekvens av olikheter i de individuella produktionsvillkoren men likhet i värdestorlekens samhälleliga bestämning drivs varuproducenterna till att minska den nödvändiga arbetstiden och därmed värdestorleken i relation till antalet bruksvärden. Vi såg också hur det produktiva arbetet blir en källa till mervärde för produktionsmedlens ägare och slutligen hur konkurrensen tvingar producenterna att förvandla en del av detta mervärde till kapital. Varuformen är således bärare av ett historiskt specifikt samhälleligt förhållande.⁷⁹

⁷⁸ Enligt David Landes fanns det under perioden efter Napoleonkrigen en motvillighet bland företagare i Frankrike, Belgien och Tyskland att installera den senaste produktionsutrustningen. Investeringskostnaden var större än vad en enskild företagare hade råd med eller var villig att satsa. Istället köptes sämre utrustning in, ibland begagnad sådan, vilket var en bidragande orsak till att Storbritannien behöll sin ledande ställning. Se *David S. Landes, The unbound Prometheus: Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present, Second edition* (Cambridge 2006), s. 146f.

⁷⁹ Jfr MEGA II.3.1, s. 33f alternativt MECW 30, s. 38f.

3 Kapitalism och kommunism

Vi kommer i denna avslutande del att översiktligt diskutera den kapitalistiska produktionen mot bakgrund av hela samhällets reproduktion. Därefter följer en beskrivning av samhällelig omställning under förhållanden där kapitalismens ekonomiska lagar har upphävts: kommunismen, socialismen eller ”de fria producenternas association”.

3.1 Arbetsamhället och dess garantier

Eftersom intresset av att minska det nödvändiga arbetet är inbyggt i det kapitalistiska produktions sättet kommer det att påverka produktionsvillkoren i samtliga branscher. Följden blir en generell höjning av arbetsproduktiviteten i varje samhälle som domineras av detta produktions sätt. Ändå minskar inte mängden arbete som utges i samhället i motsvarande grad. Arbetsdagen i de utvecklade länderna är visserligen kortare nu än för ett par hundra år sedan, men kravet på att arbeta (eller utbilda sig för att vara anställningsbar) är fortfarande mycket strängt. Dessutom har antalet arbetare hela tiden vuxit, dels i takt med befolkningsökningen, dels på bekostnad av andra produktions sätt. Det finns alltså samtidigt en tendens att *konservera det värdeskapande arbetet* som den samhällliga produktionens grundpelare. Varuproducenterna drivs som vi har sett (2.5) till att ackumulera en del av det realiserade mervärdet och därmed ofta till att *öka produktionens omfattning*. En stegrad arbetsproduktivitet kan inom en bransch därför sammanfalla med en bibehållen eller tillfälligtvis ökad efterfrågan av såväl dött som levande arbete. Trots det kommer det att på litet längre sikt att krävas färre antal arbetare i förhållande till befolkningen som helhet för att möta efterfrågan av en specifik vara. Det leder inte till kronisk arbetslöshet utan så kallad strukturomvandling där arbetskraft som har blivit överflödigt i en produktionsgren sugts upp och sätts i arbete under nya omständigheter. De kapitalistiska samhällena har i grova drag rört sig från att engagera arbetskraft i jordbruket till att allt mer flytta över den till tillverkningsindustrin och därefter tjänstesektorn.⁸⁰

⁸⁰ Jfr Lennart Schön, *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel* (Stockholm 2000).

Att arbetskraft som gjorts överflödig sätts i arbete på nytt är ingen automatisk process. En grundläggande förutsättning för det kapitalistiska produktionssättet är att de omedelbara producenterna (arbetarna) är egendomslösa, det vill säga skilda från produktionsmedlen så att de inte klarar sig utan att sälja sin arbetskraft till kapitalägarna; detta är att vara *proletär*. Staten står som garant för äganderätten över produktionsmedlen. Arbetslöshet skapar incitament att finna anställning, och så länge mervärde kan genereras genom att sätta proletärer i arbete kommer det att finnas en efterfrågan på deras arbetskraft.

Följande tabell är ett försök att på ett schematiskt sätt illustrera den kapitalistiska reproduktionen med avseende på det samhälleligt nödvändiga arbetet (inklusive merarbetet) samt produktionsresultatet i form av värde och bruksvärde. t representerar tid (i kalenderår), c och v det samhälleliga totalkapitalet, det vill säga den mängd arbete som investeras i form av produktionsmedel och arbetskraft i samtliga produktionsgrenar; w och m det totalt producerade värdet respektive mervärdet; q produktionsvolymen och b den arbetsföra befolkningen. Initialvärdena är godtyckligt valda. Befolkningen och det samhälleliga kapitalet antas växa med 1 procent per år, produktionsvolymen med 2 procent, och mervärdekvoten (100 procent) hålls oförändrad.

TABELL 6. *Akkumulation* ($t = \text{år}$; $c, v, m, n, w = \text{arbetstimmar}$; $q = \text{produktionsvolym}$; $b = \text{antal arbetsföra i befolkningen}$)

t	c	v	m	n	w	q	b	q/b (%)	n/b (%)
0	20	10	10	20	40	40	20	200	100
10	22	11	11	22	44	48	22	218	100
20	24	12	12	24	48	58	24	238	100
30	27	13	13	27	53	69	27	260	100

Valet av siffror och förändringstakt kan diskuteras, men vi får här en bild av ett produktionssätt som ständigt sätter en lika stor andel av befolkningen i arbete trots att en mindre andel hade varit nödvändig för att bibehålla produktionsnivån, om man justerar för befolkningsökningen.

Under varuproduktion skapar det produktiva arbetet en abstrakt form av rikedom – varuvärde – vars realisering ger en inkomst för olika klasser i samhället. Samtidigt är produktionen inriktad på att *i varje enskilt fall* göra detta arbete överflödigt. Teknik och material tas fram som gör det möjligt att mer effektivt hushålla med resurser, till exempel värmeisolering av fastigheter, men driften att ständigt utöka totalprodukten leder till ett katastrofalt överutnyttjande av jordens ekosystem. Så utvecklas samhället när produktion av bruksvärden är blott ett medel för att uppnå målet om ständig värdetförmering.

3.2 *Avackumulation*

Varuformen bär det kapitalistiska samhället inom sig, men också fröet till ett helt annat. Dess utbredning har sopat undan alla tidigare produktionsätt och förenat mänskligheten i ett vittomspännande produktions- och kommunikationsnätverk. Produktion av varor är idag det självklara sättet att organisera det mänskliga arbetet och fördela dess produkter, ändå sker det bakom våra ryggar. En medveten kontroll över den materiella produktionen måste innebära att mänskligheten inrättar nya förhållanden som upphäver varuformens logik. Vi kan inte säga exakt hur dessa kommer att se ut, men några allmänna principer kan fastslås med utgångspunkt i att vinstsyftet och ackumulationstvängat upphör. Om detta blir verklighet kan den under kapitalismen och tidigare epoker uppnådda arbetsproduktiviteten för första gången utnyttjas till att frigöra mänskligheten från nödvändigt arbete och samtidigt sätta stopp för det destruktiva resursutnyttjandet. Det kräver att arbetet och andra samhällsresurser initialt omorganiseras på basis av den *existerande* produktionen. Den har hittills utnyttjats till hålla kvar mänskligheten i ett konstruerat nödtvång men kan nu bli ett verktyg för frigörelse.⁸¹ Så snart produktionsmedlen står under de ”associerade producenternas” kontroll och ackumulationstvängat är upphävt – inte i ett land utan i världsskala – har det skett ett verkligt brott med det gamla samhället och kommunismen är inrättad, oavsett hur mycket eller litet arbete som fortfarande är nödvändig för produktionen. Och oavsett hur produktionsresultatet fördelas kommer

⁸¹ Jfr K 3, s. 726.

det – som Marx uttryckte saken – oundvikligen att finnas ”missförhållanden [...] under det kommunistiska samhällets första fas, sådant detta efter långa födslovåndor uppstått just ur det kapitalistiska samhället.”⁸²

Nu borde dock en avackumulationsplan kunna sättas i verket.⁸³ Förekomsten av arbete och merarbete är inte kapitalism i sig, lika lite som produktion av ting är detsamma som produktion av varor. Många av de former av arbete som utvecklats inom det kapitalistiska produktionssättet är dock skadliga för såväl individen som samhället; de skulle kunna utföras under mycket friare former. Föreställningen om en produkt är knappast skadlig i sig; det är däremot många av det moderna samhällets faktiska produkter vilka bör sluta tillverkas eller radikalt omformas. Hela produktionen kommer att behöva ställas om. Vissa ting kommer det sannolikt att behövas fler av, men på det stora hela handlar det om en nedmontering av ekonomin. Det är också vad som krävs för att hejda klimatförändringarna och artdöden.

För att illustrera denna process kan vi fortsätta serien ovan (tabell 6), men anta en negativ ackumulationstakt, låt säga -1 procent. Eftersom tillskottskapitalet och de tidigare ägarnas lyxkonsumtion faller bort kan vi även anta en betydligt lägre ”mervärdekvot”, låt säga en tredjedel.⁸⁴ Det gör att årsarbetstiden per arbetsförmögen person i ett steg kan skäras ner betydligt. Därutöver kommer fortsatta tekniska framsteg att successivt kunna minska arbetsmängden ytterligare, även om det kanske inte går lika fort som under kapitalismen. Låt oss anta att arbetsproduktiviteten stiger med en halv procent per år. Resultatet redovisas i tabell 7 där vi använder samma beteckningar som tidigare.

⁸² Marx, ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 72.

⁸³ Jfr Amadeo Bordiga, *The immediate program of the revolution* från 1953, <https://www.quinterna.org/lingue/english/historical_en/immediate_program_of_the_rev.htm>. Bordigas analyser är ofta enastående, om man bortser från hans auktoritära tendenser. Jfr även ”nerväxtrörelsen” (”décroissance” på franska och ”degrowth” på engelska, <https://en.wikipedia.org/wiki/Degrowth>). Liksom ”globaliseringsrörelsen” rymmer denna kommunistiska idéer men även starka drag av småborgerlig utopism.

⁸⁴ Det merarbete som återstår (och om det producerar *mervärde* kan vi lämna osagt) är vad som behövs för att försörja barn, gamla, improduktiva verksamheter med mera. Vad gäller jordprodukterna skriver Marx: ”Bestämningen av produkternas marknadsvärde, alltså även jordprodukternas, är en samhällelig akt, trots att den är samhälleligt omedveten och

TABELL 7. *Avackumulation* ($t = \text{år}$; $c, v, m, n, w = \text{arbetstimmar}$; $q = \text{produktionsvolym}$; $b = \text{antal arbetsföra i befolkningen}$)

t	c	v	m	n	w	q	b	q/b (%)	n/b (%)
40	24	12	4	16	40	44	27	164	60
50	22	11	4	14	36	41	27	155	54
60	19	10	3	13	32	39	27	146	49
70	17	9	3	12	29	37	27	138	44

En medveten hushållning med arbete kommer att vara avgörande för genomförandet av en sådan omställning av produktionen. Den kommer naturligtvis att skilja sig från den som äger rum i ett varusamhälle. Utan varor och pengar finns det till exempel inte någon självklar mekanism för att reducera komplext arbete till enkelt. Det kommunistiska samfundet kan dock *uppskatta* det nödvändiga arbetet i både konkret och abstrakt mening. Det kan se att vissa former av arbete behövs i bestämda kvantiteter för att åstadkomma *särskilda* resultat och dra vissa slutsatser om hur mycket arbete som går åt *i allmänhet*, inklusive utbildningskostnaden. Det kan också omvänt utgå från den totala mängden samhällsligt tillgänglig arbetstid och värdera de potentiella nyttoeffekterna. Abstraktion från arbetets konkreta sida äger därför fortfarande rum, inte endast i tanken utan praktiskt genom den samhällsligt planerade produktionen. Om avackumulationen är framgångsrik kommer dock behovet av arbete *i samhällets tjänst* att minska avsevärt. Det

oavsiktligt fullbordad, som med nödvändighet beror på produktens bytesvärde, inte på jorden och differenserna i dess fruktbarhet. Tänker man sig den kapitalistiska formen av samhället upphävd och samhället organiserat som medveten och planmässig organisation, så representerade de 10 qrs en kvantitet självständig arbetstid lika med den som innefattas i 240 sh [istället för 600]. Samhället skulle alltså inte köpa denna jordprodukt till det 2 1/2 dubbla av den verkliga arbetstid som finns däri; grundvalen för en jordägar-klass föll därmed bort. Detta skulle få samma verkan som ett förbilligande av produkten med samma belopp genom import. Lika riktigt som det därför är att säga, att – med det nuvarande produktions sättet bibehållet men förutsatt att differentialräntan tillfaller staten – priserna för jordens produkter vid i övrigt lika förhållanden skulle vara desamma, lika falskt är det att säga, att värdet av produkterna blev detsamma om den kapitalistiska produktionen ersattes av en samhällslig organisation.” K 3, s. 591.

kommer att helt revolutionera dagens föreställningar om arbete/fritid och produktion/konsumtion. Som Marx formulerade saken:

I en högre fas av det kommunistiska samhället – när individernas förslavande underordnande under arbetsfördelningen försvunnit och därmed också motsättningen mellan andligt och kroppsligt arbete, när arbetet blivit inte blott ett medel för livsuppehälle utan rent av det viktigaste livsbehovet, när jämsides med individernas allsidiga utveckling också produktivkrafterna vuxit och alla den gemensamma kooperativa rikedomens källor flödar ymnigare – först då kan man helt överskrida den borgerliga rättens trånga horisont och samhället kan skriva på sina fanor: Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov!⁸⁵

Sett till slutresultatet skiljer sig detta perspektiv inte från det som beskrivs inom kommuniseringsströmningen. Vägen dit är dock en annan. Kommunisatorerna tycks på grund av sin syn på värdet identifiera det organiserade arbetets fortlevnad med kapitalets fortlevnad. Det ställer oerhört höga krav på vad en kommunistisk revolution måste innebära, eftersom det implicerar ett omedelbart språng till kommunismens högre fas. Marx teori om det kapitalistiska produktionssättet uppställer dock inget sådant krav på det framtida samhället. Om analysen är felaktig ska den givetvis korrigeras, men de argument som framförs i den riktningen är inte särskilt övertygande. Endnotes skriver till exempel att kommunismens andra fas är ”mer tilltalande” än den första.⁸⁶ Så må vara fallet, men är det inte också ganska ”tilltalande” att säkra matförsörjning, sjukvård med mera som är beroende av komplexa produktions- och distributionsnätverk? Henriksson varnar för ”en planstat där socialistisk ingenjörskonst, rationalitet och instrumentalitet, i stället för kapitalet, behärskar individerna, de omedelbara producenterna i synnerhet.”⁸⁷

⁸⁵ Marx, ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 72f. Henriksson kritiserar mig för att kliva tillbaka till ”ett revolutionärt program anno 1920” (se ”Kommunistiska värden”, s. 160). Den huvudsakliga inspirationen måste emellertid dateras 1875.

⁸⁶ Endnotes, ”Kommunisering och värdeformsteori”, s. 45 i detta nummer av *riff-raff*.

⁸⁷ Per Henriksson, ”Kommunistiska värden. Eller en positiv socialismsteori?”, s. 148 i detta nummer av *riff-raff*.

En sådan risk är inte obefintlig men blir förhoppningsvis lägre i takt med att de angelägenheter som måste hanteras av gemenskapen blir färre.⁸⁸ Individen är inte fri om dess liv är underkastat samhället – oavsett graden av demokrati –, men den klarar sig heller inte ensam. På ett eller annat sätt kommer därför en ny samhällelig organisation att träda in när den gamla har nått vägs ände.

3.3 *Värde utan varor*

Det har i olika sammanhang debatterats i vilken mån den politiska ekonomins kategorier kunde iakttas i länder som Sovjetunionen under 1900-talet. Somliga anser att det där rådde ett väsensskilt produktionssätt jämfört med i Väst, på grund av det statliga ägandet och avsaknaden av konkurrens mellan självständiga företag.⁸⁹ Kontrasten mot 1800-talets Västeuropa var visserligen mycket stor, även om statens inflytande över ekonomin har kommit att öka också här. Den samhällliga produktionens karaktär avgörs dock inte av *vem* som förvaltar produktionen utan av *vad* som förvaltas och *hur*, det vill säga av dess dynamik och inriktning.

I Sovjetunionen levde inte endast staten, klasserna och lönesystemet kvar, utan det moderna proletariatet drevs aktivt fram i ett annars mestadels agrar land. En massindustrialisering inleddes vid 1920-talets slut, inte för att det svarade mot invånarnas självdefinierade behov av modernisering, utan för att det låg i det härskande skiktets intresse och krävdes av (den militära) konkurrensen med omvärlden. Företagen skulle gå med vinst och de omedelbara producenterna arbeta och hålla tyst.⁹⁰ Utvecklingen var i sina huvuddrag därför densamma som i tabell 6, inte tabell 7.

⁸⁸ I sin kritik av Åström anno 2013 blandar Henriksson ihop kategorierna mervärde och tillskottskapital (avsnitt VIII, s. 177f). Han ser därför inte framför sig hur den totala merarbetsprodukten (eller mervärdet) kan minska från år till år, till exempel från 4 timmar merarbete av totalt 8 år 1 till 3 timmar merarbete av totalt 6 år 2.

⁸⁹ Det inkluderar flera värdeformsteoretiker som är starkt influerade av Rubin. Se t.ex. Michael Heinrich, *Introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet* (Hägersten 2013), kapitel 12 och Christopher Arthur, "Epitaph for the USSR: A clock without a spring", i *The new dialectic and Marx's Capital* (Leiden/Boston 2004). Båda anser att det kapitalistiska produktionssättet avskaffades efter oktoberrevolutionen även om det aldrig ersattes av kommunism i Marx mening.

⁹⁰ Jfr Paul Mattick, "Statskapitalism och blandekonomi" i *Marx och Keynes. Blandekonomins gränser* (Röda Bokförlaget 1975), s. 235–259.

Om man med *värde* menar arbetsprodukter från självständiga företag som genom utbyte mot pengar på en någorlunda fri marknad ges ett samhälleligt erkännande som abstrakt rikedom – då existerade denna kategori antagligen inte i Sovjetunionen, och följaktligen heller inte mervärdet och dess underkategorier profit, jordränta med mera. Om man istället betraktar värdet som *produkten av arbete i allmänhet*⁹¹ kan man säga att produktionsmedlen och arbetskraften i Sovjetunionen behandlades som ett samhälleligt *kapital* med tillväxtkrav. Produktionssättet var ur den synpunkten inriktat på *värdeförmering* och därmed (stats)kapitalistiskt.

Marx förutsåg inte möjligheten av en statskapitalistisk utveckling, men vid ett tillfälle använde han värdebegreppet för att beskriva en kommunistisk reglering av arbetstiden.

[...] sedan det kapitalistiska produktionssättet upphävts men en samhällelig produktion består, kvarstår värdebestämningen som förhärskande i den meningen, att reglering av arbetstiden och fördelning av det samhälleliga arbetet mellan de olika produktionsgrupperna och slutligen bokföringen över denna fördelning blir mera väsentlig än någonsin.⁹²

En sådan definition kan dock endast tillämpas på den samhälleliga totalprodukten,⁹³ för

Inom det kooperativa samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen [...] uppträder [...] det i produkterna nedlagda arbetet [inte] som dessa produkters *värde*, som en av dem ägd saklig egenskap, då de individuella arbetena nu – i motsats till det kapitalistiska samhället – inte längre existerar på en omväg utan omedelbart, som beståndsdelar av totalproduktionen.⁹⁴

⁹¹ Jfr Dasjkovskij, ”Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier” i detta nummer av *riff-raff*.

⁹² K 3, s. 754 alternativt MEGA II.4.2, s 871.

⁹³ Detta är det föregående citatets kontext. Se K 3, s. 737.

⁹⁴ ”Kritik av Gothaprogrammet”, s. 17.

Som Marx underströk i en av sina sista skrifter utgår hans analys dock inte från *värdebegreppet* utan *varan*.⁹⁵ Det är den *i varan* inneboende motsättningen mellan bruksvärde och värde som definierar den kapitalistiska produktionens rörelselag och som vi har försökt beskriva i den här texten. Det kan hända att termen ”abstrakt arbete” hos Marx syftar på något mer specifikt än ”arbete i allmänhet” och faktiskt förutsätter varor. Av det följer dock inte att förekomsten ”arbete i allmänhet” i vidare mening implicerar varuproduktion, ackumulationstväng eller löneslaveri.

april 2022

⁹⁵ Jfr Marx ”Randanmärkingar” från 1881/1882: ”Framförallt [De prime abord] utgår jag inte från ’begreppen’, alltså inte heller från ’värdebegreppet’ och har alltså inte på något sätt ’indelat’ detta. Vad jag utgår ifrån, är den enklaste samhälleliga form, vari arbetsprodukten visar sig i det nutida samhället, och denna form är ’varan’. Den analyserar jag, och detta först och främst i *den form vari den framträder*. Jag finner då, att den å ena sidan i sin naturaform är ett *bruksföremål*, med andra ord [alias] ett bruksvärde, å andra sidan *bärare av bytesvärde*, och från denna synpunkt själv ett ’bytesvärde’. En ytterligare analys av det sistnämnda visar mig, att bytesvärdet endast är en ’uppenbarelseform’, ett självständigt manifestationssätt för det i varan befintliga *värdet*, och då tar jag itu med att analysera det sistnämnda.” K 1, s. 727.

Litteraturförteckning

- Adorno, T.W. (2019) [1969], *Negativ dialektik*, Glänta, Göteborg.
- Arthur, C.J. (1998), "Engels, logic, and history", i Bellofiore (red.) *Marxian economics. A reappraisal*, Palgrave Macmillan, London.
- Arthur, C.J. (2002), "Epitaph for the USSR: A clock without a spring" i *The New Dialectic and Marx's Capital*, Brill, Boston/Leiden.
- Arthur, C.J. (2005), "Reply to critics", *Historical Materialism* nr 13:2, s. 189–221.
- Backhaus, H.G. (1980) [1969], "On the dialectics of the value-form", *Thesis Eleven* nr 1, s. 99–120. Återutgiven på tyska i densamme 1997, *Dialektik der Wertform*, ça ira, Frankfurt a.M.
- Banaji, J. (1979), "From the commodity to capital: Hegel's dialectics in Marx's Capital", i D. Elson (red.) *Value: The representation of labour in capitalism*, Verso Books, London.
- Bellofiore, R. (1999), "The value of labour value: The Italian debate on Marx, 1968–1976", *Rivista di politica economica* nr IV–4–5V.
- Bellofiore, R. (red.) (2009), *Rosa Luxemburg and the critique of political economy*, Routledge, London.
- Berki, R.N. (1984), *Insight and vision: The problem of communism in Marx's thought*, Cambridge University Press, London.
- B.L. (2011), "The suspended step of communisation", *Sic* nr 1, s. 147–169.

- Bonefeld, W. (2004), "On Postone's courageous but unsuccessful attempt to banish the class antagonism", *Historical Materialism* nr 12:3, s. 103–124.
- Bordiga, A. [1953], *Immediate program of the revolution*, n+1 Archives, <https://www.quintern.org/lingue/english/historical_en/immediate_program_of_the_rev.htm>.
- Camatte, J. (1998) [1968], *Capital and community: The Results of the immediate process of production and the economic works of Marx*, London.
- Colletti, L. (1979), *Marxism and Hegel*, London.
- Danel, F. (2003), *Rupture dans la théorie de la révolution: Textes 1965-1975*, Senonevero, Paris.
- Dasjkovskij, I. (2022) [1926], "Abstrakt arbete och Marx ekonomiska kategorier", *riff-raff* nr 10, s. 100–134.
- Dauvé, G. (2004), *Vägrandets dynamik*, riff-raff & Subversiv media, Stockholm.
- Dauvé, G. (2014), "Value, labour time & communism: Re-reading Marx", *troploin*, <troploin.fr>.
- Dauvé, G. (2019), *From crisis to communisation*, PM Press, Oakland.
- Dumbadze, D. (2010), "Sachliche Vermittlung und soziale Form: I.I. Rubins Rekonstruktion der marxschen Theorie des Warenfetischismus", i *Kritik der politischen Philosophie: Eigentum, Gesellschaft, Staat II*, Westfälisches Dampfboot, Münster.
- Dutschke, R. (1966), "Zur Litteratur des revolutionären Sozialismus von K. Marx bis in die Gegenwart", *SDS-Korrespondenz*.
- Eldred, M. (1984), *Critique of competitive freedom and the bourgeois-democratic state: Outline of a form-analytic extension of Marx's uncompleted system*, Kurasje, Köpenhamn.
- Endnotes (2010), "The moving contradiction", *Endnotes* nr 2, s. 106–128.
- Endnotes (2022), "Kommunisering och värdeformsteori", *riff-raff* nr 10, s. 16–53.
- Engels, F. (1976) [1894], *Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen [Anti-Dühring]. Från tredje utgåvan*, Arbetarkultur, Stockholm.
- Foley, D. (2005), "Marx's theory of money in historical perspective", i F. Moseley (red.), *Marx's theory of money: Modern appraisals*, Palgrave Macmillan, Houndsmills.
- Glberman, M. (2003), *En revolutionär optimist. Intervju med Martin Glberman, för kommunism*.

- Heinrich, M. (1996), "Engels' edition of the third volume of Capital and Marx's original manuscript", *Science & Society* nr 4, s. 452–466.
- Heinrich, M. (2007), "Invaders from Marx: On the uses of Marxian theory, and the difficulties of a contemporary reading", *Left Curve*, nr 31, s. 83–88.
- Heinrich, M. (2009a), "Reconstruction or deconstruction? Methodological controversies about value and capital, and new insights from the critical edition", i Bellofiore & Fineschi (red.), *Re-reading Marx: New perspectives after the critical edition*, Palgrave, London.
- Heinrich, M. (2009b) *Wie das Marxsche Kapital lesen? Leseanleitung und Kommentar zum Anfang des Kapital. Teil 1*, Schmetterling Verlag, Stuttgart.
- Heinrich, M. (2013), *Introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet*, Tankekraft, Hägersten.
- Held, K. & Hill, A. (red.) (1993), *The democratic state: Critique of bourgeois sovereignty*, Gegenstandpunkt, München.
- Henriksson, P. (2011), "Om Marcel Crusoes exkommunister i Intermundia. Ett bidrag till kommunistiska diskussionerna", *riff-raff* nr 9, s. 111–137.
- Henriksson, P. (2022), "Kommunistiska värden. Eller en positiv socialismsteori?", *riff-raff* nr 10, s. 146–186.
- Holloway, J. & Picciotto, S. (red.) (1978), *State and capital: A Marxist debate*, Austin University of Texas Press, Texas.
- Kliman, A. (2006), *Reclaiming Marx's Capital. A refutation of the myth of inconsistency*, Lexington Books, Lanham.
- Kliman, A. (2011), "On capitalism's historical specificity and price determination", *Critique of political economy* nr 1, s. 177–196.
- Krahl, H.J. (1971), *Konstitution und Klassenkampf: Zur historischen Dialektik von bürgerlicher Emanzipation und proletarischer Revolution*, Frankfurt a.M.
- Landes, D.S. (2006), *The unbound Prometheus: Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present*, andra utg., Cambridge University Press, Cambridge.
- van der Linden, M. (1997), "The historical limit of workers' protest: Moishe Postone, Krisis, and the 'Commodity logic'", *Review of social history* nr 42:3, s. 447–458.
- Luxemburg, R. (1903), "Stagnation och framsteg inom marxismen", <<https://www.marxists.org/svenska/luxemburg/1903/03/14.htm>>.

- Marx, K. (1949) [1847], *Filosofins elände. Svar på Proudhons "Eländets filosofi"*, Arbetarkultur, Stockholm.
- Marx, K. (1969a), *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Första boken. Kapitalets produktionsprocess*, Cavefors, Staffanstorp. Ref. ibland som K 1.
- Marx, K. (1969b) [1881–1882], (Ur) "Randanmärkningar till Adolf Wagners 'Lärobok i politisk ekonomi'", i *Kapitalet. Första boken*; (1987), MEW 19, Dietz, Berlin.
- Marx, K. (1970) [1859], *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Arbetarkultur, Stockholm.
- Marx, K. (1970a) [1885], *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Andra boken. Kapitalets cirkulationsprocess*, Arkiv Zenit, Lund. Ref. ibland som K 2.
- Marx, K. (1970b) [1865], *Lön, pris, profit*, Arbetarkultur, Stockholm.
- Marx, K. (1972a) [1846], "Brev till P. W. Annenkow, 28 dec. 1846", i *Brev i urval*, Gidlunds, Stockholm; (1963), MEW 27, Dietz, Berlin.
- Marx, K. (1972b) [1868], "Brev till L. Kugelmann, 11 juli 1868", i Marx & Engels, *Brev i urval*; MEGA, <<https://megadigital.bbaw.de/briefe/detail.xql?id=Boo684>>.
- Marx, K. (1973), *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Tredje boken. Den politiska ekonomins totalprocess*, Cavefors, Staffanstorp. Ref. ibland som K 3.
- Marx, K. (1975a), "Teorier om mervärdet" [ur 1861–1863 års manuskript], i *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter*, Cavefors, Staffanstorp.
- Marx, K. (1975b) [1864], "Den omedelbara produktionsprocessens resultat", i *Skrifter i urval. Ekonomiska skrifter*, Cavefors, Staffanstorp.
- Marx, K. (1982) [1875], "Kritik av Gotha-programmet", i Marx & Engels, *I programfrågor*.
- Marx, K. (1985), *Kapitalet. Första boken. Supplement*, Arkiv-Zenit, Lund.
- Marx, K. (2003) [1858], "Brev till Engels, 2 april 1858", i MEGA III.9, s. 121–125.
- Marx, K. (2010), *Grundrisse: ett urval*. Tankekraft, Stockholm.
- Marx, K. & Engels, F. (1972): *Brev i urval*, Gidlunds, Stockholm.
- Marx, K. & Engels, F. (1975), *I programfrågor*, Proletärkultur, Göteborg.
- Marx, K. & Engels, F. (1975–2004), *Marx/Engels Collected Works*, Progress Publishers, Moskva / Lawrence & Wishart, London. Refereras som t.ex. MECW 32 (vol. 32).

- Marx, K. & Engels, F. (1975–), *Marx Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung: Werke*, Berlin, Amsterdam. Refereras som t.ex. MEGA I.25 (avd. I, band 25).
- Marx, K. & Engels, F. (1975–), *Marx Engels Gesamtausgabe. Dritte Abteilung: Briefe*, Berlin, Amsterdam. Refereras som t.ex. MEGA III.9 (avd. III, band 9).
- Marx, K. & Engels, F. (1976–2008), *Marx Engels Gesamtausgabe. Zweite Abteilung: "Das Kapital" und Vorarbeiten*, Berlin, Amsterdam. Refereras som t.ex. MEGA II.1 (avd. II, band 1).
- Marx, K. & Engels, F. (1995) [1846], "Den tyska ideologin", i *Människans frigörelse. Karl Marx ungdomsskrifter*, Daidalos, Göteborg.
- Mattick, P. (1972), "Samuelson's 'transformation' of Marxism into bourgeois economics", *Science & Society*, 36:3, s. 258–273.
- Mattick, P. (1975) [1969], *Marx och Keynes. Blandekonomins gränser*, Röda bokförlaget, Göteborg.
- de Mattis, L. (2014), "Communist measures", *Sic* nr 2, s. 14–29.
- Nachtwey, O. & Brink, T. (2008): "Lost in translation: The German world-market debate in the 1970s", *Historical Materialism* nr 16:1, s. 37–70.
- Pannekoek, A. (1982) [1920], *Världsrevolution och kommunistisk taktik*, Arbetarpress, Stockholm.
- Postone, M. (1993), *Time, labor, and social domination*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Postone, M. & Berennan, T. (2009): "Labor and the logic of abstraction: An interview", *South Atlantic Quarterly* nr 108:2, s. 305–330.
- Rancière, J. (1989), "The concept of 'critique' and the 'critique of political economy'", i Rattansi (red.), *Ideology, method, and Marx*, Routledge, London.
- Reichelt, H. (1982), "From the Frankfurt School to value-form analysis", *Thesis Eleven* nr 4, s. 166–169.
- Reichelt, H. (1995), "Why did Marx conceal his dialectical method?", i W. Bonefeld m.fl. (red.), *Open Marxism. Volume III*, Pluto, London.
- Reichelt, H. (2001) [1970], *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, ça ira*, Freiburg.
- Reichelt, H. (2005), "Social reality as appearance: Some notes on Marx's conception of reality", i Bonefeld m.fl. (red.), *Human dignity. Social autonomy and the critique of capitalism*, Routledge, Aldershot.

- Reichelt, H. (2008), *Neue Marx-Lektüre: Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik*, Vsa Verlag, Hamburg.
- Ricardo, D. (2002) [1821], *On the principles of political economy and taxation*, Empiricus Books, London.
- Rooke, M. (2009), "Marxism, value, and the dialectic of labour", *Critique* nr 37:2, s. 201–216.
- Rosdolsky, R. (1974) [1968], *Kapitalets tillkomsthistoria*, två band, Röda bokförlaget, Göteborg.
- Rubin, I.I. (1973) [1928], *Essays on Marx's theory of value*, tredje utg., Black Rose, Montréal.
- Rubin, I.I. (2022) [1926], "Abstrakt arbete och värde i Marx system", *riff-raff* nr 10, s. 54–98.
- Schön, L. (2000), *En modern svensk ekonomisk historia. Tillväxt och omvandling under två sekel*, SNS, Stockholm.
- Screamin' Alice (2011), "On the periodisation of the capitalist class relation", *Sic* nr 1, s. 171–196.
- Smith, A. (1991) [1776], *The wealth of nations*, Everyman's Library, New York.
- Sohn-Rethel, A. (1978), *Intellectual and manual labor. A critique of epistemology*, Macmillan, New Jersey.
- Théorie Communiste (2006a), "Bakgrund och perspektiv", *riff-raff* nr 8, s. 55–59.
- Théorie Communiste (2006b), "Självorganisering och kommunisering", *riff-raff* nr 8, s. 226–265; urspr. i RS, "L'auto-organisation est le premier acte de la révolution, la suite s'effectue contre elle", 2005.
- Théorie Communiste (2011), "Proletariat och kapital – en för kort kärlekshistoria?", *riff-raff* nr 9, s. 217–299; urspr. i *Théorie Communiste* nr 19, 2004.
- Åström, P. (2011a), "Kris och kommunisering", *riff-raff* nr 9, s. 20–33.
- Åström, P. (2011b), "A reply to critics", *Sic* nr 1, s. 37–38.
- Åström, P. (2022), "Varan, värdet och kommunismen", *riff-raff* nr 10, s. 188–224.